WŁODZIMIERZ POLAŃSKI

ZNAKI I MARKI POCZTOWE W POLSCE

W XVIII i XIX WIEKU

(1786–1870)

POJAZD POCZTOWY.

Zmniejszona reprodukcja ryciny z I-ej połowy XIX w. (ręcznie kolorowana).

ZNAKI I MARKI POCZTOWE W POLSCE

W XVIII I XIX WIEKU

(1780—1870)

EGZEMPLARZ No.....

WŁASNOŚĆ .....

Tłoczono w języku polskim
w 55 egzemplarzach numerowanych od No 1—55
oraz 10 na papierze czerpanym numerowanych od No I—X

Całe wydanie składa się poza tem z 435 egzemplarzy
w języku francuskim i innych.

Wszelkie prawa tłumaczenia i reprodukcji zastrzeżone. — Droits de traduction et de reproduction réservés.
Copyright 1920 by E. Turnowski, Geneva (Switzerland).

WŁODZIMIERZ POLAŃSKI

ZNAKI I MARKI POCZTOWE W POLSCE

W XVIII i XIX WIEKU

(1780—1870)

PRÓBA HISTORYCZNA
OPRACOWANA NA PODSTAWIE DOKUMENTÓW URZĘDOWYCH

KRAKÓW 1922 GENEWA

NAKŁADEM KSIĘGARNI TRZASKI, EVERTA I MICHALSKIEGO W WARSZAWIE
„FILATELISTY POLSKIEGO" W KRAKOWIE I E. TURNOWSKIEGO „POSTAL HALL"
W GENEWIE

TŁOCZONO W DRUKARNI NARODOWEJ W KRAKOWIE

PRZEDMOWA

Pięć lub sześć lat przed wybuchem wojny wszechświatowej, podczas jednych z dość częstych odwiedzin sklepów antykwarskich w Warszawie, zaofiarowano nam do kupna kopertę stemplową 6 groszowej (3 kop.) wartości, z wytłoczonym czerwonym znakiem, wydania prowizorycznego poczty miejskiej warszawskiej.

Obejrzawszy dokładnie tę kopertę, zauważyliśmy, że nie była wykonana z papieru, zwykle do tego celu używanego; oprócz tego zdziwiły nas bardzo rozmaite cyfry i napisy, wykonane atramentem czarnym na stronie adresowej. Podpisy kontrolujące, kładzione zwykle na wewnętrznej stronie klapy, znajdowały się oczywiście na owej kopercie, lecz jeden z podpisów zawierał nazwisko »Konstański«, zamiast, jak zwykle bywało, »A. Bobiński«. (Figura »a«, tabl. XIV).

Właściciel sklepu antykwarskiego, zapytany o pochodzenie koperty objaśnił, że nabył ją bardzo dawno, lecz odłożywszy na bok, zupełnie o niej zapomniał, i dopiero niedawno wpadła mu znów w ręce. Nie rozumiał znaczenia napisów, przypuszczał tylko, iż jest to próbna koperta, nie mógł jednakże nic przytoczyć na potwierdzenie swojej hypotezy. O ile mógł sobie przypomnieć, koperta owa znajdowała się w paczce z innemi markami pocztowemi, nabytemi przez niego przed kilkunastu laty. Osoba, od której nabył kopertę, zupełnie zginęła mu z oczu.

Zupełnie niezadowoleni z udzielonych nam informacyj, a chcąc dokładnie rostrzygnąć tę kwestję, nabyliśmy ową kopertę i dołączyliśmy ją do innych marek pocztowych, odłożonych do ekspertyzy. Bardzo zaintrygowani napisem: »Wzór do koperty stemplowej«, jak również cyframi, wyżej wspomnianemi, długo jednak oczekiwaliśmy sposobności wyświetlenia problematu.

Podczas przeglądania dokumentów w archiwum dawniejszego Zarządu Poczt, dowiedzieliśmy się od naczelnika tego archiwum, że akta z interesującej

nas epoki, mianowicie z lat 1858—1860, dawno już wywieziono do Petersburga, gdzie prawdopodobnie uległy zniszczeniu.

Skierowaliśmy więc swoje badania w stronę archiwum dawnej Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego. Pomimo rozmaitego rodzaju trudności, wśród wielkiej ilości apartamentów, rozlokowanych w trzypiętrowym budynku, i w masie aktów, których rejestracja przedstawiała wiele braków, nareszcie, pełni radości, stwierdziliśmy, że nasze usiłowania uwieńczone zostały powodzeniem. Natrafiliśmy na raporty Zarządu Pocztowego, które w owej epoce były przedstawione do aprobaty Rady Administracyjnej i Namiestnika Królestwa Polskiego.

Wielką i przyjemną niespodzianką było odkrycie, że posiadana przez nas koperta należała do wspomnianych raportów. Dołączona, pod tytułem próbnej koperty, do raportu z 1858, przedstawionego Radzie Administracyjnej Królestwa Polskiego, uzyskała zatwierdzenie Namiestnika. Jedna z cyfr, figurująca na wierzchniej stronie, oznaczała numer kolejny wysłanego raportu, druga zaś — numer kolejny rejestracji odebranego raportu i zarazem numer protokułu posiedzienia Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, dotyczącego tej sprawy. Nasza koperta i raport wyżej wymieniony posiadały bowiem numery identyczne i wypisane tym samym charakterem. Staliśmy się więc szczęśliwym posiadaczem unikatu, mianowicie pierwszej próbnej koperty stemplowej polskiej.

Powodzenie to dało nam impuls do przedsięwzięcia następnych badań, i klasyfikując i porównywując wszelkie dokumenty, tyczące się zakresu pocztowego, jakieśmy tylko mieli możność przestudjować, udało się nam zebrać materjał źródłowy, odpowiedni do skonstruowania pracy, która była naszym zamiarem.

Uzyskawszy wstęp do interesujących nas instytucyj, w ciągu dwu do trzech lat, w towarzystwie rysownika, fotografa i kopisty, zdołaliśmy zgrupować poważniejszą liczbę reprodukcyj i zdjęć fotograficznych. Jednocześnie czerpaliśmy informacje z map geograficznych, z tabeli traktów pocztowych, jednem słowem, ze wszystkiego, co zbliska, czy z daleka, poruszało w ten lub inny sposób, kwestję poczty polskiej w interesującej nas epoce. Grupowaliśmy przytem teksty, a w razie potrzeby wypisywaliśmy dosłownie poważniejsze cytaty z dokumentów urzędowych. Tym sposobem udawało się nam odróżniać stopniowo fakty autentyczne od faktów niezupełnie jeszcze sprawdzonych.

Ponieważ niewiele osób w tym czasie interesowało się danym tematem, ułatwiało to nam stworzenie, zarówno z pomocą naszych badań, jak kupna specjalnego zbioru, dość poważnego, reprodukcyj i dokumentów, traktujących o historji poczty w Polsce.

Wojna, która wybuchła w roku 1914, przerwała niestety nasze badania. Autor tej pracy, powołany do szeregów wojskowych, musiał opuścić Warszawę.

Po powrocie w 1918 r. stwierdziliśmy z wielkim żalem, iż część naszych monografij i reprodukcyj znikła.

Na wiosnę 1919 otwarto w Warszawie pierwszą polską wystawę marek pocztowych. Wybrano nas do Komitetu organizacyjnego, który zalecił nam wystawić, razem z naszym zbiorem marek pocztowych, zbiór dokumentów i reprodukcyj, tyczących się historji poczty polskiej. Następnie zaproponowano nam napisanie pracy o rozwoju poczty polskiej, jak również historji marek pocztowych polskich oraz rozmaitych typów ich kasowania.

Zwróciliśmy uwagę, że niemożliwem jest przystąpienie do takiej pracy z powodu brakującej części monografji, wysokich obecnie kosztów druku, wreszcie różnego rodzaju trudnosci w wykonaniu takiego zadania wobec teraźniejszych stosunków handlowych. Odpowiedziano nam, że byłoby rzeczą wielce pożyteczną ogłoszenie chociaż tych dokumentów i kopij, które posiadamy, i przedstawienie ich filatelistom. Ustępując tym argumentom, zdecydowaliśmy się wziąć się do pracy, skracając i szkicując plan dzieła, ewentualnie, tworząc je w formie znacznie zmniejszonej od pierwotnego naszego projektu.

Dalecy jesteśmy od pretensji wyczerpania naszego tematu na kilkunastu stronicach. Nie ukrywamy wcale niekompletnego stanu materjałów, przez nas posiadanych, i niedokładności, jakie mogą znaleźć się w naszym zarysie, wbrew naszym usilnym staraniom. Będziemy bardzo wdzięczni czytelnikom za wskazanie błędów, jakie zauważą, abyśmy mieli możność wziąć to pod uwagę w przyszłości, przy następnych projektowanych wydaniach w innych językach. Podkreślamy tu okoliczność, że nasz zarys kończy się r. 1870. ponieważ, począwszy od tej daty, nie znajdujemy już żadnych śladów autonomji poczty polskiej.[1]

Zasadniczym celem naszego zarysu jest pokazanie filatelistyce światowej, że, chociaż Polska posiadała w owej epoce jedną — jedyną markę pocztową oraz 5 tylko katalogowanych kopert stemplowych, przedstawia jednakże dla zbieraczów olbrzymie i ciekawe pole badania.

Zdaje się nam również potrzebne podnieść i podkreślić fakt, że Polska, z jednym tylko wyjątkiem, była pierwszym krajem, który już przy końcu XVIII wieku, miał w obiegu znaki ręcznie tłoczone na korespondencji, przesyłanej przez pocztę, które powinny być uważane za prototypy marek

[1] Aby dokładnie oznaczyć okres przez nas opracowany, dodajemy jeszcze, że rozpoczynamy go od r. 1780, ponieważ najwcześniejszy list, wyraźnie datowany i zaopatrzony znakiem pocztowym (prototypem marki pocztowej), który mieliśmy w rękach, posiadał ową datę.

pocztowych. Jeżeli zaś, z drugiej strony, przypomnimy sobie o kompletnej serji specjalnego stempla — kasownika numerowanego, którą nam się udało, *soit dit en passant,* dopiero po usilnych studjach i badaniach zrekonstruować, — możemy stanowczo zapewnić, wcale nie przesadzając, iż Polska, pomimo małej ilości posiadanych przez nią dawniejszych klasycznych marek i kopert pocztowych, zajmuje poważne miejsce w dziedzinie filatelistyki.

Na zakończenie pozwalamy sobie załączyć wyrazy najgłębszej wdzięczności dla Ministerstwa Poczt i Telegrafów Rzeczypospolitej Polskiej, Panu Z. Klemensiewiczowi, posłowi na Sejm Ustawodawczy, Redakcji miesięcznika »Filatelista Polski«, Księgarni »Trzaska, Evert i Michalski«, Panu St. Barszczewskiemu, Prezesowi Polskiego Tow. Filatelistów w Warszawie, licznym członkom wymienionego Towarzystwa, szczególnie zaś PP. Rachmanowowi, Bisierowi, Neprosowi i Lewenstamowi, Krakowskiemu Związkowi Filatelistów w Krakowie, jak również p. Ernestowi Turnowskiemu w Genewie, za ich cenne wskazówki i pomoc, których nam udzielili przy wydaniu tej pracy. Mamy nadzieję, iż nie odmówią nam swego współdziałania i w przyszłości.

Świder pod Warszawą i Genewa, 1912—1921.

Wł. Polański.

CZĘŚĆ PIERWSZA

ZNAKI I MARKI POCZTOWE

WSTĘP

Powstanie marek pocztowych i ich prototypy. Kraje, które pierwsze wydały marki pocztowe.

Marka pocztowa, ten mały kawałeczek papieru, gumowany z jednej strony, ozdobiony z wierzchniej strony rozmaitego rodzaju rysunkami i tekstem, często wskazującym należność przypadającego porta, naklejany, w celu ofrankowania na objekty korespondencji, ukazała się najpierw w Wielkiej Brytanji w r. 1840.

Zawdzięczamy to Sir Rowlandowi Hill'owi, któremu przyszła myśl sfabrykowania małych etykiet do naklejania w wyżej wymienionym celu na listy, mające być ekspedjowane przez pocztę. Przypomnimy jeszcze, iż trochę wcześniej zjawiły się koperty, t. zw. »Mulready«, wartości 1 penny (czarny druk) i 2 pence (niebieski druk), znane każdemu. Tak więc, wyżej wymienione małe etykiety mogą być słusznie uważane za pierwsze marki pocztowe świata do ofrankowania listów. Inne kraje nie omieszkały pójść wkrótce za przykładem Wielkiej Brytanji. Mianowicie z początku Brazylja, potem, w 1843 r. Kantony Zurychu i Genewy, następnie Stany Zjednoczone Ameryki Półn. (New-York, Brattleboro, Saint-Louis), w 1845 r. Rosja i Finlandja (z kopertami stemplowanemi) i wreszcie inne kraje świata.

Popełnilibyśmy jednak poważny błąd, ograniczając ściśle do r. 1840 termin, w którym były wydane pierwsze marki, czyli — mówiąc wyraźniej — pierwsze znaki pocztowe, wprowadzone dla wykazania uskutecznionej opłaty listów, powierzonych poczcie.

Już w dawniejszych bowiem czasach spotykamy znaki pocztowe, które wypełniały tę samą rolę, nie posiadając jednakże specjalnej formy teraźniejszych marek pocztowych lub kopert stemplowych.

Począwszy już od połowy XVII wieku, znajdowały się ustawione w roz-

maitych dzielnicach miasta Paryża skrzynki do listów, a w miejscach oznaczonych można było nabywać »billets de port payé« (bilety, świadczące o opłaceniu porta), specjalnie sporządzane w tym celu. Interesant, po nabyciu takiego biletu, wypisywał adres odbiorcy i własną ręką wypełniał formularz biletu: »Port payé, le..... jour du mois de..... de l'an 16.....« (»Porto uiszczono dnia ..... miesiąca..... roku 16.....«). Tą właśnie operacją kasował ów bilet (markę pocztową) i czynił go niezdatnym do powtórnego użytku.

Nie wiemy, poza tem, czy w późniejszych czasach istniały jakieś inne rodzaje opłacania listów.

W końcu XVIII wieku, podczas panowania ostatniego króla polskiego, Stanisława Augusta, były poczynione różne ulepszenia w organizacji poczty Rczpltej. Wielkie usiłowania przedsięwzięto dla ustalenia regularnej komunikacji pocztowej z jednej strony pomiędzy większością znaczniejszych miast Polski i z zagranicą z drugiej strony. Cała korespondencja była *ostemplowana specjalnym znakiem* poczty królewskiej dla oznaczenia uiszczonej opłaty. Zarówno swoją formą, jak miejscem, które zajmowały na kopercie lub papierze listowym, złożonym kilka razy i zapieczętowanym, owe znaki przypominały już marki pocztowe w pełnem znaczeniu tego słowa, które się ukazały dopiero w 70—90 lat później.

Następnie idzie Sardynja, która w r. 1819 wypuściła znaki pocztowe, wykazujące nawet liczbę ich ewentualnej wartości — 15, 25 i 50 centesimi, wytłoczone na ćwiartkach papieru, specjalnie zastosowanego do utworzenia listów-kopert. Znaki te, rozmaitych formatów, zawierające prócz wartości — odpowiednio do wysokości ofrankowania, jeszcze jeźdźca na koniu w medaljonie, pozostały w obiegu do 1836 r.

Następnie spotykamy, po raz drugi, w Polsce specjalne znaki pocztowe mogące uchodzić również za prototypy marek, a w odpowiednich przypadkach i kopert stemplowych. Dosyć przypomnieć, chociażby naprzykład koperty, które były zaprowadzone dla ekspedjowania czasopism i które były zaopatrzone specjalnym znakiem opłaty (patrz następny artykuł: »Prototypy«).

Nareszcie znajdujemy w Polsce, jak również i w innych krajach, cały szereg stempli, wytłaczanych ręcznie, z napisem: »franco«. Te ostatnie już zupełnie odgrywały rolę obecnych marek pocztowych, z tą tylko różnicą, że suma pobranego porta była dopisywana ręcznie piórem przez urzędnika pocztowego pod wytłoczonym stemplem.

Stanisław August z Bożey Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski.

Urodzonym, Prezydującemu y Kommissarzom Skarbu Naszego wiernie Nam Miłym: Urodzeni wiernie Nam Mili: Gdy dzisiayże okoliczności szczególnego dozoru nad Pocztami naszemi wymagaią; osądziliśmy potrzeba zlecić Wiernościom Waszym abyście Jednego, lub dwoch z pośrodka siebie do zweryfikowania Rachunków Pocztowych, y zainformowania się o Stanie Kassy wyznaczyli; mianowicie zaś tychże obowiązali, aby Administracyą y Expedycyą Poczt wtaloną sposobie regulowali, żeby ścisły, a do okoliczności stosowny porządek wprowadzony został, y wszelkiego gatunku nieufności zabrano było. A iż Dyrekcya Pocztamtu Naszego Nadwornego Warszawskiego po zaszłey Śmierci Ur: Kühna wakuie, więc tę do dalszey Naszey Woli Ur: Zimmermanowi teraznieyszemu Kontrolerowi od Lat Czterdzieści na funkcyach Poczt Naszych wystużonemu konferuiemy. Instrukcyą zatym specyalną dla pomienionego Ur: Zimmermana, rownie iako y dla innych na Pocztamcie tuteyszym zostaiących Osob, wyznaczenie dla Nich Pensyi, y uregulowanie wszystkiego, co się Kassy bezpieczeństwa, y porządku tycze, Delegowani

<u>provisorie.</u>

provisorie przepisza, y Dzieło takowe całe sporządzone wyrzeymowiom y wiernościom Waszym w Składzie Kommissyi do Jey rozwagi złożyć, a Wierności Wasze po roztrząśnieniu do Approbaty Naszey podać obowiązani będzie. Dan. w Warszawie Dnia XIX. Miesiąca Listopada Roku Pańskiego MDCCXCIV. Panowania Naszego XXXI. 2 Lat.

Stanisław August Król

Ill.mo Xcie z Korzeńska Buczyna Sekr. G. Jm. Koron.

Reskrypt zalecaiący Kommissyi Ekonomiczney Skarbu JKMci Delegacyą do urządzenia Pocztamtu

№ 16

Wydział Bespieczeństwa w Radzie Naywyższey Narodowey

Odebrawszy poleżenie od Dyrektorium Generalnego Poczt, iż Bortylionowie z Listami wysyłani, przez Kommendy Woyska Narodowego w okolicach Stolicy, zabzymywanemi bywaią, z powodu iakowyśi obawy, czy listy te co szkodliwego w sobie niezawierania. Gdy od początku Powstania Narodowego oznaczona Deputacya, świeżo przez Radę Nayważniey stwierdzona; szczególney zatrudniaiąca się examinowaniem wszelkich tak przybywaiących iako y odchodzących Listów; wszelaką odsuwa utyk mieyce zawsze; Wydział Bespieczeństwa raturnie Obywatela Ortowskiego Kommendanta Xięstwa Mazowieckiego o zalecenie, aby Bortylionowie z Poczty z Warszawy wypuszczani, iako Listy iuż przeglądane wiozący, żadną wyprzedzać od Kommendy Woyskowych niezaznawali trudności. — Dan w Warszawie na Sessyi Wydziałowey Dnia 18. Mca Lipca 1794 Roku — —

M Kochanowski.
S.W.W.

Wolność Całość Niepodległość

A. Dzieński.
S.W.B.

Do Obywatela Ortowskiego Generała Kommendanta Xięstwa Mazowieckiego

Od Wydziału Bespieczeństwa w Radzie Nayważniey

ROZDZIAŁ I

PROTOTYPY MAREK POCZTOWYCH W POLSCE.

A) Specjalne znaki pocztowe, tłoczone ręcznie, używane w rozmaitych miastach. (Koniec XVIII i początek XIX wieku).

Jak już mówiliśmy, specjalne znaki, tłoczone ręczną pieczątką na objektach korespondencji, przeznaczonej do ekspedjowania pocztą królewską, ukazały się w końcu XVIII wieku w rozmaitych miastach Korony i Litwy, szczególnie zaś w większych miejscowościach, położonych przy granicy. Niestety, nie odnaleźliśmy żadnego dokumentu urzędowego z owej epoki, który mógłby wyświetlić egzystencję tych prototypów marek pocztowych. Badając dokładnie owe znaki stwierdzamy, iż większa ich część składa się z inicjału tylko lub całej nazwy miasta, które je wydało, jak również z rozmaitych emblematów. Nie mamy tu do czynienia z prototypami stempli pocztowych, ponieważ, w tym ostatnim przypadku, winnaby się znajdować, obok takich znaków, wypisana atramentem data ekspedjowania korespondencji. Wprawdzie spotyka się czasem jakąś datę, nakreśloną atramentem, lecz w takich przypadkach znajduje się ona *zupełnie oddzielnie od znaku pocztowego,* a często nawet jest położona na odwrotnej stronie koperty (listu). Ale zato prawie na wszystkich listach napotykamy *numer bieżący,* umieszczony najczęściej *bezpośrednio przy samym znaku pocztowym.* Takie numery jak się zdaje miały znaczenie kontrolujących i odpowiadały numerom, umieszczonym na karcie pocztowej podróżnej wyprawionych ekspedycyj. Że to tłumaczenie nie jest bezpodstawne, udawadniają także regulaminy z późniejszych cokolwiek czasów, przed wprowadzeniem w obieg marek pocztowych. Treść tych regulaminów powtarzają dawniejsze przepisy, na zasadzie których wszystkie listy, powierzone poczcie, miały być zapisane do kart pocztowych podróżnych, dołączonych do każdej codziennej ekspedycji.

W późniejszych zaś czasach, często się daje zauważyć cyfry, wypisane atramentem przez urzędników pocztowych, wskazujące wysokość porta pobranego, albo w odpowiednich przypadkach porta, przypadającego do pobrania. Obecność w rysunku opisywanych znaków emblematów państwowych oraz pocztowych, kształt tych znaków i miejsce, w którem się znajdują, mianowicie — jako zwykła reguła — *lewe lub prawe rogi u góry* wierzchniej strony koperty (listu), potwierdzają ową hypotezę i pozwalają twierdzić, iż znaki te przedstawiają prawdziwe prototypy marek pocztowych w pełnem znaczeniu tego słowa.

Wszystkie znaki były wytłaczane ręcznie w barwach czarno-szarawych (rzadko — czerwonych). Z powodu złego gatunku tuszu, używanego w owej epoce, musiały wyblaknąć zczasem i wyglądają obecnie prawie jakby zupełnie wytarte.

Możemy podzielić te znaki na cztery grupy, mianowicie:

GRUPA PIERWSZA.

Duży inicjał uwieńczony koroną królewską bez obwodu, druk czarny.

Warszawa, (figura 1, tablica I i figura 1, tablica II).

Inicjał »W« złożony z dwu zwyczajnych przeplatanych »V«. Wielkość litery:[1] wysokość około 12 mm, szerokość w górnej części około 15 mm, w dolnej zaś około 5 mm. Królewska korona: wysokość łącznie z krzyżem około 8 mm, szerokość około 11 mm.

Widzieliśmy cały list[2] z datą (w tekscie wykonaną ręką wysyłającego) »24 lutego 1790 roku« i dwa listy nie wskazujące żadnej daty, bo pozostały z nich same pokrywki (koperty).

GRUPA DRUGA.

Duży inicjał, uwieńczony koroną królewską, lecz w kole, druk czarny.

A) *Warszawa* (figura 2, tablica I)

Ten sam inicjał »W« uwieńczony koroną królewską, wszystko umieszczone w kole. Wielkość litery: wysokość 8 do 9 mm; szerokość w górnej części około 11 mm; w dolnej zaś około 5 mm. Wielkość korony królewskiej: wysokość około 4 mm; szerokość około 10 mm. Wymiary koła obwodowego: średnica około 18 mm; grubość sztrychu $^1/_2$ do $^3/_4$ mm.

[1] Jest bardzo trudną rzeczą podać tu ścisłe wymiary z powodu złego stanu odbitek tych oryginalnych znaków pocztowych. Podane wymiary mogą więc przedstawiać różnicę $^1/_2$ — 1 mm tak co do ich wysokości jak i szerokości.

[2] Zbiór G. Soubise-Bisiera w Warszawie.

Posiadamy cały list, którego tekst był datowany przez wysyłającego: »Warszawa, 26 Marca 1787«

B) *Lublin* (figura 3, tablica I)

Inicjał »L« stojący, uwieńczony koroną królewską, otoczony kołem obwodowem. Wielkość litery: wysokość około 8 mm; długość stopy poziomej około 6 mm; grubość sztrychu, 1,5 mm. Korona, łącznie z krzyżem: wysokość około 3 mm; szerokość 6,5 mm. Koło obwodowe: średnica 16 mm; grubość sztrychu $^1/_3$ do $^1/_2$ mm.

Widzieliśmy dwa listy datowane w tekscie przez wysyłającego — jeden[1] »10 Września 1780« a drugi[2] »Lublin, 3 ..... 1802«.

GRUPA TRZECIA.

Nazwa miasta całem słowem, z koroną u góry i trąbką pocztową u dołu; wszystko otoczone kołem obwodowem; druk czarny.

A) *Grodno* (figura 4, tablica I i figura 2, tablica II)

Słowo »Grodno« złożone z 6 liter jednakowej wielkości. Długość słowa 15 mm; wysokość 3 mm. Korona łącznie z krzyżem: wysokość 4,5 mm: szerokość 7 mm. Trąbka pocztowa, wykręcona w prawą stronę i umieszczona poziomo: długość 11,5 mm; wysokość 4,5 mm. Koło obwodowe: średnica 17 mm; grubość sztrychu $^1/_2$ do $^3/_4$ mm.

Widzieliśmy trzy listy, z których dwa niedatowane, a jeden datowany w tekscie przez wysyłającego. Ostatni zawierał datę: 30 Marca 1787 r.[3]

B) *Merecz* (wykonanie podobne jak poprzednie.)

GRUPA CZWARTA.

Znaki podobne do poprzednich, lecz wytłoczone biało, na czarnem lub kolorowem tle; formy i wielkości różne.

A) *Tulszin* (figura 6, tablica I)

Słowo »Tulszin« (właściwie: Tulczyn) złożone z 7 małych stojących liter, wytłoczonych biało na czarnem, owalnej formie, tle. Długość słowa: 13 mm; wysokość 1,5 mm; korona królewska, łączny z krzyżem: wysokość 7 mm; szerokość 7 mm. Trąbka pocztowa, wykręcona w prawo i umieszczona poziomo: długość 11,5 mm; wysokość 4,5 mm. Obwód owalny, złożony z podwójnego sztrychu: wysokość 22 mm.; szerokość 19,5 mm.

[1] Zbiór G. Bisiera w Warszawie.
[2] Zbiór autora.
[3] Zbiór G. Bisiera w Warszawie.

Widzieliśmy kilka wycinków ze znakiem wymienionego miasta, jak również i innych miejscowości podobnego wykonania. Znak ten, którego reprodukcja jest umieszczona pod fig. 6, był wycięty niegdyś przez dawniejszego posiadacza z listu, datowanego 1788 r.

B) *Lublin* (figura 1, tablica III).

Rysunek zmodyfikowany i trochę większy, biało wytłoczony na czerwonem tle.

Znak ten jest skombinowany z dużej trąbki pocztowej, umieszczonej poziomo, wykręconej w lewą stronę i uwydatniającej się pośrodku tła okrągłego. Pomiędzy podwójnym białym obwodem z trudem dają się przeczytać słowa: »Poczta . . . . Lublin«, zaledwie widoczne. Średnica znaku, łącznie z obwodami 29 mm. Wielkość trąbki pocztowej: wysokość 8 mm, długość 16 mm.

Prócz tego znaku list posiada bardzo wyraźnie wytłoczony stempel z datą odejścia *(pierwszy okres)*, wykazujący po łacinie: »Lublin 4 Novemb.«, jak również stempel nadejścia »Cracau«.[1] List ten jest datowany w tekscie przez wysyłającego 3—9*bei* 1818 i zawiera na załamku klapy datę 7*i*-9*b* 818.

Widzieliśmy, prócz wskazanego listu, jeszcze kilka listów z innych miast Polski, posiadających podobne do wyżej opisanego znaki pocztowe, lecz w odmiennych nieco wielkościach i barwach.

B) Osobne znaki ręcznie tłoczone, używane do korespondencji rządowej. (Służba rządowa).

Pewnego rodzaju prototypy marek służbowych były już znane na początku XIX wieku. Użycie ich podlegało większym rygorom i formalnościom niż marek, mających obieg w późniejszych czasach i w rozmaitych krajach.

Regulaminy polecały oczywiście, aby każda przesyłka wysyłana przez pocztę pod tytułem rządowym, była zaopatrzona specjalnym znakiem, mającym wyraźnie wskazywać jej charakter służbowy, wolny od porta. Jednakże procedury owej nie uznano za dostateczną, aby zapobiec nadużyciom ze strony upoważnionych ekspedytorów, i w późniejszym czasie polecono tym ostatnim, aby prócz wymienionego znaku, ręcznie wytłaczanego, robili jeszcze własnoręczną adnotację atramentem na przesyłkach. Taka notatka składała się *z dnia, miesiąca i roku* i oprócz tego zawierała dla kontroli *podpis oryginalny* wyżej wspomnianych ekspedytorów urzędowych (Zbiory przepisów pocztowych z lat 1817 i 1861).

[1] Zbiór autora.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

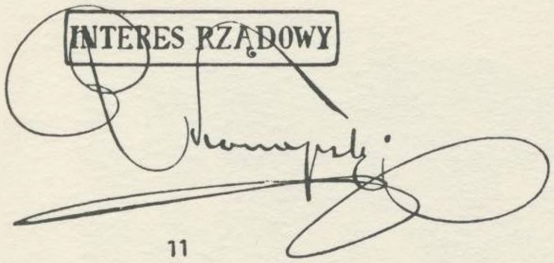

11

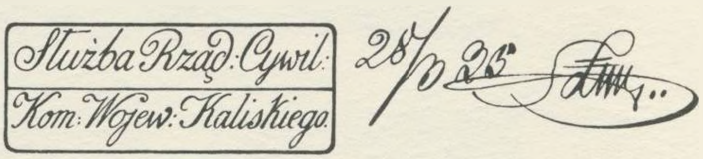

12

13

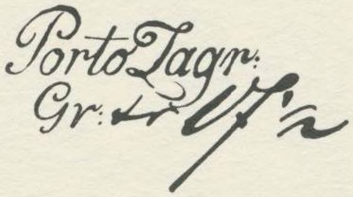

14

15

16

17

18

403
Wielmożnemu Jmci Panu
Miduszewskiemu
Sekretarzowi J. K. Mci Jmci
Nassalskiego Szefa
Pana y Dobrodzieja
na Grodno
Lilno Lilno
w Olszyach

1

206
Illustrissimo Domino
Ladopolski
Supremerario Curiae SRM. Equiti Ordinis
S. Stanislai. Suae Mecenati Colendissimo.
Varsaviae.

2

CRACOVIE
LUBLIN
NOVEMB
A Monsieur
de Posch Conseiller
des Guerres aus Service de
S. M. I. R. d'Autriche
à Stokerau
LUBLIN

1

Do
KALWARYA
24/8
JW. Przezyczniego w Radzie Administracyjnéy Królestwa Polskiego
Jnteres Ubogiey świadczy
Burm. Miasta Kalwaryi
Zabrellus
w Warszawie

2

KRÓLESTWO POLSKIE
DYREKCYA GŁÓWNA POCZT

1

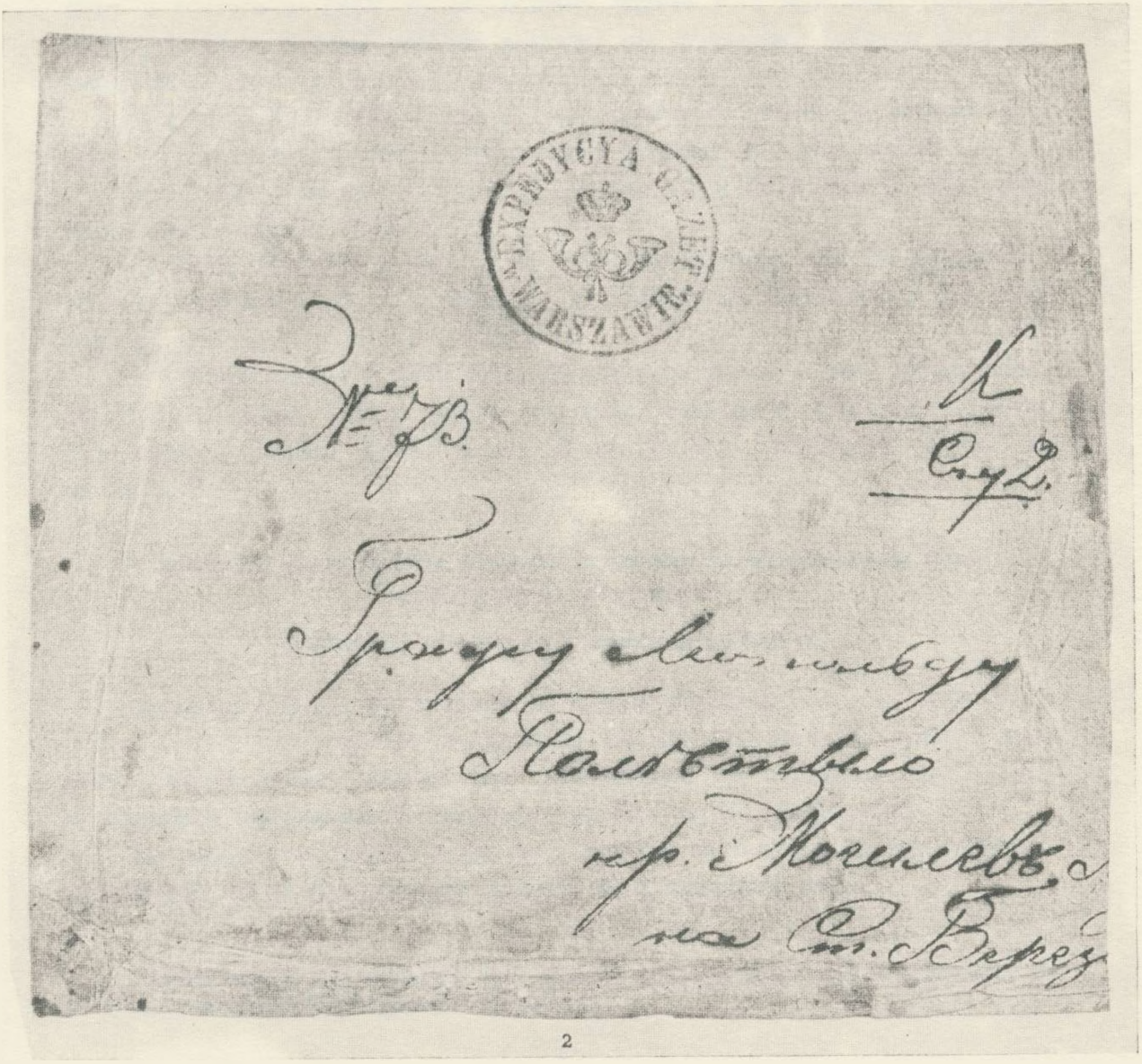
EKSPEDYCYA GŁÓWNA
WARSZAWA

2

Opisywane znaki służbowe mogą być podzielone na dwie grupy:

a) *Początek XIX wieku. Osobne znaki wytłoczone ręcznie w dyrekcji generalnej poczt Królestwa Polskiego, wskazujące urzędowy charakter wysyłanych przesyłek* (figura 1, tablica IV).

Opis znaku. Orzeł, emblemat Królestwa Polskiego, i trąbka pocztowa pod nim są umieszczone w środku koła, zawierającego półkóliste napisy w języku polskim w górnej części: »Królestwo Polskie« i w dolnej części: »Dyrekcya Glna Poczt« (słowo »Generalna« w skróceniu). Znaki te bywały wytłoczone w 3-ch różnych barwach mianowicie: ceglanej, różowej i czarnej.

Widzieliśmy całe listy datowane 14 listopada 1825 r., 14 grudnia 1827 i 3 czerwca 1828 r., jak również jeszcze 3, 4 inne listy (oderwane części przesyłek, złożone połówki arkuszy) nie wskazujące żadnych dat z powodu braku części (połówek), zawierających tekst.

b) *Połowa XIX wieku. Osobne znaki wytłoczone ręcznie, w barwach czerwonych i czarnych w jednym z rogów strony adresowej przesyłki służbowej.*

Znaki takie były używane przez różne instytucje dla wskazania rządowego charakteru przesyłek. Istnieją:

1) *Znaki składane z 2 słów*, jak to: »Służba rządowa«, »Służba pocztowa«, »Interes rządowy« etc...., w ramkach w rozmaitych konturach i bez nich (fig. 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, tablica I).

2) *Znaki złożone z kilku słów*, ewentualnie prócz 2 słów wyżej wskazanych, zawierające jeszcze nazwę instytucji wysyłającej przesyłkę rządową. Tak naprz.: »Służba Rząd. Cywil. Kom. Wojew. Kaliskiego« (figura 12, tablica I).[1]

C) Specjalne znaki ręcznie tłoczone, używane do ofrankowania kopert, zawierających czasopisma.

(Prototypy opasek oraz marek gazetowych).

Cyrkularz Zarządu pocztowego Królestwa Polskiego z 10/22 maja 1859 r. Nr. 5, str. 3—5, podaje szczegółowe instrukcje, omawiając taksy i sposoby ekspedjowania, mające być zastosowane do czasopism wysyłanych w kopertach zaopatrzonych *specjalnym znakiem, ręcznie wytłoczonym.*

Instrukcje owe, które mogą być uważane za rozwinięcie regulaminów, istniejących już w dawniejszych czasach, są następującej treści:

[1] Istnieje wielka ilość warjantów tych znaków; z powodu braku miejsca ograniczamy się do opisu i reprodukcji tylko typowych egzemplarzy.

(Wyciąg z oryginału).

Nr. 5 *Warszawa, d. 10 (22) maja 1859 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

. . . . . .

Rozporządzenie Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

Jaka ma być pobierana od Abonentów opłata za koperty do Gazet.

Rada Administracyjna Królestwa Polskiego, zgodnie z wnioskiem Zarządu Okręgu Pocztowego przez postanowienie na dniu 20 Marca (1 kwietnia) r. b. zapadłe wyrzekła, że dochód z opłat za przesyłanie gazet w oddzielnych kopertach wprost do abonentów osiągany, ma być podciągnięty pod kontrollę i rachunek Kassy Pocztowej narówni z wszelkiemi innemi wpływami pocztowemi.

. . . . . .

W końcu Zarząd Okręgu Pocztowego objaśnia, że opłatę za przesyłkę gazet i pism w kopertach, stemplem Ekspedycyi Gazet w Warszawie opatrzonych pobierać należy w stosunku następującym:

1) Od gazet i pism peryodycznych, wychodzących codziennie, albo też tylko dwa lub trzy razy na tydzień po rs. 1 na kwartał czyli rs. 4 rocznie.

2) Od gazet i pism wychodzących raz na tydzień po rs. 1 półrocznie czyli rs. 2 na rok.

3) Od takich zaś pism, które wychodzą raz, dwa lub trzy razy na miesiąc, albo też tylko raz na kwartał, pobierać rs. 1 za rok cały.

Prenumerator uiszczający oznaczoną w 3-ch poprzednich punktach opłatę, podług rodzaju zaprenumerowanych przez niego gazet, odbierać będzie wszystkie gazety swoje w jednej oddzielnej kopercie a mianowicie:

Opłacający podług punktu 1 odbierać będzie w jednej kopercie wszystkie bez wyjątku zaprenumerowane gazety i pisma peryodyczne w pojedyńczych egzemplarzach.

Opłacający podług punktu 2 ma prawo do odbierania za tę cenę w 1 kopercie gazet i pism do 2 i 3 punktu tylko należących.

Opłacający zaś należytość kopertową podług punktu 3 mieć sobie będzie wysyłane w jednej kopercie te tylko pisma, które do tegoż punktu 3 zastosowane być mogą, zastrzega się jednak że każdego rodzaju gazet i pism peryodycznych, nie więcej jak tylko po jednym egzemplarzu do jednej koperty wkładać można.

O takowym przepisie Urzędy i Ekspedycye pocztowe, prenumeratorów przestrzegać powinny, przy wniesieniu zaś pieniędzy kopertowych do Ekspedycyi Gazet w Warszawie, które na równi z prenumeratą bezpłatnie odtąd pocztą mają być przesyłane, wymieniać są w obowiązku szczegółowo, dla kogo, dokąd mianowicie, oraz jakie gazety i pisma w oddzielnych kopertach przesyłać należy.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi *Karpiński.*

Znak ten, frankujący, ręcznie wytłoczony, składa się z dwu razem złożonych trąbek pocztowych, przeplatanych chwastami swoich sznurów. Długość

(ogólna) obu trąbek pocztowych 18 mm; wysokość, łącznie z chwastami 10 mm. W górnej części znajduje się korona królewska, ornamentowana. Wysokość jej 6 mm; szerokość 7 ½ mm. Emblematy owe są umieszczone w kole (średnica 33 ½ mm), w którem znajduje się prócz nich także napis półkólisty, złożony z dużych liter, treści następującej: »Expedycya Gazet« (w górnej części) i »w Warszawie« (w dolnej części).

Widzieliśmy ten znak, wytłoczony, tylko w czarnej barwie, na wierzchniej stronie (adresowej) koperty opisywanej. Mamy przed sobą wycinek i całą kopertę. Daty brak, lecz ze względu na papier, z którego są wykonane, mogą być zaliczone do epoki pomiędzy latami 1840 a 1850 (figura 2, tablica IV).

D) Sposób ofrankowania pocztowego, ustanowiony na korzyść korespondencji ubogich.
(Początek i połowa XIX wieku).

W celu przyjścia z pomocą ubogim, potrzebującym przesyłać podania (prośby) instytucjom i władzom rządowym, był zatwierdzony specjalny regulamin, na zasadzie którego takie podania miały być przyjmowane do ekspedjowania jako ofrankowane (bez pobrania przypadającego porta), *o ile ubóstwo i brak środków do życia wysyłającego były zaświadczone przez kompetentną władzę miejscową, ręcznem zaznaczeniem, uczynionem na adresowej stronie przesyłki* (zbiór przepisów pocztowych z lat 1817 i 1861).

Takie zaświadczenie składało się z krótkiej notatki z podpisem kompetentnej władzy i z odbitki *pieczęci rządowej* tej ostatniej.

Przytaczamy tu (figura 2, tablica III) reprodukcję takiego rodzaju podania, adresowanego do prezesa Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego. Podanie to, zaopatrzone datą 24 sierpnia 1829 było wysłane z miasta Kałuszyna.

Poświadczenie urzędowe jest zredagowane, jak następuje: »Interes ubogiej świadczę Bur. Miasta Kałuszyna J. Zabiell . . . ». Na pieczęci rządowej burmistrza znajduje się herb z 1815 (drugi model — rosyjski) oraz napis po polsku: »Królestwo Polskie — Burmistrz miasta Kałuszyna« (w skróceniu). Więc jak widać, opisana pieczęć rządowa odgrywała rolę znaku pocztowego — frankującego.

E) Znaki ogólnego typu „FRANCO“
ręcznie wytłoczone, przeznaczone do ofrankowania korespondencji prywatnej.
(Początek i połowa XIX wieku).

Przechodzimy nareszcie ostatni etap prototypów marek pocztowych, mianowicie małe stempelki »Franco«. W owej epoce marki pocztowe w pełnem tego słowa znaczeniu jeszcze nie były wcale znane, ale brak ich dawał się coraz

dotlikwiej odczuwać w miarę postępu i rozwoju stosunków listowych, wywołujących szeroki zakres korespondencji. Z drugiej strony ujawniała się potrzeba ulepszenia systemu kontroli, z pomocą jakiegoś znaku, uwydatniającego swoją wyraźną figurą wiecej, niż ręczne znaczenie atramentem przez urzędników pocztowych wysokości pobranego porta. Konieczność utworzenia takiego znaku wynikała jeszcze stąd, iż taksa przypadająca mogła być uiszczona w dwu ratach, mianowicie — połowa wprost na poczcie, przy oddawaniu listu przez wysyłającego, druga zaś połowa przy doręczaniu przez odbiorcę przesyłki. Znak taki specjalny odznaczałby się łatwiej i nadawałby każdej przesyłce więcej urzędowy charakter, niż to może uczynić zwyczajna cyfra, wypisana atramentem.

To też widzimy wkrótce ukazanie się małych znaków »Franco«.

Zczasem ten sposób frankowania zdobył sobie takie prawo obywatelstwa u publiczności, iż znaki opisywane nie zniknęły nawet z chwilą zaprowadzenia prawdziwych marek pocztowych; przeciwnie pozostały w użyciu i na początku nowej ery. Publiczność wolała uiszczać taksę za oddawane listy zwyczajne wprost na poczcie, bez naklejania marek pocztowych (regulaminy przepisywały nawet użycie tego ostatniego sposobu jeszcze dla przesyłek poleconych i wartościowych). Ten fakt tłumaczy więc, dlaczego znaki »Franco« były jeszcze przez pewien czas w użyciu i miały obieg jednocześnie i na równi z nowemi markami.

Cyrkularz urzędowy Zarządu poczt Królestwa Polskiego przypomina w r. 1858 regulamin dawniejszy i poleca kategorycznie przykładanie znaku »Franco« na korespondencji. Przytaczamy tu tekst owych przepisów, znajdujący się na stronicy 11 wymienionego cyrkularza, datowanego 30 listopada — 12 grudnia r. 1858.

(Wyciąg z oryginału).

Nr. 5. *Warszawa, d. 30 listopada (12 grudnia) 1858 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

. . . . . .

II Rozporządzenie Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

Aby na listach i ekspedycyach pieniężnych frankowanych stempel „Franco" był wyciskany i pod nim opłaty pocztowe szczegółowo wypisywane.

Dosyć często spostrzegać się daje, iż niektóre z Urzędów i Ekspedycyj Pocztowych, przyjmując, na pocztę listy lub ekspedycye pieniężne, pobrawszy za przesyłkę owych przypadające opłaty pocztowe, stosownie do istniejących przepisów, nie oznaczają na kopertach takowych opłat i nie przykładają stempla „Franco", a następnie ekspedyjują one jako nieofrankowane; skutkiem czego przy wydaniu rzeczonych listów lub ekspedycyj pieniężnych podług adresu, następuje powtórny niewłaściwy pobór opłaty pocztowej, która w późniejszym czasie, na żądanie Władz lub osób interessowanych, zwracaną być musi; a ztąd rozwija się tylko niepotrzebna korrespondencya.

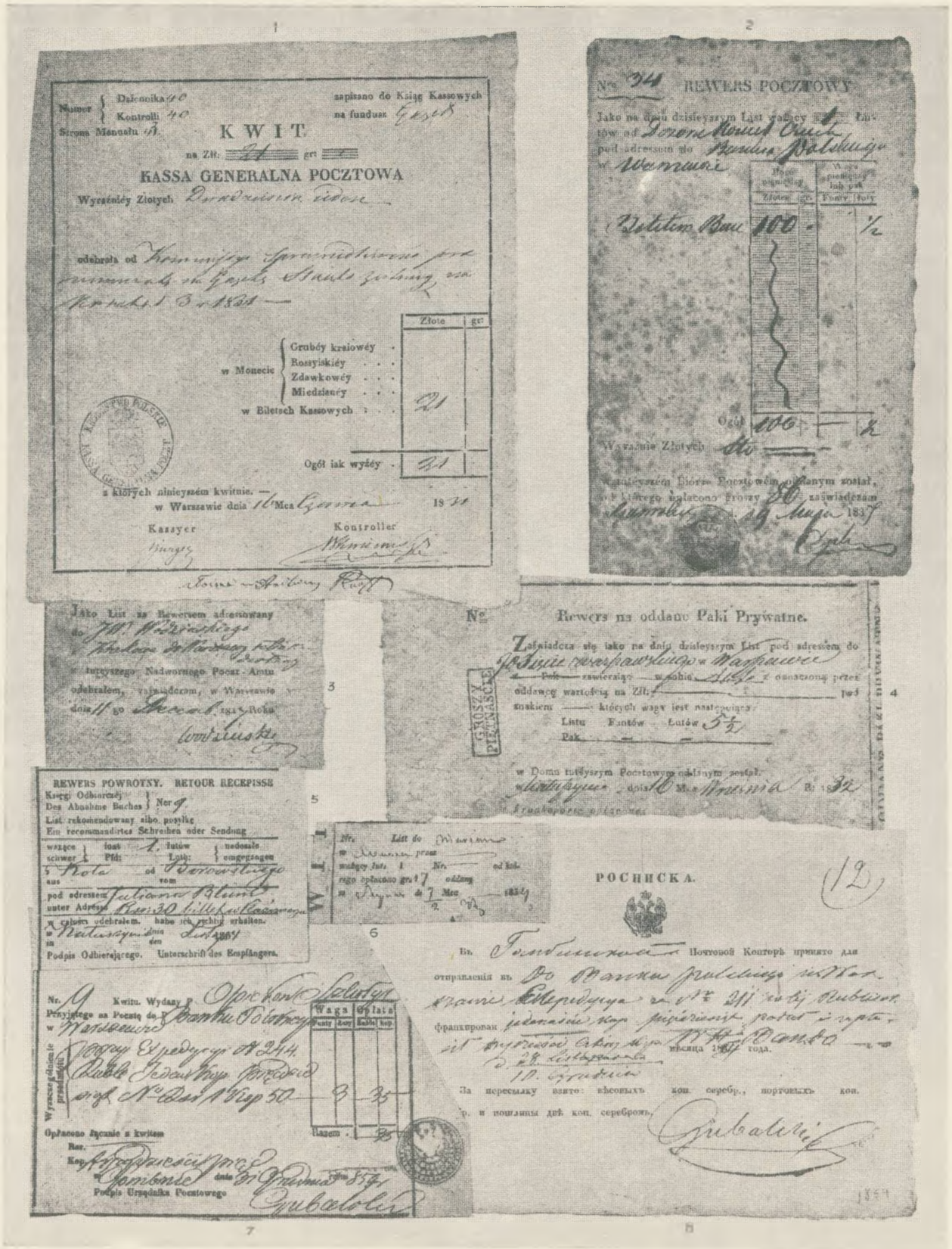

podpisy na odwrocie

KWITY I REWERSY POCZTOWE:

1831 — na opłaconą na poczcie prenumeratę (fig. 1)

1832 — na list, zawierający akta (fig. 4)

1834 — na list zwyczajny (fig. 6)

1837 — na list, zawierający bilety bankowe (fig. 2)

1854 — na list z wartością oznaczoną (fig. 8)

1859 — na list z wartością oznaczoną (fig. 7)

REWERSY POWROTNE (POKWITOWANIE ODBIORU):

1817 — na list (fig. 3)

1864 — na list z wartością oznaczoną (fig. 5)

KWITY POCZTOWE NA PRZYJĘTE DO EKSPEDJOWANIA ROZMAITEGO RODZAJU PRZESYŁKI.

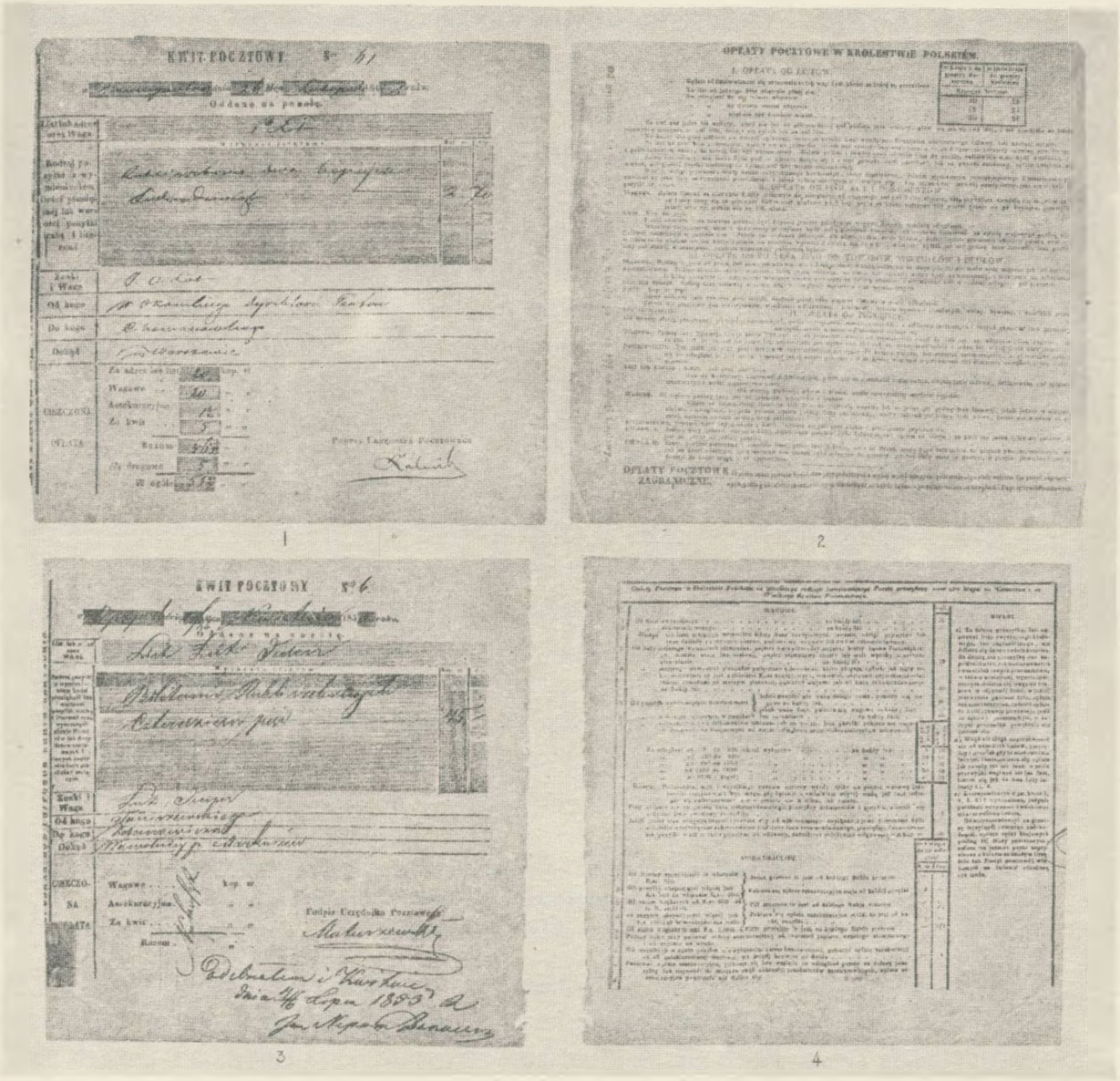

Fig. 1. Kwit z r. 1848.

Fig. 2. Odwrotna strona tegoż kwitu, zawierająca wyciąg ówczesnych taks pocztowych.

Fig. 3. Kwit z r. 1853.

Fig. 4. Odwrotna strona tegoż kwitu, zawierająca wyciąg ówczesnych taks pocztowych.

Aby więc temu na przyszłość zapobiedz, Zarząd Okręgu Pocztowego, zaleca Urzędom i Ekspedycyom Pocztowym przy przyjmowaniu na pocztę listów lub ekspedycyj pieniężnych frankowanych, po wyciśnięciu na adresie stempla „franco", niezawodnie szczegółowo wykazywać pod tym stemplem, ile pobrano wagowego, assekuracyjnego, porta zagranicznego i za kwit, i opłaty te w kartach pocztowych w rubrykach właściwych zgodnie zamieszczać.

Ostrzega się przytem, że Urzędy lub Ekspedycye Pocztowe nie stosujące się do niniejszego rozporządzenia, do kary porządkowej niezawodnie pociągnięte będą.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi *Karpiński.*

Prawie wszystkie ręcznie wytłoczone znaki ogólnego typu »Franco« mają formę nieco wyprostowanej podkowy i przedstawiają rozmaite wahania pod względem swej wielkości. Biorąc pod uwagę, że takie warjanty w wykonaniu poszczególnych znaków nie są poważne, mamy przekonanie, iż rozmaite urzędy pocztowe Królestwa Polskiego dostawały te znaki gotowe już do użytku z Zarządu pocztowego (figury 15, 16, 17, 18, tablica I).

Barwa tych znaków jest przeważnie czerwona; znajdują się także egzemplarze wytłoczone w kolorach: różowym, ciemno-różowym, ceglastym, czarnym, czarno-szarym, ciemno-niebieskim i niebiesko-zielonkawym.

Jak się to daje zauważyć na całych listach, taksa przypadająca, uiszczona gotówką, była wypisywana w cyfrach atramentem wprost pod tym znakiem.

Zdarzają się również znaki, wypuszczone na samym początku, które mają pod słowem »Franco« wytłoczoną cyfrę »1«. Ta ostatnia ma oznaczać, że list ważył 1 łut i że porto było obliczone według tej normy (figura 15, tablica I).

W końcu nadmieniamy, iż widziano także znaki, składające się ze słowa »Franco«, wydrukowanego w równej linji, bez żadnej ramki (obwodu).

F) Znaki ogólnego typu, ręcznie wytłoczone, przeznaczone do notowania porta, przypadającego od korespondencji zagranicznej. (Początek XIX wieku).

Znak, wytłoczony ręcznie, składający się z napisu w dwu wierszach kursywą, mianowicie: »Porto Zagr.« — na pierwszym (górnym) i »Gr.« (oszy) na drugim (dolnym) z miejscem, zarezerwowanem dla dopisywania atramentem cyfry (taksy) odpowiedniej (figura 14, tablica I). Barwa znaku prawie zawsze różowa.

Później znak ten był zastępowany znakiem ogólnego typu »Franco«, który od tego czasu miał wykazywać również przypadające porto na przesyłkach zagranicznych (porównaj cyrkularz wyżej przytoczony z r. 1858 Nr. 5).

ROZDZIAŁ II

1860. MARKI POCZTOWE W POLSCE.

Wzmianka historyczna.

W końcu 1857 r. były sporządzone w Rosji pierwsze marki pocztowe. Najpierwiej ukazała się marka 10-cio kopiejkowa, brunatno-niebieska, niezębkowana. W kilka miesięcy później, w początkach 1858 r., ząbkowane marki ukazały się już trojakiej wartości, po 10, 20 i 30 kop. na papierze z wodnemi znakami w kształcie dużych cyfr »1«, »2« i »3«. Wkrótce po tych ostatnich markach jeszcze w ciągu tegoż samego roku wydano następną serję, składającą się z tych samych wartości i tego samego typu, lecz wydrukowanych na papierze gładkim, nie posiadającym już znaków wodnych i w arkuszach szerzej ząbkowanych, mianowicie »12 ½«.

Ponieważ w owej epoce Zarząd poczt Królestwa Polskiego tworzył okręg pocztowy, zależny bezpośrednio od Departamentu Pocztowego rosyjskiego, więc wszystkie wyżej wymienione marki rosyjskie były wprowadzone do użytku publicznego w Polsce (tablica XXVII).

Takie marki rosyjskie używane w Polsce, łatwo można rozpoznać po stemplu-kasowniku numerowanym. Stempel taki składający się z 4 kół koncentrycznych, był zaprowadzony we wszystkich biurach Pocztowych Polski 27 marca 1858 r. (figury 2 i 7, tablica XXVII).

Z dniem 1 września 1858 r. Zarząd Okręgu pocztowego Królestwa Polskiego przeszedł pod bezpośrednie zwierzchnictwo Namiestnika i Rady Administracyjnej Królestwa. Data ta wskazuje początek nowej ery rozszerzania autonomji poczty polskiej o tyle, że ta ostatnia była w możności wprowadzania, z własnej inicjatywy, przepisów osobnych.

Oczywiście, ze zmianą systemu Zarząd Poczt Królestwa postanowił wkrótce wydać nowe marki pocztowe, mające zastąpić kursujące w Polsce marki rosyjskie.

Załączamy tu reprodukcję (tablica VII) części tekstu oryginalnego cyrkularza Zarządu poczt Królestwa Polskiego z 2/14 grudnia 1859 r., Nr. 13, treści następującej:

(Wyciąg z oryginału).

Nr. 13. *Warszawa, d. 2 (14) grudnia 1859 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

I. Rozporządzenia ogólne Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego.

O sposobie kontrollowania nowych marek pocztowych i kopert stęplowych.

Z powodu przejścia Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego z dniem 20 Sierpnia (1 Września) 1858 r. pod bezpośrednie zwierzchnictwo J. O. Księcia Namiestnika i Rady Administracyjnej Królestwa, Zarząd tegoż Okręgu odniósł się do Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu o zarządzenie przysposobienia kopert stęplowych i marek pocztowych do listów prostych, pocztami przesyłanych, w miejsce takichże kopert i marek, dotąd przez Departament Pocztowy dostarczanych.

Wskutek tego Kommissya rzeczona, zawiadomiła Zarząd, że wspomniane koperty i marki są już przysposobione; nowe te koperty i marki opatrzone są stęplem z herbem Królestwa.

Po otrzymaniu od Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu nowych kopert stęplowych i marek pocztowych, Zarząd Okręgu zamierza takowe wkrótce rozesłać Pocztamtowi Warszawskiemu, Urzędom i Ekspedycyom Pocztowym w Królestwie dla wprowadzenia w użycie z dniem 20 Grudnia (1 Stycznia) 1859/60 roku, a ściągnąwszy znajdujące się u nich zapasy kopert stęplowych i marek pocztowych rossyjskich, zwrócić takowe Departamentowi Pocztowemu.

Ponieważ zapasy kopert i marek rossyjskich znajdować się mogą i u osób prywatnych, które zakupując je w Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych, zapasy te poczyniły, przeto Zarząd Okręgu Pocztowego naznacza trzymiesięczny termin do zużytkowania tychże kopert i marek i wywołania z obiegu to jest do dnia 20 Marca (1 Kwietnia) 1860 roku, o czem przez pisma publiczne jednocześnie ogłasza.

Podając do wiadomości Pocztamtu Warszawskiego, Urzędów i Ekspedycyj Pocztowych, Zarząd Okręgu Pocztowego przedewszystkiem poleca, aby obok takiego ogłoszenia zawczasu uprzedziły korrespondujące osoby, szczególniej wojskowe, o powyższem zarządzeniu i po upływie oznaczonego terminu, listów w kopertach stęplowych rossyjskich, tudzież z markami takiemiż na pocztę nie przyjmowały. Następnie aby Pocztamt Warszawski i Urzędy Pocztowe, odebrawszy od Zarządu Okręgu nowe koperty stęplowe i marki pocztowe, stosowną tychże ilość rozesłały podwładnym Ekspedycyom i ściągnąwszy od nich zapasy kopert i marek rossyjskich, takowe wraz z znajdującemi się u siebie odesłały do Kassy Głównej Pocztowej przy stosownych deklaracyach i o tem jednocześnie doniosły Zarządowi Okręgu Pocztowego; przy przedstawieniu ksiąg kopert i marek, w których wydatek z odesłanych do kassy rzeczonych kopert i marek winien być zamieszczony, a same księgi uregulowane tak, aby żadnego w nich remanentu nie było, wszystko to winno być stwierdzone podpisami; w Urzędach, przez Naczelników i Sekretarzy Urzędu, a w Ekspedycyach, przez Ekspedytorów Poczt.

. . . . . .

W końcu Zarząd Okręgu Pocztowego uprzedza Pocztamt Warszawski, Urzędy i Ekspedycye Pocztowe, że nowe koperty stęplowe i marki pocztowe są tylko jednołutowe; pierwsze zatem służyć mogą tylko dla listów wagi jednego łuta, a drugich tyle naklejać na list należy, ile łutów

takowy ważyć będzie, oraz, że na kopertach wybitą jest cena tychże tylko kop. sr. 10 to jest wagowe, lecz mimo to pobieraną być winna jeszcze 1 kop. za samą kopertę, czyli jak dotąd kupujący kopertę winien za nią płacić kop. sr. 11.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi *Karpiński.*

Drugi dokument urzędowy, dotyczący sporządzenia kopert stemplowych dla poczty miejskiej warszawskiej, znajduje się w reprodukcji dołączonej do następnego rozdziału (»koperty stemplowe«): jest to raport Zarządu pocztowego do Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z 6/18 grudnia 1858 r., Nr. 26098 (tablica XIII i XIV).

KLISZE DO DRUKOWANIA MARKI POCZTOWEJ Z R. 1860.

Po zaaprobowaniu wyżej wymienionego raportu z dnia 6/18 grudnia 1858 roku przez Radę Administracyjną Królestwa Polskiego na posiedzeniu jej 9/21 grudnia tegoż roku, jak tego dowodzi protokół Nr. 8063 do tej sprawy się odnoszący, i po zatwierdzeniu ostatniego przez Namiestnika, Zarząd poczt zamówił przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu klisze, potrzebne do drukowania kopert stemplowych i marek pocztowych. Wszystkie owe klisze były wykonane przez sztycharza Banku Polskiego Henryka Majera.

Chociaż prawie wszystko, co było związane ze sprawą druku marek pocztowych w Polsce, zdaje się po r. 1865 z chwilą, gdy marki te wycofano z obiegu, uległo zniszczeniu, jednakże niektóre klisze przechowały się w całości. Tak się rzecz ma np. z 3 kliszami-modelami (jedna grawerowana na stali, a dwie na miedzi), które znaleziono po śmierci wymienionego sztycharza, przechowane w szkatułce nabytej później przez pewnego amatora starożytności w Warszawie. Jak to się daje zauważyć przy badaniu tych klisz, sztycharz wykonał najpierw na płytce stalowej siatkę (guilloche), potem zaś wytłoczył dwie formy miedziane.

Pierwsza forma dla wykonania druku w barwie różowej (figura 1, tablica VIII) przedstawia giloszę, umieszczoną na prostokątnej płaszczyźnie o $22^3/_4$ mm wysokości na $16^3/_4$ mm szerokości, pośrodku której znajduje się owalny medaljon (wysokość 10 mm, szerokość $6^3/_4$ mm) z herbem, modelu 1858 r. (figura 5, tablica XX); obwódka medaljonu owalnego jest utworzona ze sztrychu nadzwyczaj cienkiego. Cały prostokąt jest otoczony ramką, grubości 1 mm, w 1 mm odstępie od każdej z 4 stron rysunku. Ze strony lewej i na odle-

№ 13. *Warszawa d. 2 (14) Grudnia 1859 r.*

CYRKULARZ
ZARZĄDU POCZTOWEGO
KRÓLESTWA POLSKIEGO.

I. ROZPORZĄDZENIA OGÓLNE ZARZĄDU OKRĘGU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO.

O sposobie kontrollowania nowych marek pocztowych i kopert stęplowych.

Z powodu przejścia Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego z dniem 20 Sierpnia (1 Września) 1858 r. pod bezpośrednie zwierzchnictwo J. O. Księcia Namiestnika i Rady Administracyjnej Królestwa, Zarząd tegoż Okręgu odniósł się do Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu o zarządzenie przysposobienia kopert stęplowych i marek pocztowych do listów prostych, pocztami przesyłanych, w miejsce takichże kopert i marek dotąd przez Departament Pocztowy dostarczanych.

W skutek tego Kommissya rzeczona, zawiadomiła Zarząd, że wspomnione koperty i marki są już przysposobione; nowe te koperty i marki opatrzone są stęplem z herbem Królestwa.

Po otrzymaniu od Kommissyi Rządowej Przychodów i Skarbu nowych kopert stęplowych i marek pocztowych, Zarząd Okręgu zamierza takowe wkrótce rozesłać Pocztamtowi Warszawskiemu, Urzędom i Ekspedycyom Pocztowym w Królestwie dla wprowadzenia w użycie z dniem 20 Grudnia (1 Stycznia) 1859/60 roku,

2

a ściągnąwszy znajdujące się u nich zapasy kopert stęplowych i marek pocztowych rossyjskich, zwrócić takowe Departamentowi Pocztowemu.

Ponieważ zapasy kopert i marek rossyjskich znajdować się mogą i u osób prywatnych, które zakupując je w Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych, zapasy te poczyniły, przeto Zarząd Okręgu Pocztowego naznacza trzy miesięczny termin do zużytkowania tychże kopert i marek i wywołania z obiegu, to jest do dnia 20 Marca (1 Kwietnia) 1860 roku, o czem przez pisma publiczne jednocześnie ogłasza.

Podając do wiadomości Pocztamtu Warszawskiego, Urzędów i Ekspedycyi Pocztowych, Zarząd Okręgu Pocztowego przedewszystkiem poleca, aby obok takiego ogłoszenia zawczasu uprzedziły korrespondujące osoby, szczególniej wojskowe, o powyższem zarządzeniu i po upływie oznaczonego terminu, listów w kopertach stęplowych rossyjskich, tudzież z markami takiemiż na pocztę nie przyjmowały. Następnie, aby Pocztamt Warszawski i Urzędy Pocztowe, odebrawszy od Zarządu Okręgu nowe koperty stęplowe i marki pocztowe, stosowną tychże ilość rozesłały podwładnym Ekspedycyom i ściągnąwszy od nich zapasy kopert i marek rossyjskich, takowe wraz z znajdującemi się u siebie, odesłały do Kassy Głównej Pocztowej przy stosownych deklaracyach i w tem jednocześnie dowody Zarządowi Okręgu Pocztowego; przy przedstawianiu ksiąg kopert i marek, w których wydatek z odesłanych do Kassy rzeczonych kopert i marek winien być zamieszczony, a same księgi uregulowane tak, aby żadnego w nich zerwania nie było, oraz aby to winno być stwierdzone podpisami: w Urzędach, przez Naczelników i Sekretarzy Urzędu, a w Ekspedycyach, przez Ekspedytorów Pocz.

Z wprowadzeniem w użycie rzeczonych kopert stęplowych i marek pocztowych, to jest z dniem 20 Grudnia (1 Stycznia) 1859/60 roku, dotychczasowe kontrolle tychże znoszą się; ró-

3

wnież ustaje potrzeba składania Zarządowi miesięcznych wyciągów z tych kontroll, natomiast zaś zaprowadza się kontrolla, zastosowana do systemu rachunkowości, w Królestwie istniejącego.

W tym celu Zarząd Okręgu Pocztowego stanowi:

1. Po odebraniu niniejszego rozporządzenia Pocztamt Warszawski i Urzęda Pocztowe, uczynią natychmiast do Zarządu Pocztowego zapotrzebowanie, ile dla nich samych, a ile dla każdéj z Ekspedycyi Pocztowych im podwładnych sztuk kopert stęplowych i marek pocztowych na jeden kwartał wysłać potrzeba.

2. Po otrzymaniu takowych zapotrzebowań Pocztamtowi i Urzędom Pocztowym wysłane będą koperty i marki, za odebraniem których, wpisać je winni do kwitaryusza z uiszczonych opłat pocztowych, i wycięte kwity przedstawić Zarządowi; poczem część żądaną przez Pocztamt i Urzęda zapiszą do kontrolli dochodu funduszu depozytowego w której na ten cel dwa nowe z kolei Tytuły dochodu i wydatku zaprowadzić są obowiązane to jest:

a. z kopert stęplowych,

b. z marek pocztowych,

pod któremi to tytułami w rubryce z kolei drugiej wyszczególniając datę i N. Reskryptu Zarządu, oraz ilość sztuk, a w rubryce „należność do pobrania" wartość kopert i marek zapisać należy, bez dodawania 1ej kopiejki za kopertę, albowiem opłata ta pod dotychczas istniejącym tytułem, jednocześnie zaprenotowaną być powinna.

3. Pozostałe od powyższej prenotacyi koperty i marki, Pocztamt i Urzęda Pocztowe bezzwłocznie roześlą przy swych reskryptach do podwładnych im Ekspedycyi Pocztowych, od których dla porządku kassowego, winni domagać się również nadesłania sobie kwitów z właściwych kwitaryuszy, na dowód odebrania takowych kopert i marek pocztowych.

4. Ekspedycye Pocztowe czy to z etatu płatne, czyli też na risiku osób prywatnych utrzymywane, zapiszą koperty i marki w dochodzie depozytowym, tym samym porządkiem i pod takiemiż

5

mając przytem na względzie rozporządzenie Zarządu Okręgu Pocztowego z dniem 13 (25) Marca r. b. N. 6.029, do którego przy formowaniu obrachunku z rzeczonej przewyżki, we wszelkich szczegółach stosować się należy, i na ostatek resztę supperaty jaka się okaże, jak również i jedno kopiejkową opłatę w ogóle za sprzedane koperty dotychczasowym porządkiem do Kassy Głównej Pocztowej odeślą.

7. Nadmienia się tu przytem, że zapotrzebowania do Zarządu, przez Pocztamt i Urzęda Pocztowe o wysłanie kopert stęplowych i marek pocztowych, powinny być czynione wcześniej i w dniach pierwszych miesiąca, tak aby wysłane koperty i marki z Zarządu Pocztowego na Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych w tymże samym miesiącu do poboru w kontrolli zaprenotowane były, jak niemniej, że wysłać się mające nowe koperty i marki nie wcześniej do kontrolli dochodu zapisane być powinny jak tylko dnia 20 Grudnia (1 Stycznia) 1859/60 roku. Wkłada się tu przytem obowiązek na WW. Naczelników Urzędów dopilnować, aby kontrolla kopert i marek na Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych jak najrzetelniej była prowadzoną, i aby przy rewizyi rachunków miesięcznych, rubryka „należność do pobrania," i wpływ za sprzedane koperty i marki, zgodną była z zaległością wykazywaną w rachunkach, która jako w naturze na Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych pozostała, wiernie na tychże znajdować się powinna.

W końcu Zarząd Okręgu Pocztowego uprzedza Pocztamt Warszawski, Urzędy i Ekspedycye Pocztowe, że nowe koperty stęplowe i marki pocztowe są tylko jedno łutowe; pierwsze zatém służyć mogą tylko dla listów wagi jednego łuta, a drugich tyle naklejać na list należy, ile łutów takowy ważyć będzie, oraz, że na kopertach wybitą jest cena tychże tylko kop. ar. 10 to jest wagowe, lecz mimo to pobieraną być winna jeszcze 1 kop. za samą kopertę, czyli jak dotąd kupujący kopertę, winien za nią płacić kop. ar. 11.

KLISZA (MODEL) ORYGINALNA DO WYKONANIA MARKI POCZTOWEJ WYDANIA 1860 R.

1

2

1a

2a

Fig. 1. Pierwsza forma do wykonania druku w barwie różowej.
Fig. 2. Druga forma do wykonania druku w barwie niebieskiej.
Fig. 1a, 2a. Te same formy — powiększone.

głości 1 mm poza ramką, daje się zauważyć cyfrę »1« (negatywnie) wygrawerowaną wgłębionym sztrychem na marginiesie, co dowodzi, iż klisza rzeczona tworzy pierwszą formę do wykonania druku. Medaljon centralny był przygotowany *do tłoczenia »en relief«* herbu w nim umieszczonego: albowiem można wyraźnie zauważyć *małego jednogłowego orzełka polskiego wygrawerowanego wgłębionym sztrychem* i położonego na tarczy, ozdabiającej piersi orła dwugłowego rosyjskiego. Również są wygrawerowane *wgłębionym sztrychem: korona, wystająca nad tarczą* oraz *skrzydła* orła rosyjskiego.

Druga forma dla wykonania druku w barwie niebieskiej (figura 2, tablica VIII) przedstawia, jak i poprzednia, prostokąt, lecz w obwódce (rameczce), wykonanej cienkim sztrychem (wysokość $22^3/_4$ mm, szerokośc $16^3/_4$ mm), ozdobiony w 4 swoich rożkach maleńkiemi cyferkami »10« (wygrawerowanemi wgłębionym sztrychem) z ornamentami. Pośrodku prostokąta jest umieszczony *pasudament* purpurowy z cesarską koroną na czele (wysokość *pasudamentu* łącznie z koroną $18^3/_4$ mm) i z zarezerwowanym medaljonem owalnym w centralnej jego części nie tworzącym jakiegokolwiek rysunku, lecz posiadającym tylko obwódkę owalną, odpowiadającą takiemuż sztrychowi obwodowemu, figurującemu na pierwszej formie. Medaljon ten otacza naokoło wstęga, szerokości $1^1/_2$ mm, która zawiera skrócony napis po rosyjsku: »10 копѣ« (10 kop.) na jednej stronie, »за лотъ« (za łót) na drugiej i ornament w dolnej części. Pod *pasudamentem* uwydatnia się również skrócony napis, lecz po polsku wytłoczony dużemi literami: »Za Łót Kop. 10.« Całość prostokąta z cienką obwódką jest otoczona grubą ramką ($1^1/_4$ mm grubości), ustawioną w jednakowych odstępach (1 mm) od każdej z 4-ch stron. (W pustym wyżłobionym medaljonie zaledwie dają się przeczytać: nazwisko »G . . . er Majer« w górnej części i data »1859« w dolnej; wszystko wygrawerowane kursywą oraz sztrychami bardzo cienkiemi).

Obie opisane formy służyły jako modele do wykonania kompletnych płyt, z których pomocą były wydrukowane całe arkusze oryginalne marek pocztowych.

JEDYNA EMISJA MARKI POLSKO-ROSYJSKIEJ WARTOŚCI 10 KOP. Z 1-go STYCZNIA 1860 R.

A) Procedura wykonania.

Klisze marek pocztowych, jakkolwiek były zaprojektowane do tłoczenia *en relief*, jednakże były w rzeczywistości wykonane do płaskiego druku. Druk powierzono zakładowi rządowemu t. z. »Fabryce stempla« w Warszawie.

Jeden cały arkusz marek pocztowych zawierał 100 egzemplarzy, tworzących 4 bloki z 5×5=25 marek każdy; bloki te były oddzielone jeden od drugiego odstępem szerokości 8—9 mm, mającym formę krzyża (Porównać figury 1 i 2 na tablicy XI).

Odstępy pomiędzy dwiema sąsiedniemi markami wynosiły 2 mm, zarówno w poziomym jak w pionowym kierunku.

Kompletna owa emisja będąca w obiegu więcej niż 5 lat, i mająca kilka wydań, wyniosła około 3.000.000 egzemplarzy. Właśnie następne wydania stworzyły warjanty w barwach i gumowaniu, jak również błędy typowe w płytach drukarskich.

Przypomnijmy na zakończenie, że koperty stemplowe i marki pocztowe polskie wycofano z obiegu 1/13 kwietnia 1865 i zastąpiono kopertami i markami rosyjskiemi. W owej chwili pozostało nie zużytych jeszcze 208.515 egzemplarzy, które na mocy komunikatu, datowanego 6 grudnia 1865 roku Nr. 23341 były zwrócone w następnym roku przez Zarząd Poczt Królestwa »Fabryce stempla« w Warszawie. Tam, według wszelkiego prawdopodobieństwa, uległy później zniszczeniu (Cyrkularze Zarządu poczt Królestwa Polskiego z 2/14 grudnia 1859 r., Nr. 13, 22 stycznia/3 lutego 1865 r., Nr. 1, oraz zeszyty: »Kontrola dochodu i wydatku depozytowego« z lat 1861—1866).

B) Opis marki 10-kopiejkowej (Figura 1, tablica IX).

Jak już mówiliśmy poprzednio marka ta była wykonana w 2 kolorach, na płasko, sposobem typograficznym. Forma dla wykonania druku w niebieskiej barwie wytłaczała pasudament purpurowy z koroną, tekst, cyfry i ornamenty, forma zaś dla wykonania druku w różowej barwie — odbijała siatkę i medaljon środkowy z herbem.

Ponieważ opis szczegółowy obu form kliszy, przedtem zaznaczonej, już wyżej podano, więc pozostaje nam tylko opisanie odznak, odróżniających marki oryginalne od rysunku kliszy-modelu.

Odznaki te są następujące:

1) Siatka różowa przedstawia *wyżłobione miejsce*, odpowiadające *kartuszowi, który powinien być zapełniony pasudamentem purpurowym z koroną;* te ostatnie nadawano przez formę dla wykonania druku w niebieskiej barwie: z tego wynika, iż *pasudament nie jest wcale pokryty siatką.*

2) *Obwódka utworzona z nadzwyczaj cienkiego sztrychu,* umieszczona w owalu centralnym formy — dla wykonania druku w barwie niebieskiej, *znikła* na

oryginalnych markach z tego powodu, że taka rameczka już się wytwarzała formą — dla druku w barwie różowej.

3) Herb (motyw orła), w medaljonie centralnym, przedstawia się tylko w swoich konturach, *z powodu niewykonania druku »en relief«*. Z tej przyczyny nie można zauważyć na markach oryginalnych małego jednogłowego orzełka polskiego, ozdabiającego tarczę, umieszczoną na piersiach dwugłowego orła rosyjskiego. Widoczny jest na rysunku tylko *krzyż korony,* znajdujący się nad tarczą (pomiędzy obiema głowami orła rosyjskiego, w dolnej ich części). Równie z tej samej przyczyny, mianowicie jako następstwa adoptacji płaskiego druku, *cienie skrzydeł* orła rosyjskiego znikły.

4) Nakoniec zauważamy *zniknięcie ramek, wytworzonych z grubego sztrychu,* które figurowały w obu formach kliszy-modelu; przyczyna tego — konieczność składania poszczególnych klisz dla utworzenia całej płyty.

Wykonanie druku było mierne. Znajdują się często egzemplarze, wykazujące w różnych miejscach swego rysunku tylko ślady barwy, zaledwie widoczne.

Egzemplarze wyraźnie wydrukowane są rzadkie. Ale jeszcze rzadziej spotyka się egzemplarze o barwach ciemnych, nie stemplowane, z oryginalną gumą, zachowujące świeży pierwotny swój stan, na których odwrotnej stronie dają się zauważyć jeszcze ślady przebijającego druku.

Teraz wypada nam opisać i inne szczegóły, dotyczące marki, jako to: papier, guma, farba i ząbkowanie.

1) *Papier* jest biały, czasami z żółtawym odcieniem, co w pewnej mierze było następstwem silnej reakcji używanego wówczas kleju. Papier zwykle bywa cienki, nie prążkowany i bez znaków wodnych. Z powodu niewielkiej grubości wykazuje w pewnych wypadkach druk transparentowy.

Niektóre katalogi podają czasami papier, charakteryzując go jako prążkowany, uważamy to jednak za mylne, ponieważ próby papieru, przeznaczonego do wykonania marek i kopert pocztowych i przedstawionego przez fabrykę papieru w Jeziornie (pod Warszawą) do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, stanowiły arkusze zwyczajnego, nie zaś prążkowanego papieru.

Dwie próby papieru, przygotowanego na koperty, wydane w tym samym roku, wykazywały wyciśnięte pręgi, tworzące kwadraciki.

Co się tyczy sztrychów (prążków), to ich obecność może pochodzić również tylko od kleju, używanego do gumowania arkuszy marek pocztowych ręcznym sposobem, z pomocą pendzelka. Takie prążki, łatwo dostrzegalne na szeregach marek, są śladami niejednostajnej warstwy owego kleju, który stwardniał przy zasychaniu. Reakcja ta działała z większą siłą i głębiej wżerała się w papier w miejscach, w których pendzel pozostawił grubszą warstwę

gumy, i wytworzyła na papierze sztrychy, ujawniające się po zdjęciu marek z listów i oczyszczeniu z pozostałych śladów gumy.

2) *Gumowanie* było wykonane sposobem ręcznym, z pomocą pendzla. Używano kleju, mającego często barwę nieco brunatną. Możemy rozróżnić 3 odmiany gumowania:

A) guma gładka; klej gdzieniegdzie popękał zczasem, wytwarzając na swej powierzchni mnóstwo nieregularnych i cienkich załamków (figura 1, tablica X).

B) guma, wykazująca sztrychy pionowe (||||)[1]: cienkie i bardzo zbliżone do siebie prążki (figury 2 i 6, tablica X).

C) guma, wykazująca sztrychy pionowe (||||): prążki trochę grubsze i bardziej oddalone jeden od drugiego (figura 3, tablica X).

Znajdują się także egzemplarze marek na papierze tak stwardniałym z powodu gatunku kleju, używanego do ich gumowania, iż łamią się jak szkło przy nieuważnem obchodzeniu się z niemi,

3) *Farba,* używana przy fabrykacji marek, przedstawia różne odcienie. Ograniczamy się do wymienienia najwięcej typowych, które zdają się być wytworzone nie pod działaniem światła, ani też przez jakikolwiek czynnik utleniający.

A) Barwy niebieskie: blado-niebieska, mleczno-niebieska, jasno-niebieska, zielonkawa, niebieska, ciemno-niebieska (rzadka), ciemno-niebieska zielonkawa (rzadka), ciemno-niebieska-emaljowa (rzadka).

B) Barwy różowe: blado-różowa, różowa, różowa mocna.

Znajdują się również egzemplarze ciekawe, przedstawiające różne kombinacje barw, jak naprzykład takie, w których kolor ciemno-niebieski jest połączony z jasno-różowym — i odwrotnie.

Okazy o barwach pełnych i głębokich są rzadkie.

4) *O ząbkowaniu,* które było już w literaturze przedmiotem licznych dyskusyj, są różne zdania w katalogach. »Yvert et Tellier« przytacza »12«; podręcznik Hugo Krötzsch'a wskazuje »11 $^1/_2$«; w katalogu Pawła Kohl'a ząbkowanie to jest podane »12«; Senf wymienia »12$^1/_2$«; Stanley Gibbons — »11 $^1/_2$: 12«; Hugo Michel — »12« itd. Widzimy więc, iż klasyfikacja ząbkowania w samych katalogach waha się pomiędzy »11$^1/_2$ a 12 $^1/_2$«.

Maszyna do ząbkowania była skonstruktowana sposobem pierwotnym przez pewnego technika w Warszawie i, jak się zdaje, była w użyciu podczas całego trwania wydań, t. j. przeszło 5 lat, niema bowiem żadnych wzmianek o jakiejkolwiek innej maszynie w dokumentach urzędowych, które mieliśmy

[1] Słyszeliśmy też o gumie, wykazującej prążki poziome.

(Tłumaczenie oryginału francuskiego).

My niżej podpisani, niniejszem zaświadczamy, że przytoczone na tablicach IX i XVI, pracy W. Polańskiego: „Znaki i marki pocztowe w Polsce w XVIII i XIX wieku (1780—1870)“ — facsimile barwne marki pocztowej polskiej z r 1860, jak również znaczków pocztowych kopert stemplowych polskich z lat 1859—1860, były wydrukowane w czerwcu 1920 r. w drukarni p. Vollet w Genewie, z pomocą klisz, wykonanych przez p. Richtera, w 500 egzemplarzach, zgodnie z ilością nakładu. Następnie wszystkie klisze — facsimile oraz makulatura zostały zniszczone w naszej obecności.

Działo się w Genewie, dn. 1 lipca 1920 r.

(—) *Wł. Polański*, autor. (—) *J. Richter*. (—) *Vollet*.
(—) *E. Turnowski*, wydawca. Wytwórca klisz. Drukarz.

1

FACSIMILE MARKI POCZTOWEJ Z R. 1860
W BLOKU REKONSTRUOWANYM Z 8 EGZEMPLARZY.

2

Reprodukcja marki,
wykonana z pomocą kliszy (modelu) oryginalnej.

500 expl.

Clichés RICHTER, Genève
Imprimerie VOLLET, Genève

1

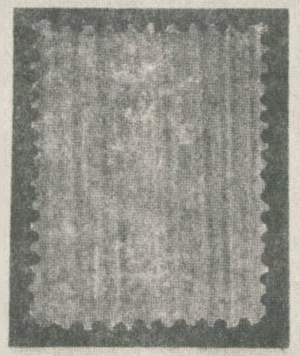

2

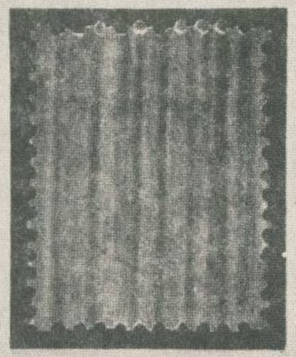

3

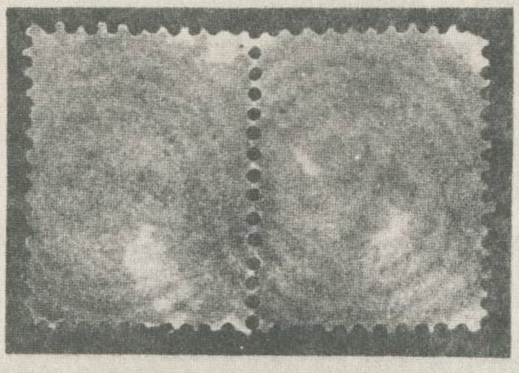

4

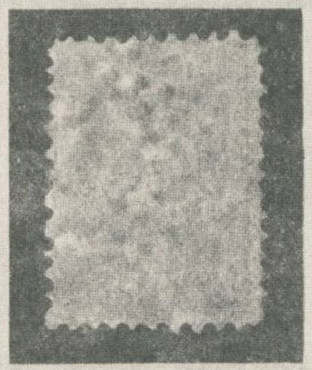

5

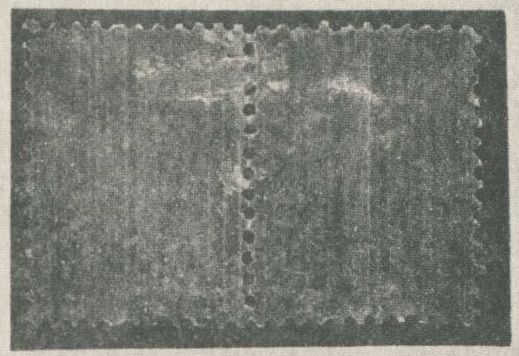

6

2

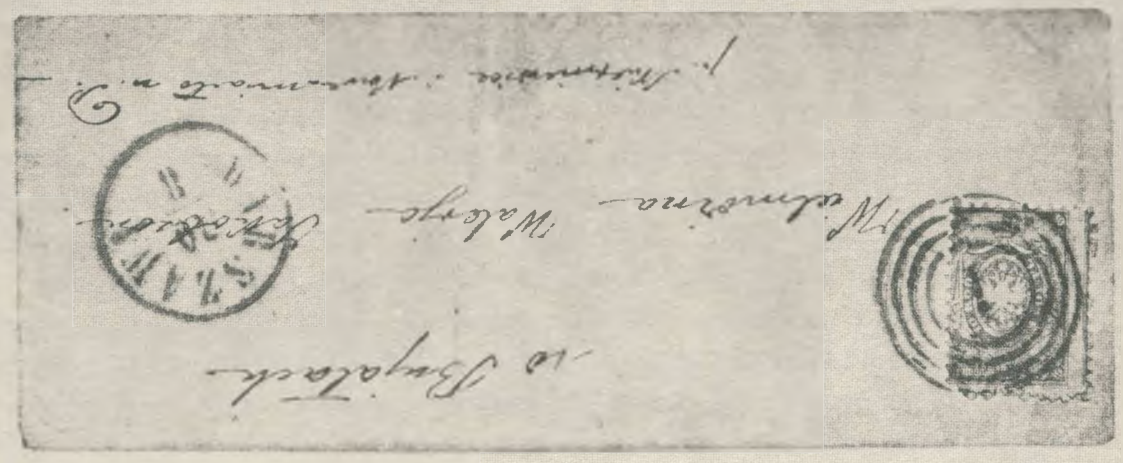

3

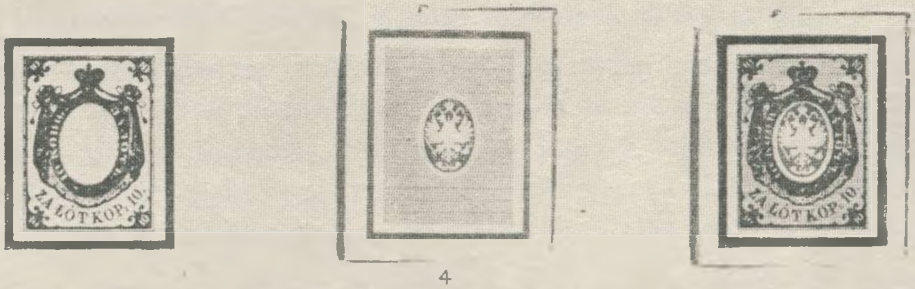

4

sposobność przestudjować. Badając marki pojedyncze, jak również pary i całe paski marek łatwo daje się zauważyć, iż maszyna rzeczona nie była w możności działać należycie przez czas wymieniony; mianowicie często znajdujemy przy ząbkach przyczepione małe kółeczka papieru, które już same przez się świadczą, iż zęby maszyny do ząbkowania były zużyte (stępione). Z drugiej strony, napotyka się często w tej samej marce ząbkowania *nieregularne,* zarówno *spiczaste* jak i *tępe,* co dowodzi, że zęby maszyny do ząbkowania widocznie niezbyt solidnej konstrukcji, pogięły się w miarę używania (figury 4, 5 i 6, tablica X i figury 1 i 2, tablica XI). Zanotowaliśmy wymiary ząbkowań kilkuset marek pocztowych polskich i odnaleźliśmy ząbkowania, od 11 $^1/_2$ do 12 $^3/_4$ i to nawet na całej przestrzeni brzegu marki. Ostatecznie musimy przyjść do konkluzji, że mamy tu do czynienia z *nieregularnem* ząbkowaniem, powstałem wskutek niewłaściwego działania maszyny do ząbkowania. Na poparcie tej hypotezy służyć jeszcze może ten fakt, że znajdujemy także *na całej przestrzeni* tego samego brzegu marki *różne ząbkowania.*

Ząbkowania dokonywano ząbkowaniem zwyczajnem, wytłaczając linję za linją; z tego wynika, iż żadna marka nie posiadała obsolutnie jednakowej powierzchni: dają się więc zauważyć brzegi szersze i węższe stosunkowo do miejsca wytłoczonej linji ząbkowanej[1]. *Rożki,* formujące się przy zetknięciu poziomego i pionowego ząbkowania, *wykazują zarówno nieregularności w ich kształcie, co nigdy nie bywa przy ząbkowaniu,* nadawanem sposobem ramkowym (jak to widzimy, naprzykład w emisjach marek pocztowych rosyjskich kopiejkowych).

Istnieją, poza tem egzemplarze, w których ząbkowanie jest przesunięte (figura 3, tablica XI) i inne, nakoniec, wcale *nie ząbkowane.* Z tych ostatnich cytujemy markę na całym liście, omawianą w »Deutsche Briefmarken-Zeitung«, 1916, Nr. 2, str. 507 (Berliner Ganzsachen-Verein, posiedzenie 22 listopada). Widzieliśmy również kilka egzemplarzy *nie ząbkowanych,* stemplowanych, lecz zdjętych z listów, przedstawiających szerokie brzegi ze wszystkich czterech stron.

C) Błędnodruki i błędy typowe w płytach drukarskich.

Z powodu niedokładnej instalacji prasy drukarskiej oraz zużycia zczasem płyt, doszło do tego, iż w późniejszych wydaniach niektóre egzemplarze wykazywały defekty druku. Napotyka się marki, w których brak zupełnie rysunku barwy niebieskiej w niektórych miejscach, lub jest on zaledwie widoczny (przeważnie bywa to na brzegach i w rożkach). Siatka różowa przedstawia

[1] Porównaj: figury 1 i 2 tablicy XI (wysokość marek) i figury 2 i 5 tablicy X (szerokość marek).

w swojem wykonaniu mniej odmian, jednakże znajdują się egzemplarze, wykazujące małe białe plamki (puste miejsca) w częściach rysunku, gdzie gilosza się wytarła (ewentualnie zużyła się) z biegiem czasu. Te drobne defekty są, w każdym bądź razie, tak małego znaczenia i ujawniają się w sposób tak nieregularny, iż byłoby zbyteczne ich klasyfikowanie. Z drugiej strony, przy szczegółowem badaniu znaczniejszej ilości marek pocztowych polskich, można zauważyć wśród nich także *błędy poważniejsze.* Błędy owe powstały wskutek tego, iż część kliszy (formy) leciutko się załamała; defektu tego *nie zauważył* ani drukarz, ani korektor i takie błędy powtarzały się następnie w całej serji druku. Są to tak zwane *błędy typowe w płytach drukarskich,* tak poszukiwane i znajdujące się w licznych zbiorach specjalnych różnych krajów. Zanotowane przez nas błędy typowe możemy sklasyfikować, jak następuje:

Błąd typowy Nr. 1
(Figura 1, tablica XII).

Cechy główniejsze: 1) Dolna część rameczki obwodowej marki — złamana w dwu miejscach. 2) Stopy litery polskiej »T« w słowie »ŁÓT« brak.

Błąd typowy Nr. 2
(Figura 2, tablica XII).

Cechy główniejsze: 1) Lewy rożek u dołu rameczki obwodowej marki — ułamany. 2) Załamek ten deformuje część rysunku, wykazującego cyfrę »10«.

Błąd typowy Nr. 3
(Figura 3, tablica XII).

Cechy główniejsze: W lewym rożku, u góry kliszy (formy dla wykonania druku w niebieskiej barwie) znajduje się mała plamka biała formy owalnej, która zakrywa cyfrę »10«, czyniąc ją niewidoczną.

Błąd typowy Nr. 4
(Figura 4, tablica XII),

Cechy główniejsze: Brak małego kawałeczka rożka lewego u dołu cienkiej rameczki obwodowej kliszy (formy do wykonania druku w niebieskiej barwie).

Widzieliśmy te rozmaite błędy typowe: Nr. 1 — w 6 egzemplarzach, Nr. 2 — w 3 egzemplarzach, Nr. 3 — w 5 egzemplarzach i Nr. 4 — w 2 egzemplarzach, wszystko w rozmaitych odcieniach, kasowane stemplami różnych urzędów pocztowych.

D) Nowodruki.

Nowodruki marki polsko-rosyjskiej, wartości 10-cio kopiejkowej, emisji r. 1860, nie są dotychczas znane.

Reprodukcje, wykonane z pomocą kliszy (modelu) oryginalnej na tablicach specjalnych: druk na papierze kredowym.

W r. 1913 za pozwoleniem posiadacza kliszy (modelu) oryginalnej, zachowanej do dni dzisiejszych (która, następnie była przez nas nabyta) — wykonano ograniczoną liczbę reprodukcyj, używając do tego obu form wyżej opisanych.

Robota ta była przedsięwzięta, aby z jednej strony pokazać sposób, w jaki była drukowana marka polska, z drugiej zaś — w celu ilustrowania naszej monogratji. Reprodukcje owe były przedsięwzięte również dlatego, aby je użyć następnie jako osobny dodatek do niektórych egzemplarzy luksusowych owej monografji, które zamierzaliśmy wydrukować.

W tym celu były wytłoczone z początku odbitki oddzielnie z *każdej z obu form,* a poza tem *rycina kompletna,* złożona z tychże form połączonych (figura 4, tablica XI). Cała ta serja składała się tylko z 20 egzemplarzy (tablic), zawierających każda 3 kolejne odbitki, wydrukowane w barwach odpowiednich; w celu ułatwienia ich rozpoznania, część tablic zawierała tekst objaśniający. Prócz tego były wytłoczone 3 egzemplarze, zawierające każdy po 2 odbitki, wydrukowane w czarnej barwie, bez tekstu.

Papier i farba były wybrane w gatunku znacznie różniącym się od tych, jakich używano dla marek oryginalnych, aby łatwo odróżnić reprodukcje od tych ostatnich i zapobiec nadużyciom spekulantów. Ponieważ wydanie naszego dzieła uległo odroczeniu na czas pewien, przeto większą część tych reprodukcyj ofiarowaliśmy swoim przyjaciołom, a resztę zamieniliśmy na okazy, których brak było w naszym specjalnym zbiorze pocztowym polskim.

Różnica pomiędzy ryciną kompletną a marką oryginalną.

1) Papier gruby, biały, *kredowany* z obu stron, zamiast papieru zwyczajnego, cienkiego, gładkiego, biało-żółtawego.

2) *Niezębkowana.*

3) Odbitki, wykonane z pomocą 2 form kliszy-modelu, mają *szerokie ramki* naokoło marki.

4) Siatka na tych odbitkach *pokrywa pasudament purpurowy.*

5) Owal, zawierający herb, jest otoczony dwiema obwódkami, wytwo-

rzonemi z nadzwyczaj cienkich sztrychów — *niebieskiego i różowego,* gdy tymczasem oryginały ujawniają jeden tylko różowy sztrych.

6) Barwa niebieska i różowa zdają się być, z powodu użycia papieru kredowego, *ciemniejsze i żywsze,* ewentualnie w odcieniu, którego nigdy się nie daje zauważyć w oryginałach.

7) Druk jest wyraźniejszy z powodu użycia papieru kredowego.

Uwaga dla zbieracza (do katalogowania).

1 Stycznia 1860: Jedyna emisja marki pocztowej 10-kopiejkowej, wydrukowanej w kolorach. Papier biały lub biało-żółtawy. Ząbkowanie nieregularne, wahające się pomiędzy 11 1/2 i 12 3/4.

Odmiany
- Barwa niebieska i różowa
  - a) Odcienie jasne
  - b) Odcienie ciemne
- Gumowanie
  - a) Guma gładka
  - b) Guma o prążkach pionowych, zbliżonych do siebie ||||
  - c) Guma o prążkach pionowych, oddalonych od siebie | | | |

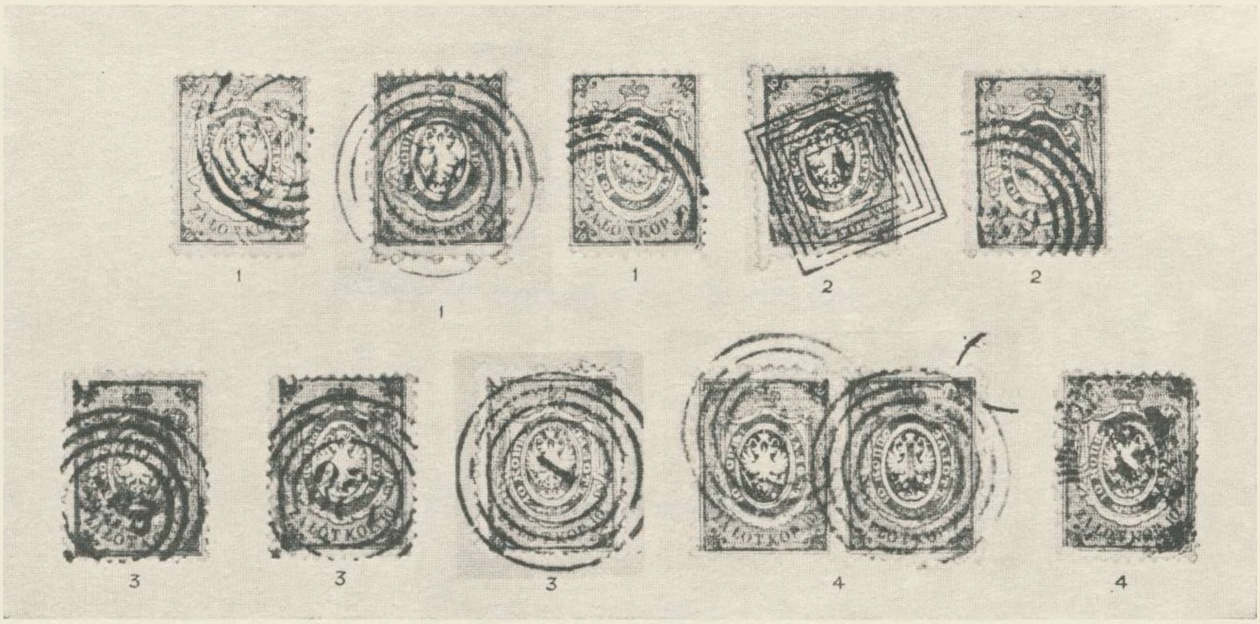
1
1
1
2
2
3
3
3
4
4

1.

ZA ŁÓ KOP: 10.
10
10

10
10 KOПЪ:
ZA ŁÓ

2.

10 KOПЪ:
ZA ŁÓ
10

3.

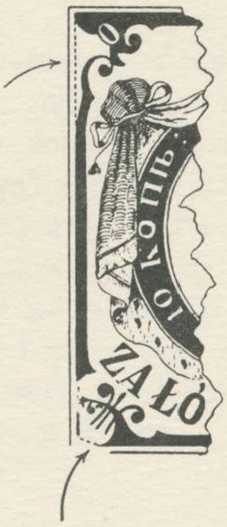
10 KOПЪ:
ZA ŁÓ

4.

ROZDZIAŁ III

KOPERTY STEMPLOWE W POLSCE.

A) Poczta miejska warszawska.

Wzmianka historyczna.
Używanie w Warszawie kopert poczty miejskiej petersburskiej.
Pierwsza koperta stemplowa (próbna) Królestwa Polskiego, przeznaczona dla poczty miejskiej warszawskiej.

Jak już wyżej powiedziano, Zarząd Poczt Królestwa Polskiego z dniem 1-ym września 1858 r. był oddany pod bezpośrednie zwierzchnictwo Namiestnika i Rady Administracyjnej. Uznano jednocześnie za konieczne zastąpić marki pocztowe i koperty stemplowe rosyjskie, mające wówczas obieg w Polsce, innemi, opatrzonemi herbem polskim. Te nowe marki i koperty miały być wprowadzone do użytku publicznego dnia 1 stycznia 1860 r. (Cyrkularze Zarządu Poczt Królestwa Polskiego z dnia 20 sierpnia (1 września) 1858 r., Nr. 1, i 2/14 grudnia 1859 r., Nr. 13).

Wcześniej już; dnia 27 stycznia 1858 r., umieszczono w różnych dzielnicach Warszawy pierwsze skrzynki pocztowe, dające publiczności możność »wrzucać listy w kopertach stemplowych, w mieście doręczyć się mające«. (Rozporządzenia Departamentu Pocztowego (rosyjskiego) z dnia 14/26 sierpnia 1857 r., Nr. 13258, i 30 września (12 października) 1858 r., Nr. 15955).

W tym celu używano zpoczątku kopert stemplowych *poczty miejskiej petersburskiej,* wartości 5 kopiejek (która, z dodatkiem jednej kopiejki za samą kopertę, tworzyła 6 kop., jako taksę kompletną). Te koperty były przysłane przez Departament Pocztowy Zarządowi Poczt Królestwa Polskiego, razem z innemi kopertami i markami rosyjskiemi, do użytku w Polsce.

Wprowadzone w użycie w Warszawie 17 stycznia 1858 r., odznaczają się one odrębnemi stemplami, używanemi w Warszawie do kasowania (w odpowiednich przypadkach — stemple-kasowniki numerowane). Koperty owe były dostarczane w rozmaitych formatach. Egzemplarze takich kopert ukazują się dziś dość rzadko w obiegu filatelistycznym z powodu krótkiego czasu ich kursowania (figura 1, tablica XVII).

Uważając taksę 6-kopiejkową, oznaczoną za przesyłkę listów zapieczętowanych przez pocztę miejską warszawską, za wygórowaną, Zarząd Poczt Królestwa Polskiego zaprojektował w raporcie swoim z 6/18 grudnia 1858 r., Nr. 26098, przedstawionym Radzie Administracyjnej, następujące zmiany:

a) *zmniejszyć do 3 kopiejek taksę, pobieraną za przesyłkę listów zapieczętowanych,*

b) *utworzyć koperty stemplowe mniejszego formatu, po 1½ kop. (3 grosze), dla przesyłki biletów wizytowych, gratulacyjnych etc...;*

c) *przystąpić, po wyczerpaniu zapasów kopert poczty miejskiej petersburskiej, do wydania emisji prowizorycznej kopert, formatu większego (taksa 3 kopiejki)* — których używać do chwili wprowadzenia w użycie kopert stemplowych, obstalowanych w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.

Ten sam raport projektował też — aby w celu zapobieżenia wszelkim nadużyciom przy sprzedawaniu owych kopert, była wytłoczona na wierzchniej stronie tych ostatnich, pieczęć ręczna *kasy głównej pocztowej,* a na wewnętrznej stronie klapy były umieszczone *podpisy kontrolujące własnoręczne kasjera głównego i kontrolora tej kasy.*

Do tego raportu był dołączony wzór koperty prowizorycznej 3-kopiejkowej.

Wszystkie te propozycje zostały przyjęte przez Radę Administracyjną (protokół posiedzenia z 9/21 grudnia 1858, Nr. 8063) i zatwierdzone przez Namiestnika Królestwa Polskiego.

Przytaczamy tu dosłownie ten ostatni dokument (tablica XIII i XIV), nadzwyczaj ciekawy, ponieważ jest to pierwszy — traktujący o osobnych markach pocztowych polskich[1]. Dajemy również (tablica XV) reprodukcję koperty próbnej, która przypadkiem dostała się w nasze ręce, w sklepie antykwarskim w Warszawie, na kilka lat przed wybuchem wojny wszechświatowej. Jak już mówiliśmy w części wstępnej, temu właśnie przypadkowi zawdzięczamy rozpoczęcie badań naszych w różnych archiwach, badań, które doprowadziły nas do wydania niniejszej pracy.

[1] **Oryginał raportu znajduje się w Archiwum dawnej Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego.**

ZARZĄD OKRĘGU POCZTOWEGO
KRÓLESTWA POLSKIEGO

No 8063—P: 21 grudnia 1858 r. An. 2

Warszawa
dnia 6/18 M-ca Grudnia 1858
No 26098

Do Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego.

Departament Pocztowy rozporządzeniami z dnia 14/26 sierpnia r. z. Nr. 13258 i z dnia 30 września (12 października) t. r. Nr. 15955, polecił Zarządowi Okręgu pocztowego, urządzić w Warszawie sposobem próby pocztę miejską, dozwalając publiczności wrzucać listy w kopertach stemplowych, w mieście doręczyć się mające, do skrzynek w różnych punktach Warszawy, dla korespondencji pocztami wyprawianej wystawionych.

W wykonaniu powyższych rozporządzeń otworzoną została w Pocztamcie Warszawskim z dniem 15/27 stycznia r. b. sprzedaż otrzymanych z Departamentu Pocztowego kopert stemplowych dla poczty miejskiej po 6 kop. sreb. za kopertę.

Z wpływów za sprzedane koperty stemplowe, dla poczty miejskiej w Warszawie osiągniętych, na zasadzie rozporządzeń Departamentu pocztowego, potrąca się przedewszystkiem po jednej kopiejce srebrem, za sporządzenie każdej koperty należne, z pozostałych zaś 20 procent wypłaca się osobom, trudniącym się w Pocztamcie Warszawskim sortowaniem i ekspedjowaniem oddawanej na pocztę miejską korespondencji.

Lubo powyższe przedsięwzięcie, jak najlepiej przez publiczność warszawską przyjęte zostało, jednakże według opinji powszechnej, którą i Zarząd Okręgu Pocztowego podziela, cena za koperty stemplowe po 6 kop. sr. oznaczona, ze względu na niewielką rozległość tutejszego miasta, jest za wysoką, mianowicie w porównaniu niskich cen dla poczt miejskich za granicą egzystujących, oraz z uwagi, że w Petersburgu i Moskwie korespondencja dostawiana jest przez konnych posłańców, a w Warszawie listy roznoszone są przez pieszych.

Z tego powodu Zarząd Okręgu Pocztowego ma honor upraszać Radę Administracyjną o dozwolenie:

1) zniżenia ceny pomienionych kopert stemplowych do 3 kopiejek srebr.

2) sprzedawania takowych w sklepikach za odstąpieniem 10 procent — jak to ma miejsce w Petersburgu, gdzie podobny procent otrzymują trudniący się przyjmowaniem listów na pocztę miejską.

Nadto gdy za pośrednictwem poczty miejskiej w Petersburgu przesyłają się bilety z powinszowaniem i inwitacyjne, przeto Zarząd Okręgu Pocztowego ma zaszczyt upraszać Radę Administracyjną o zezwolenie urządzenia i w tutejszem mieście przesyłki takichże biletów w kopertach stemplowych mniejszych po kop. sr. $1^1/_2$ za sztukę, to jest po tej samej cenie, po jakiej przesyłają się też bilety w Petersburgu.

Na koniec, gdy koperty stemplowe dla poczty miejskiej w Warszawie z Departamentu Pocztowego otrzymane, już prawie w zupełności rozsprzedane zostały, przeto zanim Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu rozporządzi przygotowanie takowych, Zarząd Okręgu Pocztowego, aby nie pozbawić się dochodu za też koperty, ma zaszczyt upraszać Radę Administracyjną o upoważnienie, nie żądania nowych kopert z Departamentu Pocztowego, lecz dozwolenie sporządzania tymczasowie kopert dla poczty miejskiej w Zarządzie Okręgu Pocztowego, z wyciśnięciem na wierzchu koperty odcisku pieczęci Kasy Głównej Pocztowej i z poświadczeniem w środku klapy kopertowej własnoręcznemi podpisami Kasjera Głównego i Kontrolera tejże kasy podług przedstawiającego się tu wzoru.

Naczelnik Okręgu Rzeczywisty Radca Stanu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancelarji: *Karpiński.*

Format próbnej koperty wykazuje te same wymiary, co i oryginalne koperty stemplowe, mianowicie 143×87 mm, lecz wykonanie jej jest bardziej staranne. Mianowicie znak-pieczęć, wytłoczony ręcznie w czerwonej barwie, jest wyraźniejszy, tak, iż wszystkie szczegóły rysunku występują w pełnych konturach. Takie wykończenie rzadko się daje zauważyć w oryginałach. Próbna koperta zawiera na stronie adresowej numery z adnotacją, wypisaną atramentem czarnym, mianowicie: 1) w rogu lewym, u góry »Wzór do koperty stemplowej do Nru 26098«, gdzie Nr 26098 oznacza numer raportu Zarządu Poczt Królestwa Polskiego, datowany dnia 6/18 grudnia 1858 roku; 2) wpoprzek na prawo, obok znaku, ręcznie wytłoczonego: »do Nru 8063«, gdzie ten ostatni przypomina protokół posiedzenia Rady administracyjnej z d. 9/21 grudnia tegoż roku.

Te dwa napisy były wykonane atramentem czarnym dwoma różnemi charakterami i są identyczne z kształtem pisma korespondujących numerów, znajdujących się na czele raportu oryginalnego, który przytoczyliśmy w reprodukcji (porównaj tablice XIII i XV).

Poza tem koperta próbna odróżnia się od oryginałów następującemi odznakami:

1) Papier welinowy, grubszy, gładki, biało-żółtawy (oryginały zaś mają papier cieńszy i mniej satynowany);

2) Farba, użyta do tłoczenia ręcznie znaku-pieczęci, wydaje się jakby rozlana, z powodu gładkiego papieru, używanego do koperty próbnej.

3) Kanty klapy odróżniają się lekko od klap oryginału z tego powodu, iż dwa górne załamki tych kantów są zaokrąglone.

4) Podpisy kontrolujące dwu urzędników pocztowych brzmią: »Kurmanowicz« i »Konstański» (figura »*a*«, tablica XIV), na oryginałach zaś ukazują się prawie zawsze podpisy: »Kurmanowicz« i »A. Bobiński« (figury »*b*« i »*c*«, tablica XIV).

B) Koperty stemplowe poczty miejskiej warszawskiej emisji 1859 r.

Jak tylko propozycje, sformułowane przez Zarząd poczt w raporcie No 26098, były przyjęte przez Radę Administracyjną, przygotowano koperty wartości $1^1/_2$ i 3 kop., które oddano do sprzedaży komisowej właścicielom sklepików w Warszawie, przyznając im 10% od sumy osiągniętej. Obie koperty, zaopatrzone *tym samym znakiem-pieczęcią herbową*, wytłoczoną ręcznie, lecz sprzedawane po odrębnych cenach, *różniły się od siebie jedynie swoim formatem:* przeznaczone dla przesyłania biletów wizytowych (z otwartą klapą)

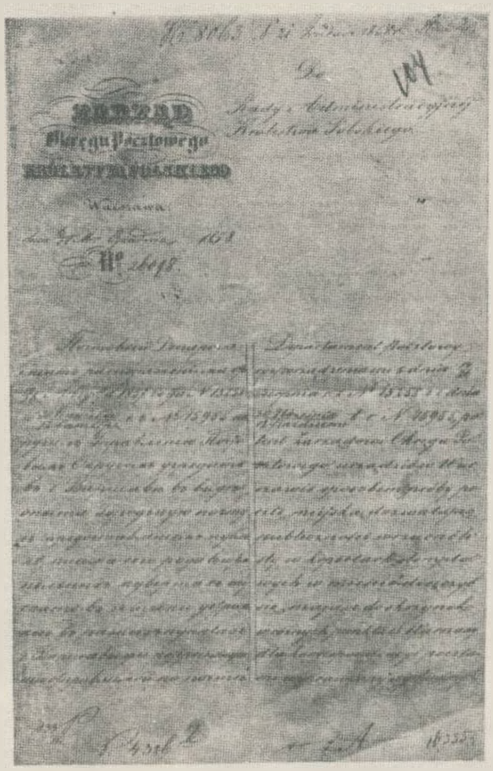

1

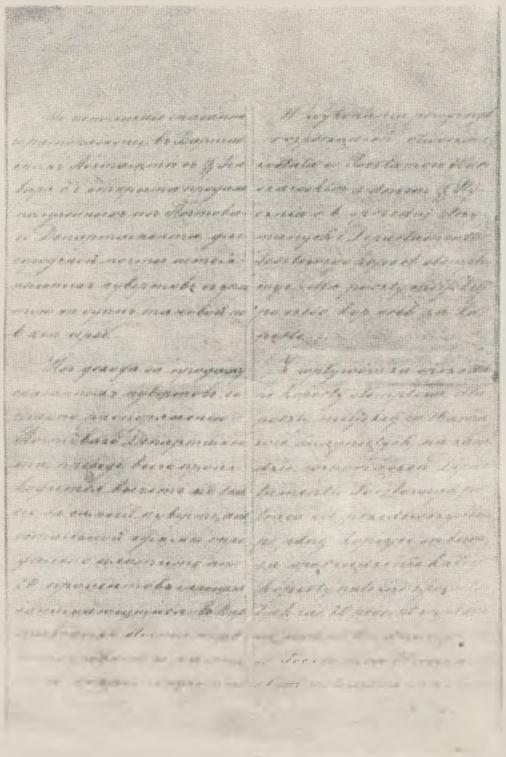

2

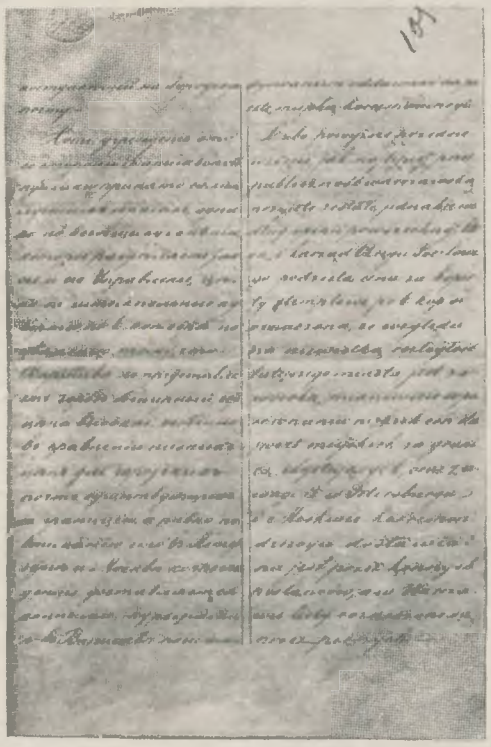

3

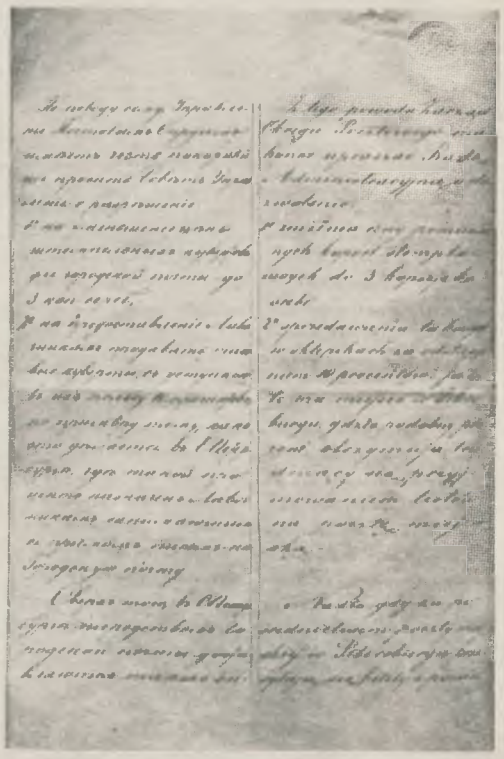

4

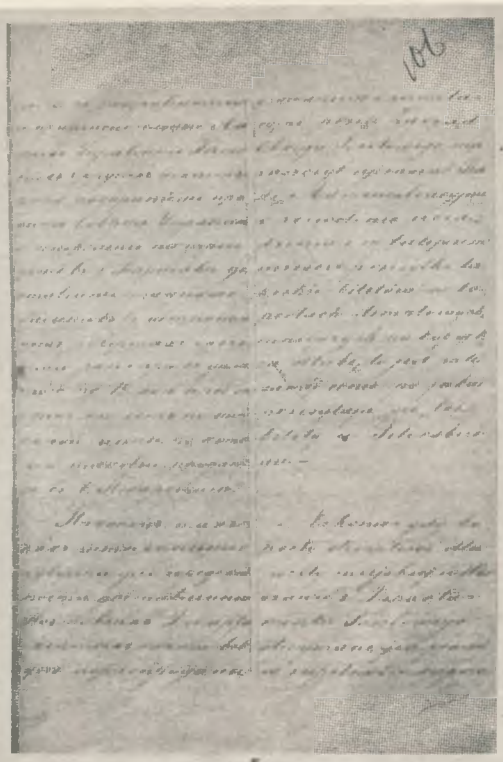

5

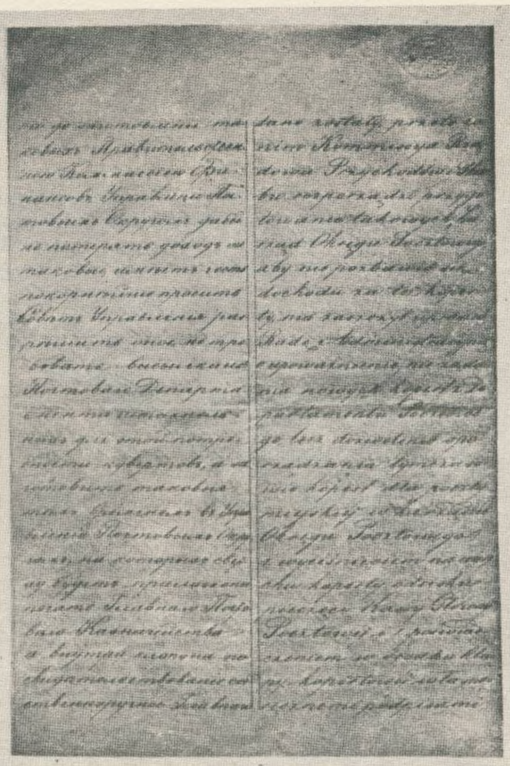

6

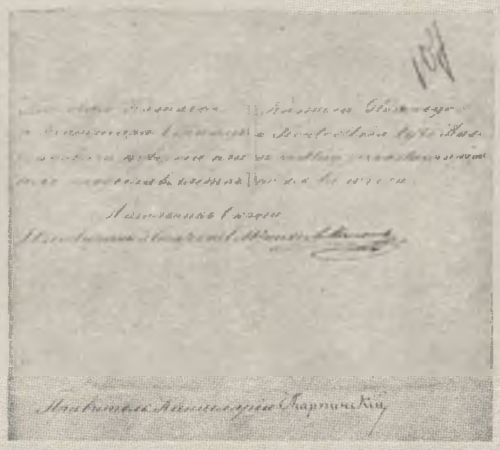

7

a

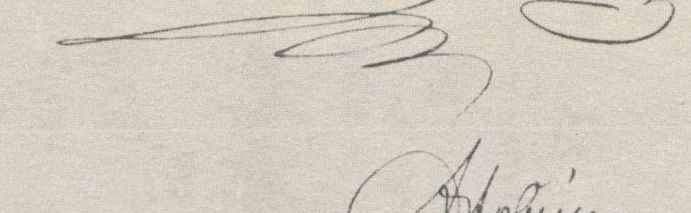

b

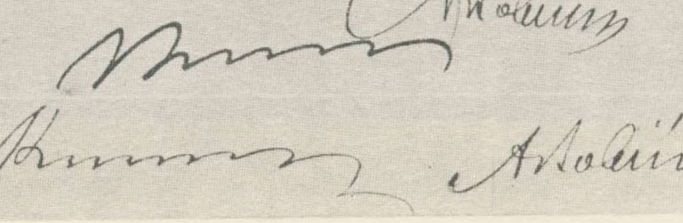

c

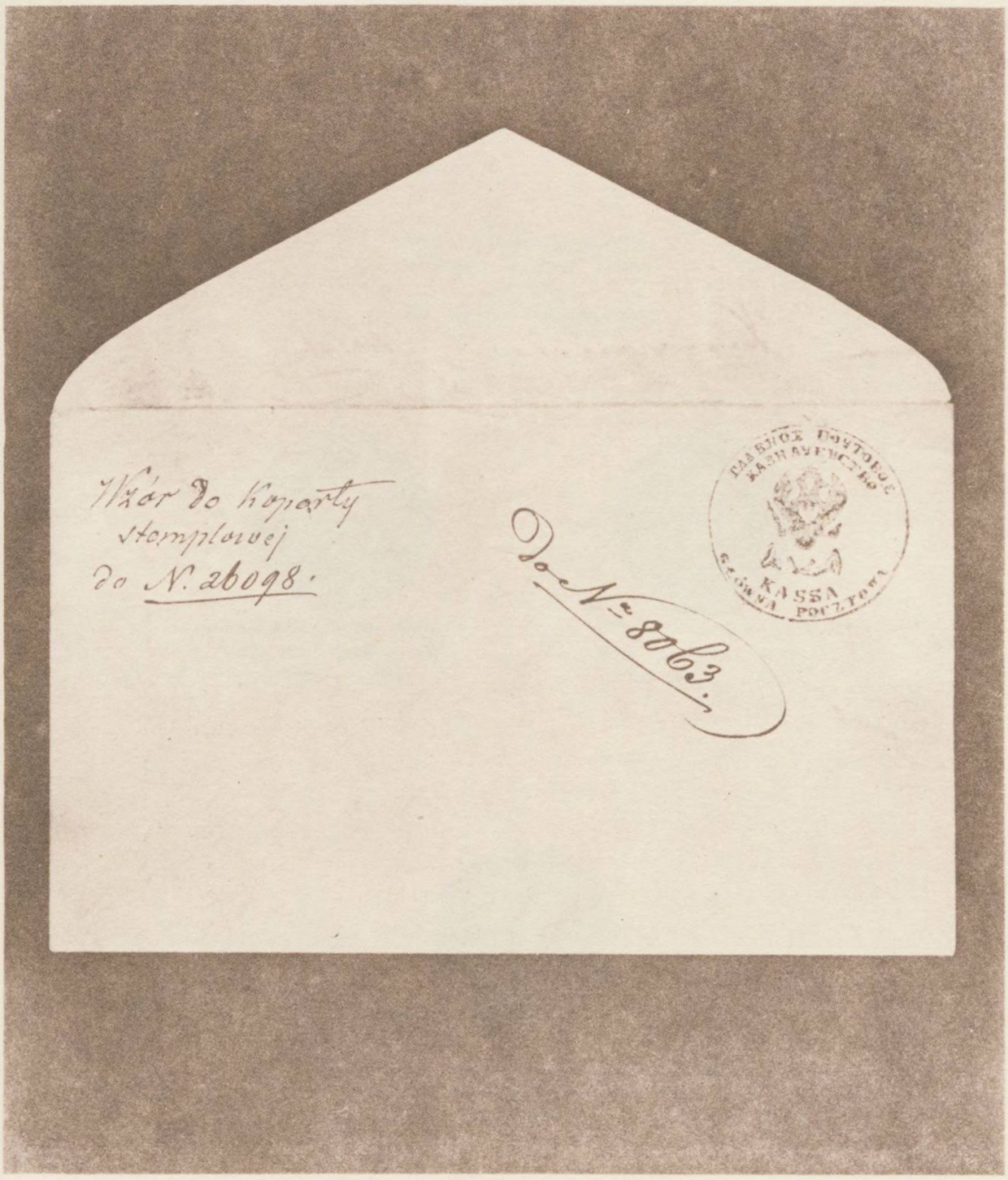
Wzór do koperty
stemplowej
do N. 26098.
Do № 8063.
KASSA

KOPERTY STEMPLOWE

1

Facsimile znaczka pocztowego do kopert w cenie $1^1/_2$ i 3 kop. z r. 1859.
(Typ pierwszy).

2

Facsimile znaczka pocztowego do kopert w cenie 3 kop. z r. 1859.
(Na papierze niebieskawym).

3

Facsimile znaczka pocztowego do kopert w cenie $1^1/_2$ kop. z r. 1859.
(Typ drugi).

4

Facsimile znaczka pocztowego do kopert w cenie 3 kop. z r. 1860.

5

Facsimile znaczka pocztowego do kopert w cenie 10 kop. z r. 1860.

6

Reprodukcja próbnego znaczka pocztowego do kopert w cenie 10 kop. z r. 1860.
(Z fotografji).

500 expl.

Cliches RICHTER, Genève
Imprimerie VOLLET, Genève

posiadały format mniejszy od tych, które miały zawierać listy zwyczajne (zapieczętowane).

1) KOPERTY DO BILETÓW WIZYTOWYCH, GRATULACYJNYCH I T.D. (1 ½ KOPIEJKI = 3 GROSZE.)

(Figura 1, tablica XVI; figura 2, tablica XVII).

Okrągły, ręcznie wytłoczony, znak — pieczęć, umieszczony w prawym rogu, u góry. Rysunek składa się z koła (średnica 31 mm), w którego centrum uwydatnia się *herb według wzoru 1842 r.* (wysokość orła, łącznie z koroną—13 mm, szerokość—12 mm). Pod orłem, w odległości koło 1 ½ do 2 mm, znajdują się dwie trąbki pocztowe, skrzyżowane (ogólna długość—13 mm). W części górnej rysunku, też wewnątrz koła, znajduje się napis półkolisty, w języku rosyjskim, umieszczony w dwu wierszach i złożony z małych jednakowych liter: »ГЛАВНОЕ ПОЧТОВОЕ» w pierwszym i »КАЗНАЧЕЙСТВО» w drugim wierszu, co oznacza — Kasa główna pocztowa. W dolnej części, również wewnątrz koła, widać napis półkulisty, jednakowo umieszczony w dwu wierszach i złożony z podobnych liter tej samej treści, lecz w polskim języku mianowicie: »KASSA« — w pierwszym i »GŁÓWNA POCZTOWA« w drugim wierszu. Barwa znaku-pieczęci jest czerwona, lecz z powodu niestarannego ręcznego tłoczenia, pozostawiła w niektórych częściach rysunku, często tylko ślady, zaledwie widoczne. Na klapie, ze strony wewnętrznej, znajdują się własnoręczne podpisy kontrolujące dwu urzędników pocztowych (figury »*b*« i »*c*«, tablicy XIV). Koperta jest wykonana z papieru cienkiego, biało-żółtawego, o formacie 99 × 58 mm,[1] i posiada spiczastą klapę. Koperty owe ukazują się rzadko w stanie nowym (nieużywane) i jeszcze rzadziej ostemplowane, ponieważ były w obiegu tylko przez kilka miesięcy. Cały nakład wynosił zaledwie od 1000 do 2000 egzemplarzy (zeszyty: »Kontrola Dochodu i Wydatku Depozytowego« — Zarządu pocztowego, z lat 1861—1866 i »Akta Zarządu Poczt Królestwa Polskiego, dotyczące Poczty Miejskiej« — Vol. II, Lit. P).

2) KOPERTY PROWIZORYCZNE DO LISTÓW ZWYCZAJNYCH (ZAPIECZĘTOWANYCH) (3 KOPIEJKI = 6 GROSZY)

(Figura 1, tablica XVI; figura 1, tablica XVIII).

Ten sam znak-pieczęć, wytłoczony ręcznie i umieszczony również w prawym rogu u góry. Koperta tak samo wykonana z papieru biało-żół-

[1] Wszystkie te koperty przedstawiają wahania w wymiarach około 1 do 2 mm.

tawego, lecz w formacie większym, mianowicie 143 × 87 mm; klapa spiczasta. Egzemplarze nowe, a szczególnie ostemplowane, są rzadkie. Cały nakład wynosił kilkanaście tysięcy egzemplarzy.

Owa koperta była także wykonana z papieru *w odcieniu niebieskim:* odmiana ta jednak jest *bardzo rzadka* i do dzisiejszego dnia, jak się zdaje, znana w jednym tylko egzemplarzu (figura 2, tablica XVI; figura 2, tablica XVIII).

3) KOPERTY DO BILETÓW WIZYTOWYCH, GRATULACYJNYCH I T. D. (1 ½ KOPIEJKI = 3 GROSZE), OPATRZONE RĘCZNIE WYTŁOCZONYM ZNAKIEM-PIECZĘCIĄ NOWEGO TYPU.

(Figura 3, tablica XVI; figury 1 i 2, tablica XIX).

a) Wzmianka historyczna.

Dochodzimy teraz do trzeciej serji kopert, oznaczonych w katalogach jako »*typ drugi koperty 1 ½ kop. (3 grosze)*« i różniący się od pierwszego typu *wymiarem herbu i rozmieszczeniem napisów tylko w górnej części znaku-pieczęci,* w dwu wierszach. Przygotowanie nowej ręcznej pieczęci okazało się potrzebne z powodów następujących:

Po r. 1831 herb Królestwa Polskiego (typ rosyjski) z 1815 r. (fig. 2, tablica XX) był zmodyfikowany. *Pasudament purpurowy* (z koroną *królewską* polską na czele), w którym była umieszczona owalna tarcza amarantowa, zawierająca jednogłowego białego orła królewsko-polskiego, skasowano, jak również *miecz,* który znajdował się niezależnie od berła, w prawej nodze czarnego dwugłowego orła cesarsko-rosyjskiego. Jednocześnie skasowano rozmaite ornamenty. Od tego czasu herb Królestwa Polskiego składał się z orła cesarsko-rosyjskiego, udekorowanego na piersiach tarczą czerwoną, *nowej formy* (figura 3, tablica XX), *lecz już bez pasudamentu purpurowego, w który wpierw udrapowana była tarcza i bez korony królewskiej polskiej* (Ukaz do Senatu z d. 15 września 1832 r.)

Warjant tego samego herbu ukazał się w 1842 r. Odróżniają go od modelu z r. 1832 odznaki następujące:

1) *Skrzydła orła czarnego są mniej szerokie i więcej wyciągnięte.*

2) Obie głowy orła czarnego są *więcej przybliżone* do siebie, co sprawia, iż większa korona cesarska *pokrywa* dwie mniejsze.

3) Berło, więcej schylone ku dołowi, *nie dotyka skrzydła* (figura 4, tablica XX).

Warjant ten przedstawia poza tem jeszcze inne drobniejsze, lecz mniej wybitne, różnice w niektórych swoich częściach (rysunek dołączony do ko-

munikatu dyrektora głównego do spraw wewnętrznych Królestwa Polskiego z d. 24 kwietnia [6 maja] 1842 r. Nr. 1343).

Herb ten z r. 1842 posłużył jako wzór do przygotowania pieczęci ręcznej do tłoczenia znaków na kopertach poczty miejskiej warszawskiej obu seryj, omawianych poprzednio.

8/20 kwietnia 1858 r. zatwierdzono w Petersburgu nowy wzór herbu (rysunek, dołączony do komunikatu sekretarza stanu z d. 22 września (4 października) 1858 r., adresowanego do sekretarza stanu przy Radzie Administracyjnej). Ten nowy herb otrzymał kilka ornamentów, a mianowicie: *łańcuch orderu rosyjskiego św. Andrzeja* naokoło tarczy; *koronę cesarską rosyjską,* ustawioną na tej tarczy; *wstęgę wymienionego orderu,* umieszczoną w górnej części, pomiędzy trzema koronami cesarskiemi. Co się zaś tyczy samego orła, to wykonanie jego ma zupełnie nowy rysunek (ogon i pióra cieńsze, z odstępami, figura 5, tablica XX).

Podług tego ostatniego rysunku były wykonane reprodukcje w kolorach i rozesłane do wszystkich instytucyj rządowych w Polsce, jako *wzory* do pieczęci. Przygotowanie tych reprodukcyj zabrało dość dużo czasu. Jak to się daje zauważyć z cyrkularza z d. 10/22 marca 1859 r. Nr. 3. Zarząd Poczt Królestwa Polskiego ostatni otrzymał reprodukcję, dla niego przeznaczoną, ogłosił i zalecił ją do ogólnego zastosowania dopiero w marcu 1859 r., *kiedy już koperty 1½ i 3-kopiejkowe (1-go typu) były w obiegu.*

Nowa pieczęć ręczna, zaopatrzona herbem ostatniego modelu (1858), była wkrótce przygotowana, lecz użyta została tylko do wykonania serji kopert mniejszego formatu — II-gi typ koperty w cenie 1½ kop. = 3 grosze — do biletów wizytowych. Oczywiście, koperty tymczasowe, prowizoryczne 3-kopiejkowe (herb z r. 1842), wyrabiane do listów zapieczętowanych poczty miejskiej, były rychło zastąpione (1 stycznia 1860 r.) przez koperty *definitywne,* wydane przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego.

b) Opis koperty 1½ kop. (3 grosze), drugiego typu.
(Figura 3, tablica XVI; figury 1 i 2, tablica XIX).

Okrągły znak-pieczęć, ręcznie wytłoczony w prawym rogu, u góry. Rysunek cały składa się z koła, średnicy 33 mm, pośrodku którego znajduje się herb modelu 1858 r. (wysokość orła, łącznie z koroną 19 mm; szerokość 18 mm). W odległości około 2½ mm, pod orłem, są umieszczone 2 małe trąbki pocztowe, przegięte i skrzyżowane z sobą (ogólna długość 10 mm).

Wewnątrz koła i w jego górnej części umieszczono półkólisty napis w dwu językach rosyjskim i polskim, wydrukowany w dwu wierszach, małemi literami jednotypowemi. Pierwszy wiersz po rosyjsku brzmi: »ГЛАВНОЕ ПОЧТОВОЕ КАЗНАЧЕЙСТВО», drugi zaś to samo po polsku: »KASSA GŁÓWNA POCZTOWA«.

Barwa tych znaków-pieczęci jest czerwona, ale miejscami są często tylko jej ślady prawie widoczne, jak to już można było zauważyć i w pierwszych dwu serjach kopert z powodu niedokładnego ręcznego tłoczenia pomienionych znaków-pieczęci. Klapa ze strony wewnętrznej posiada te same dwa kontrolujące własnoręczne podpisy urzędników pocztowych (figura »*b*« i »*c*«, tablica XIV). Koperta jest wykonana z papieru cienkiego, w odcieniu biało-żółtawym; ma format 99 × 58 mm i klapę spiczastą.

Pewna liczba kopert tej ostatniej serji znajdowała się w zapasach (po r. 1865), po wycofaniu z obiegu marek pocztowych i kopert stemplowych polskich. Zapasy te były nabyte przez handlarzy zagranicznych, co tłómaczy ten fakt, że co pewien czas te koperty ukazują się w handlu i można je jeszcze kupić po cenach dość umiarkowanych.

Przeciwnie zaś, egzemplarze ostemplowane tej samej koperty są bardzo rzadkie.

4) NOWODRUK Z R. 1869.

(Figura 3, tablica XIX).

De facto nie są znane nowodruki kopert wyżej opisanych, prócz należących do ostatniego typu.

Nowodruk, zdaje się, był wykonany z powodu zamówienia z zagranicy, około 1869 r. Do wykonania tego zamówienia była użyta pieczęć ręczna, opatrzona herbem modelu 1858 r., jedyna, która była jeszcze przechowywana w kasie głównej pocztowej Królestwa.

Ten nowodruk dość rzadki, odróżnia się od oryginałów następującemi zmianami:

1) Znak-pieczęć wytłoczony *z lewej*, a nie z prawej strony;
2) Format koperty 102 × 65, zamiast 99 × 58;
3) Papier *nieco bielszy;*
4) *Brak* kontrolujących, własnoręcznych podpisów 2 urzędników pocztowych;
5) Barwa znaku-pieczęci *czerwono-brunatna;*
6) Odcisk *nieco wyraźniejszy;*
7) Klapa *zaokrąglona* zamiast spiczastej.

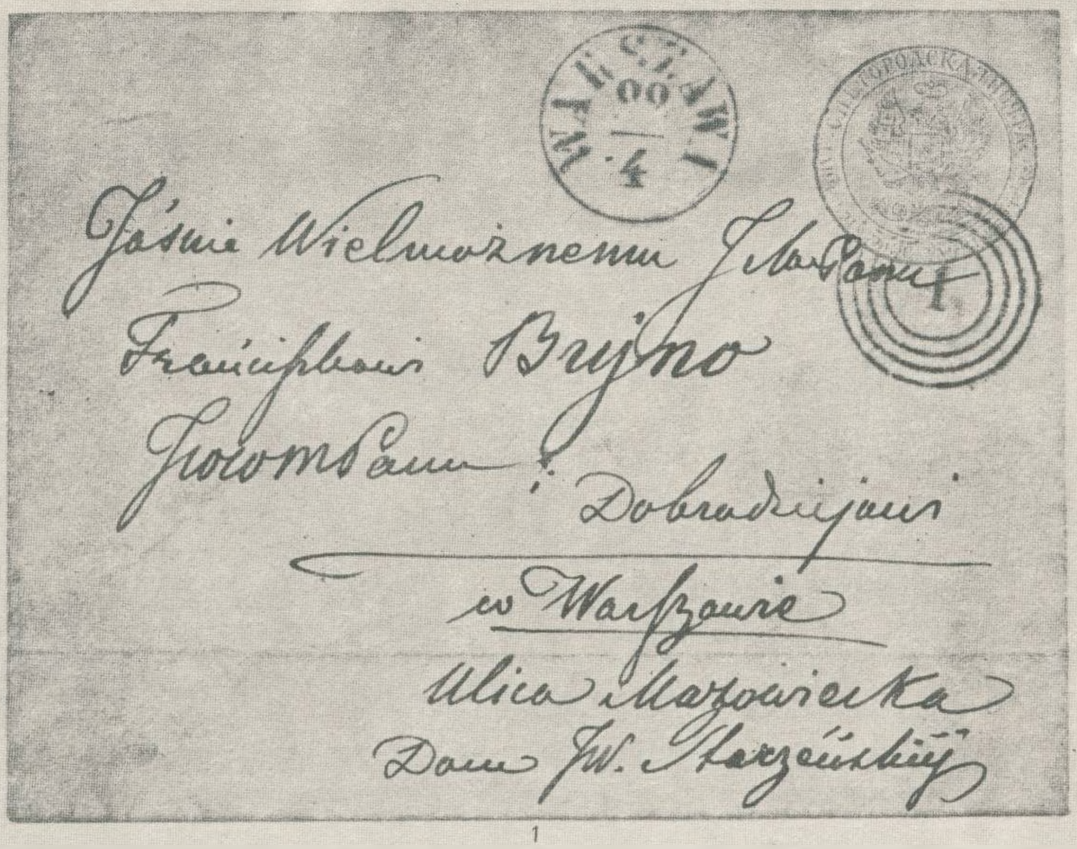
Jaśnie Wielmożnemu Jmbpanu
Freiherrowi Bryno
Stolomben?
Dobrodziejowi
w Warszawie
Ulica Mazowiecka
Dom W. Starzeńskiej

1

2

Wielmożny Władysław
Jastrzębowski
Ulica Ogrodowa № 871.
Dom Puciatowskiego.
WARSZAWA
23
10

1

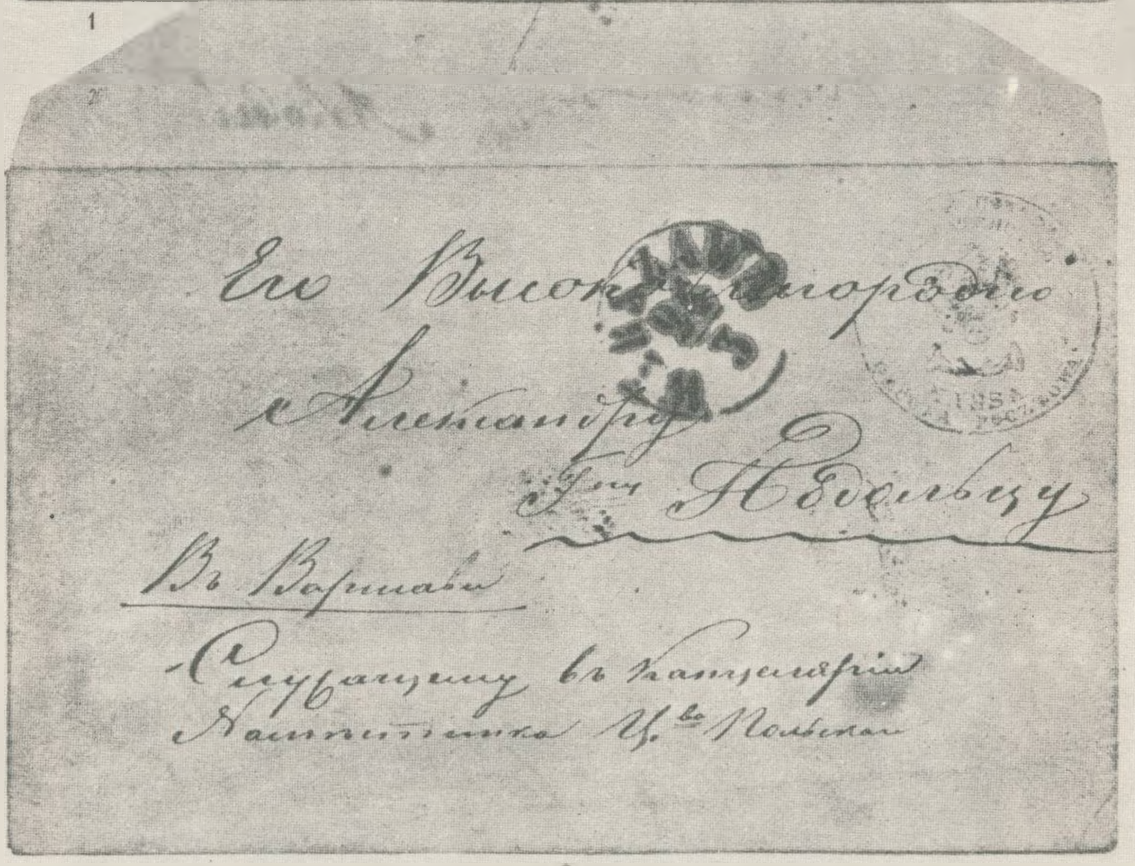
Do Wysokiego Europejskiego
Aleksandryi
Jego Hrabiego
Do Kapitana
Przybywszy do Kamienicy
Kamienicy Ul. Nadbrzeżna

2

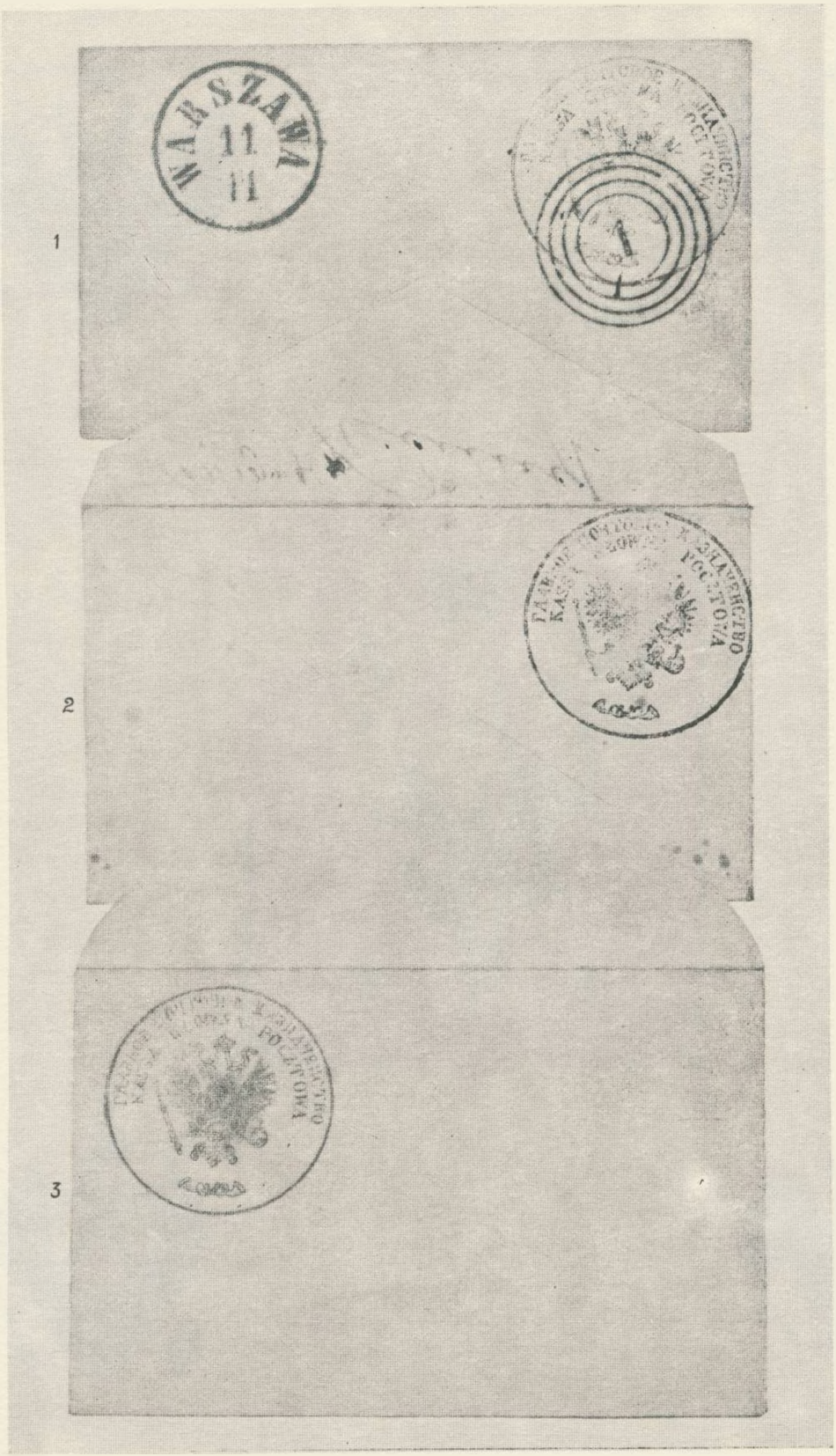
WARSZAWA
11
11
1
2
3

HERBY KRÓLESTWA KONGRESOWEGO.

2

1815 *

3

1832 **

1

1815 *

4

1842 **

5

1858 **

* Reprodukcje rycin współczesnych.

** Oryginały barwne znajdują się w Archiwum dawnej Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego.

(Reprodukcje kolorowe z oryginałów były wykonane w r. 1913/14 przez p. J. Pulwarskiego w Warszawie).

500 expl.

Clichés RICHTER, Genève
Imprimerie VOLLET, Genève

5) FALSYFIKATY.

Również z ostatniego typu jest znany falsyfikat (wycinek kwadratowy), jednakże łatwy do odróżnienia z powodu wykonania go sposobem drukarskim *wyraźnie uwydatniającym się we wszystkich szczegółach.*

Zanotujemy, jego różnice główniejsze:

1) Herb niewłaściwy: tarcza, znajdująca się na piersiach orła cesarskiego rosyjskiego, opatrzona jest rysunkiem *św. Jerzego,* zamiast polskiego orła jednogłowego;

2) Papier posiada *znaki wodne* (rysunek kombinowany), gdy podobny gatunek papieru nigdy nie był używany przy wykonywaniu kopert oryginalnych.

3) *Druk,* zamiast ręcznego tłoczenia;

4) Barwa wykazuje odcienie różowy i *ciemniejszy;*

5) Stempel-kasownik (»grille«), którym te falsyfikaty są kasowane był zupełnie nieznany w owym czasie w Polsce.

C) Koperty stemplowe wydane w 1860 r. przez Komisje Rządowe Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego.

a) PROCEDURA FABRYKACJI KOPERT I PRRZYGOTOWANIE KLISZ DO TŁOCZENIA ZNACZKÓW.

Dopiero 1 stycznia 1860 r. ukazały się koperty stemplowe, wydane przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu, mianowicie: jedne w cenie 3 kopiejek (niebieskie), do listów poczty miejskiej warszawskiej, i drugie, 10-kopiejkowe (czarno-szare), dla korespondencji ogólnej w Polsce.

Te ostatnie 10-kopiejkowe równie jak marki pocztowe jednakowej wartości, wydane w tym samym roku, były zastosowane tylko do listów zwyczajnych, ponieważ porto za przesyłki polecone i wartościowe miało być pobierane jak przedtem gotówką, przy oddawaniu na pocztę.

Koperty w cenie 10 kop. były sprzedawane po 11 kop. za sztukę; kopiejka dodatkowa przedstawiała koszt samej koperty. Natomiast koperty, przeznaczone dla poczty miejskiej, kosztowały tylko 3 kop., gdyż cena koperty już była włączona do owych 3 kopiejek, co zresztą wskazuje napis, umieszczony na znaczkach, wydrukowanych na tychże kopertach.

Koperty 10-kopiejkowe były przeznaczone do ekspedjowania korespondencji, ważącej nie więcej, jak 1 łót. W razach, gdy waga listu przewyższała 1 łut, wysyłający musiał nakleić na kopertę dodatkowe marki, stosownie do wagi owej przesyłki (figura 4, tablica XXII).

Dokładne wyszczególnienie formalności stosowanych przy wprowadzeniu w obieg tych kopert stemplowych, znajduje się w cyrkularzu Zarządu Pocztowego Królestwa Polskiego z d. 2/14 grudnia 1859 r., Nr 13. Okólnik ten już był przytoczony w rozdziale II niniejszej pracy, przy opisie marek pocztowych.

Sztycharz Banku Polskiego, Henryk Majer, wykonał klisze, które były używane do tłoczenia znaczków na omawianych kopertach; klisze te wyróżniają się swojem delikatnem wykonaniem i wielką drobiazgowoscią opracowania, ze względu na projektowany *druk en relief*. Figura 6, tablica XVI daje reprodukcję znaczka próbnego dla koperty 10 kop. wartości, który był wydrukowany na grubym papierze welinowym.[1] Badając szczegółowo ten znaczek, daje się zauważyć, iż *orzeł* oraz *trąbki pocztowe białe* uwydatniają się *en relief (wypukło)*. Bardzo wyraźnie uwydatnia się cały drobny rysunek, nie wyłączając *małego orzełka jednogłowego polskiego, również wypukłego,* wytłoczonego na tarczy, umieszczonej na piersiach orła rosyjskiego. Ta próbna odbitka daje możność należycie ocenić piękne wykończenie kliszy we wszystkich, najmniejszych szczegółach. Jednakże wszystkie znaczki tej emisji były wydrukowane *na płasko*. Jak się zdaje, chciano przyspieszyć wykonanie tej roboty; możliwe też, że prasy drukarskie nie były w zupełności zastosowane do wykonania druku wypukłego.

b) PAPIER UŻYWANY DO FABRYKACJI KOPERT.

Papier, używany do fabrykacji wszystkich tych kopert, był dostarczony z fabryki papieru w Jeziornie (pod Warszawą). Był on przedstawiony Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu w 3 arkuszach próbnych, formatu 522-526 mm wysokości na 423-429 mm szerokości, w tonie biało-żółtawym, średniej grubości, nie satynowany i bez wodnych znaków we właściwem znaczeniu tego słowa. Dwa arkusze próbne miały jednak wyciśnięte pręgi pionowe i poziome, tworzące kwadraciki (figury 2, 3, tablica XXI).

Z notatek oryginalnych z owego czasu, umieszczonych na tych arkuszach, daje się wnioskować, iż pierwsze zamówienie papieru obejmowało 200 ryz i że do wyrobu opisywanych kopert stemplowych był wybrany papier z pręgami. Cena, oznaczona na próbach, wykazywała rb. 3 kop. 75 — za papier z pręgami, i rb. 2 kop. 25 — za papier zwyczajny.

[1] Ten próbny znaczek posiadał pewien poważny zbieracz w Warszawie. Ostatnio znajdował się w wielkim zbiorze prywatnym marek pocztowych w Petersburgu. Reprodukcja przez nas podana, jest wykonana ze zdjęcia fotograficznego, przez nas posiadanego.

c) OPISANIE KOPERT STEMPLOWYCH.

1) *Wydanie ostateczne z 1860 r. kopert stemplowych w cenie 3 kop. dla poczty miejskiej warszawskiej.*

(Figura 4, tablica XVI; figury 1, 2, tablica XXII).

Znaczek okrągły, umieszczony na klapie — w pierwszych serjach, lub na adresowej stronie, na lewo u góry — w serjach następnych. Wykonanie rysunku jest wyraźniejsze w pierwszych serjach, niż w późniejszych, w których odbitka jest jakby lekko zamazana z zalanemi szczegółami, z powodu zużycia kliszy.

Rysunek uwydatnia się białemi konturami na niebieskiem tle i tworzy płaszczyznę okrągłą o 28 mm średnicy; w środku tej ostatniej znajduje się siatka, utworzona z licznych półkólistych linij, bardzo cienkich, i herb modelu 1858 r.; pod tym herbem są umieszczone dwie trąbki pocztowe, przegięte i skrzyżowane ze sobą (wysokość ogólna herbu, łącznie z koroną i trąbkami — 19 mm; średnica tła siatkowanego — 20 mm). Tło jest opasane wstęgą (szerokość ogólna: 4 mm). Wstęga owa jest wytworzona z cieniutkiej siateczki, podwójnej w górnej części, a pojedynczej w dolnej, i zawiera półkóliste napisy następujące: w górnej części po polsku, grawerowane niebieskiemi, dużemi, cienkiemi i jednakowemi literami: »Poczta Miejska Warszawska«, a w dolnej części — również po polsku, grawerowane białemi, nieco mniejszemi, i cokolwiek grubszemi literami: »Za list i kopertę kopie: 3« (w skróceniu).

Barwa przedstawia warjanty w odcieniach, z których wymieniamy jasnoniebieski, błękit pruski, ciemno-niebieski i niebieski jaskrawy. Koperta ma format 143 × 80 mm[1] i spiczastą klapę. Egzemplarze ostemplowane, z wydrukowanym znaczkiem pocztowym na klapie, są rzadkie. Spotyka się 2 gatunki papieru, jeden — mający wyraźnie wyciśnięte pręgi poprzeczne i pionowe (papier nie prasowany) i drugi — z zaledwie uwydatniającemi się wyciskami; te ostatnie z powodu przejścia papieru pod prasą prawie zupełnie znikły.

2) *Wydanie 1860 r. kopert stemplowych 10 kop. dla całego obszaru Królestwa Polskiego.*

(Figura 5, tablica XVI; figury 3 i 4, tablicy XXII)

Te same uwagi, które uczyniliśmy w poprzednim ustępie, mogą być zastosowane i do niniejszych kopert, mianowicie, pomiędzy innemi: znaczek

[1] Wymiary wahają się o 1—2 mm.

okrągły na klapie — w pierwszych serjach, lub na adresowej stronie, na lewo u góry — w następnych serjach i t. d.

Rysunek biały, podobny do takiegoż koperty 3-kopiejkowej, lecz na tle czarno-szarem. Ten sam herb. Ostatni, jak również trąbki pocztowe, przedstawiają przy porównaniu z kopertami 3 kop., w niektórych szczegółach odmiany zaledwie widoczne i zupełnie bez znaczenia. Średnica znaczka jest o 1 mm większa, mianowicie 29 mm, a tła siatkowanego ma wymiary 20,5 mm, czyli jest o $^1/_2$ mm większa od średnicy tła koperty 3-kopiejkowej.

Napisy półkóliste następujące: w górnej części: »10 КОП.: ЗА ЛОТЪ« (10 kop. za łut) — tekst rosyjski w skróceniu, złożony z czarnych, szerokich, jednakowych o i grubych sztrychach liter; w dolnej zaś części: »ZA ŁÓT KOP: 10.« — tekst polski w skróceniu, złożony tak samo z szerokich, jednakowych i o grubych sztrychach, lecz białych liter.

Barwa przedstawia odcienie jaśniejsze i ciemniejsze. Koperta posiada format 148×107 mm[1] i ma spiczastą klapę. Częściej się ukazuje w zbiorach, niż koperta 3 kopiejkowa. Papier, jak i w poprzedniej kopercie, bywa 2 gatunków, mianowicie prasowany i nieprasowany, w pierwszym przypadku — wyciski zaledwie się uwydatniają.

d) NOWODRUKI.

Co do nas, nie znamy dotychczas nowodruków z opisanych wyżej 2 kopert stemplowych.

e) FALSYFIKATY.

Znaleziono falsyfikat koperty 3-kopiejkowej, w stanie wycinku kwadratowego. Wykonanie znaczka na niej niezłe, jednakże, przy porównywaniu go z oryginalnym egzemplarzem, dają się zauważyć różnice następujące:

1) Kierunek półkolistych linij, wytwarzających *siatkę* jest nieco inny, niż w oryginale.

2) *Herb* (orzeł) — niesymetryczny.

3) Litery tekstu, umieszczonego w górnej części znaczka, są mniejsze.

4) *Papier* bielszy i nie posiada wycisków.

5) *Barwa* ma nieco zielonkawy odcień.

6) *Druk* jest jakby rozlany.

---

[1] Wymiary wahają się od 1 do 2 mm.

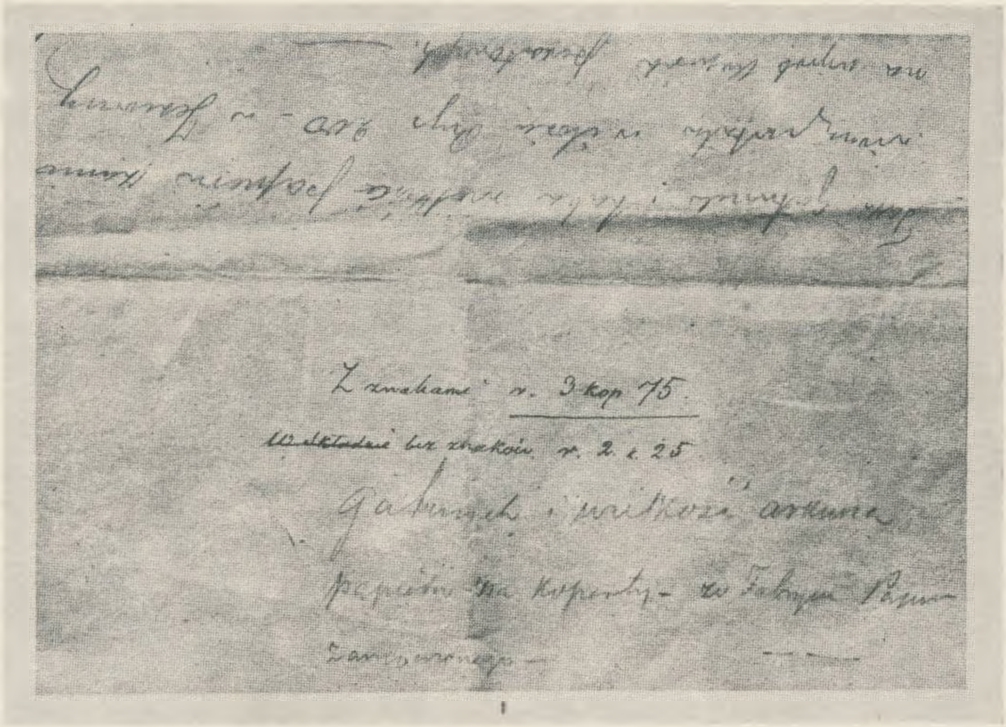

1

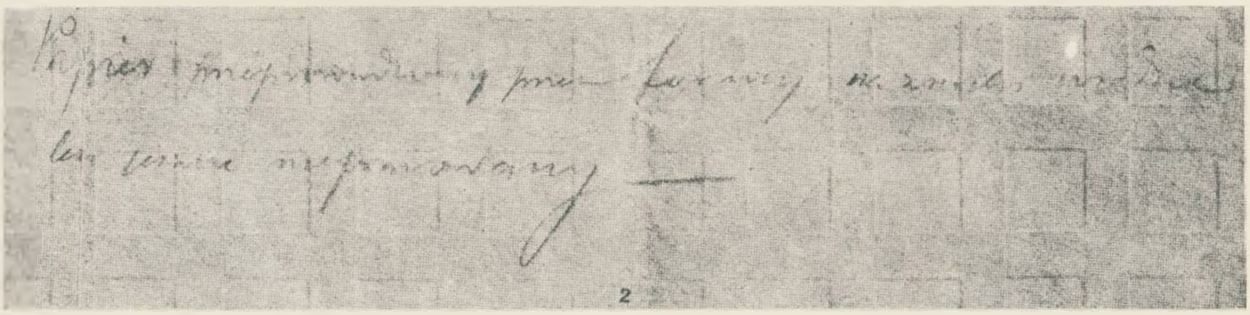

2

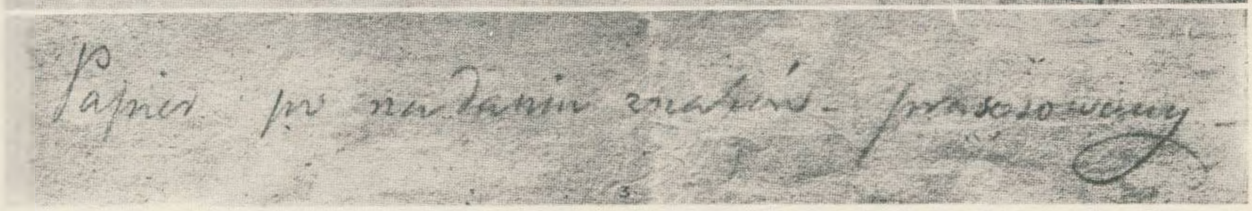

3

podpisy na odwrocie

PRÓBY ORYGINALNE PAPIERU, ZŁOŻONE PRZEZ FABRYKĘ W JEZIORNIE KOMISJI RZĄDOWEJ PRZYCHODÓW I SKARBU KRÓLESTWA POLSKIEGO, DO FABRYKACJI KOPERT STEMPLOWYCH.

Fig. 1. Papier zwyczajny, niesatynowany — po cenie rb. 2 kop. 25 za ryzę.

Fig. 2. Papier z wytłoczonemi pręgami, *nieprasowany*, — po cenie rb. 3 kop. 75 za ryzę.

Fig. 3. Papier z wytłoczonemi pręgami, *prasowany*, (wyciski prawie nie widoczne) — po cenie rb. 3 kop. 75 za ryzę.

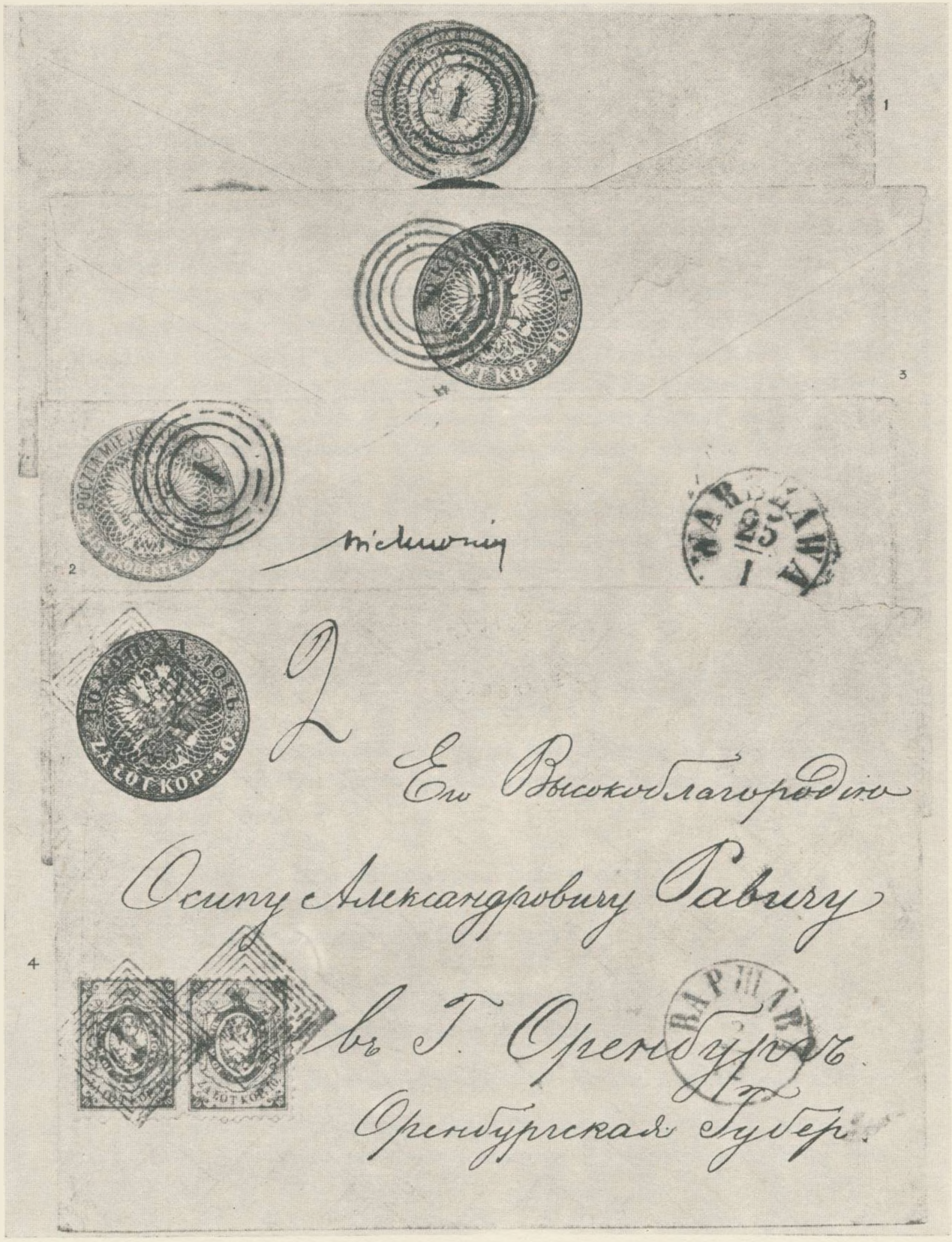
1
3
2
4
Ему Высокоблагородію
Осипу Александровичу Гавичу
въ Г. Оренбургъ
Оренбургская Губер.

UWAGI PRZY KATALOGOWANIU.

1) KOPERTY POCZTY MIEJSKIEJ WARSZAWSKIEJ.

a) *Wydanie Zarządu Poczt z r. 1859.*

1) $1^1/_2$ kop., czyli 3 grosze — okrągły znak-pieczęć czerwony, wytłoczony ręcznie, umieszczony na prawo na adresowej stronie koperty, z herbem *typu 1842 r.* i napisem zarówno w górnej, jak i w dolnej części znaczka. Papier biało-żółtawy. Klapa spiczasta, zawierająca 2 podpisy kontrolujące. *Format 99×58 mm.*

2) 3 kop., czyli 6 groszy. — idem. *Format 143×87 mm.*

2 a) *Odmiana — na papierze o odcieniu niebieskawym.*

3) $1^1/_2$ kop., czyli 3 grosze — okrągły znak-pięczęć czerwony, ręcznie wytłoczony, zmodyfikowany, umieszczony na prawo na adresowej stronie koperty, z herbem *typu 1858 r. i napisami tylko w górnej części znaku.* Papier biało-żółtawy, klapa spiczasta i zawierająca te same podpisy kontrolujące *Format 99×58 mm.*

Nowodruk (1869) z Nru 3. Okrągły znak-pieczęć czerwony, ręcznie wytłoczony, umieszczony na *lewo* na adresowej stronie koperty. Papier cokolwiek bielszy. Klapa *zaokrąglona.* Brak podpisów kontrolujących. *Format 102×65 mm.*

b) *Wydanie ostateczne Komisii Rządowej Przychodów i Skarbu 1-go stycznia 1860 r.*

4) 3 kop. — okrągły znaczek, mający biały rysunek na niebieskiem tle, z herbem *typu 1858 r.* Papier biało-żółtawy z wyciskami. Klapa spiczasta. *Format 143×80 mm.*

Znaczek: { a) Na klapie
b) Na stronie adresowej, na lewo u góry

Wyciski: { a) Nie prasowane
b) Prasowane, prawie niewidoczne.

11) KOPERTY DLA OGÓLNEJ KORESPONDENCJI W CAŁEM KRÓLESTWIE POLSKIEM.

Jedyne wydanie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu 1-go stycznia 1860 r.

5) 10 kop. (z dodatkiem jedno-kopiejkowym jako koszt samej koperty). Okrągły znaczek, podobnie wykonany, jak opisany pod Nr 4, lecz

rysunek, zrobiony na tle czarno-szarem. Ten sam papier i klapa. *Format 148 × 107 mm.*

Znaczek: a) Na klapie
b) Na stronie adresowej, na lewo u góry

Wyciski: a) Nie prasowane
b) Prasowane, prawie niewidoczne.

CZĘŚĆ DRUGA

STEMPLE POCZTOWE

PRZEGLĄD OGÓLNY

Sposoby stemplowania.

Jak już w poprzednich rozdziałach mówiliśmy, marki pocztowe polskie były wprowadzone w użycie w 1860 r., o rok zaś wcześniej dokonano emisji kopert stemplowych poczty miejskiej warszawskiej. Tworzyło się więc to wszystko w okresie, kiedy stempel-kasownik numerowany już był w użyciu. Mając na uwadze, iż te nowo zaprowadzone marki pocztowe polskie, bywały kasowane również rozmaitego rodzaju stemplami, wskazującemi miejscowość ekspedjowania, nadania korespondencji, a niekiedy i datę wysłania (figury 2, 3, 4, 5, 6, 7, tablica XXVI), postanowiliśmy podać krótki przegląd ważniejszych znanych nam typów owych stempli. Podkreślamy przytem, iż pewna liczba takich stempli znajdowała się już w obiegu przed ukazaniem się wogóle marki pocztowej.

Pierwsze stemple, wskazujące miejscowość i jednocześnie datę, miały tekst *łaciński,* a ukazywały się na korespondencji od początku XIX-go wieku.

Nieco później, zjawiają się stemple, wytłaczające tylko miejscowość, bez wskazania roku i miesiąca. Na stemplach tych nazwa miejscowości jest umieszczona *w jednym tylko wierszu,* w języku polskim i po większej części złożona z dużych liter. Nakoniec, znajdują się stemple, wprowadzone w użycie pomiędzy 1860 a 1870 rokiem, na których widzimy obok tekstu polskiego, i rosyjski. Jednakże niektóre urzędy pocztowe używały w latach wymienionych nadal stempli dawniejszych, wskazujących nazwę miejscowości tylko w języku polskim.

Na mocy reskryptu z d. 10/22 lutego 1851 r., Nr. 2540, koperty stemplowe rosyjskie, mające obieg w Polsce, (marki pocztowe jeszcze nie istniały) miały być kasowane przez urzędników pocztowych przy pomocy przekreślenia na krzyż atramentem wytłoczonych na nich znaczków okrągłych. Ten sposób kasowania daje się także zauważyć na pierwszych markach pocz-

towych rosyjskich, wprowadzonych w użycie w Polsce z końcem 1857 r., a nawet, chociaż bardzo rzadko, i na markach pocztowych polskich (figura 1, tablica XXVI i figura 1, tablica XXVII).

Po wprowadzeniu, zgodnie z instrukcjami, zawartemi w rozporządzeniu okólnikowem Zarządu Pocztowego Królestwa Polskiego z d. 15/27 marca 1858 r. Nr. 5951 odrębnego stempla-kasownika numerowanego, złożonego z 4 kół koncentrycznych, ten ostatni daje się zauważyć początkowo tylko na markach pocztowych rosyjskich pierwszych emisyj, o których była wyżej mowa, albowiem marki pocztowe polskie były wypuszczone dopiero w dwa lata później (figury 2 i 7, tablica XXVII).

Jednakże wszystkie koperty (łącznie z 10-cio-kopiejkowemi polskiemi z r. 1860) były nadal kasowane, jak dawniej, za pomocą przekreślenia piórem, aż do sierpnia 1860 r.; wyjątek stanowiły tylko koperty, przeznaczone dla poczty miejskiej warszawskiej. Począwszy od sierpnia 1860 r. koperty miały być kasowane jedynie za pomocą kasownika numerowanego, jak to już było stosowane przy markach pocztowych.

Instrukcje, do tego się odnoszące, są załączone w cyrkularzu Zarządu Poczt Królestwa z d. 20 lipca/1 sierpnia 1860 r. Nr. 8. Tekst tego okólnika jest następujący:

(Wyciąg z oryginału)

Nr. 8. *Warszawa, d. 20 lipca/1 sierpnia 1860 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

. . . . . .

II. Rozporządzenia ogólne Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego.

. . . . . .

O kassowaniu stempli na kopertach stemplowych.

Rozporządzeniem z dnia 15 27 marca r. 1858 Nr. 5951 polecone było Pocztamtowi Warszawskiemu oraz wszystkim Urzędom i Ekspedycyom pocztowym, kassowanie marek naklejonych na listach pocztą wyprawianych przez wyciskanie na nich stempla w tym celu ustanowionego, z oddzielnym dla Pocztamtu Warszawskiego i dla każdego Urzędu i Ekspedycyi pocztowej numerem.

Obecnie znajdując potrzebę, aby przy wyprawianiu pocztą listów w kopertach stemplowych, zamiast zarządzonego reskryptem z dnia 10/22 lutego r. 1851, Nr. 2540 przekreślania atramentem na krzyż stempli na tychże kopertach znajdujących się, odtąd stęple te kassowane były w tym samym sposobie, jak się kasują marki pocztowe na listach, t. j. przez wybicie na nich kassownika numerowanego i dotąd używanego tylko do marek, Zarząd Okręgu Pocztowego poleca Pocztamtowi Warszawskiemu oraz wszystkim Urzędom i Ekspedycyom pocztowym, aby powyższy sposób kassowania stępli na listach w kopertach stęplowych wprowadzony był w wykonanie od chwili otrzymania obecnego rozporządzenia.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi: *E. Drac.*

Zdarzało się, iż stemple, wskazujące nazwy miejscowości nadawczej i odbiorczej, jak również stemple-kasowniki, były niekiedy odbijane niewyraźnie, często wprost nieczytelnie, z powodu nieuwagi i pośpiechu urzędników pocztowych. Zdarzały się nawet listy, których zupełnie nie kasowano właściwemi stemplami. Zarząd Poczt Królestwa Polskiego spostrzegł to zaniedbanie i zalecił w całej serji okólników, potwierdzonych i w następnych czasach, wyraźne i czytelne stemplowanie korespondencji.

Przytaczamy poniżej niektóre z tych rozporządzeń, mianowicie:

(Wyciągi z oryginałów)

Nr. 3. *Warszawa, d. 13 (25) października 1858 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

I. Rozporządzenia Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

O stemplowaniu listów, pocztami nadchodzących.

Do Zarządu Okręgu Pocztowego dochodzą wiadomości, że Urzędy i Ekspedycye Pocztowe na odwrotnej stronie listów, pocztami nadchodzących, nie wyciskają stempli właściwych, wskazujących datę otrzymania listów. Poleca przeto Urzędom i Ekspedycyom Pocztowym, aby stosownie do wydanych w tym względzie rozporządzeń, formalności powyższej niezawodnie dopełniały, gdyż w razie przeciwnym na winnych wymierzone będą kary.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi: *Karpiński.*

Nr. 13. *Warszawa, d. 2 (14) grudnia 1859 r*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

I. Rozporządzenia ogólne Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

O wyraźnem i czytelnem wyciskaniu stempli na listach.

Dostrzegać się daje, że niektóre Urzędy i Eskpedycye Pocztowe, mimo niejednokrotnych poleceń, wyprawiają od siebie listy niewyraźnie ostemplowane tak, że trudno jest rozpoznać skąd list pochodzi. Zarząd Okręgu Pocztowego przeto poleca PP. Naczelnikom Urzędów dopilnować, aby na podwładnych Im Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych stemple na listach wyciskane były czytelnie i wyraźnie tak, aby bez trudności czytać je można było.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi: *Karpiński.*

Nr. 1. *Warszawa, d. 12 24 stycznia 1860 r.*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

. . . . . .

II. Rozporządzenia ogólne Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

O wyraźnem stemplowaniu korrespondencyi.

Pomimo kilkakrotnych ogłoszeń, w bardzo wielu Urzędach i Ekspedycyach Pocztowych często wyciskane są na korrespondencyi stemple tak niewyraźne, że trudno jest wyczytać skąd takowa pochodzi. Zarząd Pocztowy przeto widzi się w koniecznosci jeszcze ostatni raz zalecić Urzędom i Ekspedycyom Pocztowym dopilnowanie, aby stemple na korrespondencyi pocztowej wyciskane były czysto i wyraźnie, w przeciwnym bowiem razie na winnych niedopełnienia tego kary wymierzane będą.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi: *E. Drac.*

Nr. 6. *Warszawa, d. 16/28 kwietnia 1860*

CYRKULARZ ZARZĄDU POCZTOWEGO KRÓLESTWA POLSKIEGO

. . . . . .

II. Rozporządzenia szczegółowe Zarządu Okręgu Pocztowego Królestwa Polskiego

. . . . . .

O wyraźnem i czytelnem wyciskaniu stempli pocztowych na listach i ekspedycyach rządowych, tudzież o wypisywaniu daty wyprawiania i nadejścia.

Pomimo niejednokrotnych rozporządzeń, a mianowicie ostatniego zamieszczonego w Cyrkularzu Zarządu Nr. 13 z r. 1859, dostrzegać się daje, iż niektóre z Urzędów i Ekspedycyj pocztowych, przy wyprawianiu od siebie tak prywatnej, jako i rządowej korrespondencyi, albo zupełnie nie oznaczają na takowej stempli pocztowych, albo też wycisnąwszy stempel i to niewyraźnie, nie kładą obok tychże daty wyekspedyowania.

Wskutek czego Zarząd Pocztowy ostatecznie ostrzega, że jeżeli który z Urzędów i Ekspedycyj pocztowych, przy wyprawianiu od siebie lub odebraniu nadeszłej korrespondencyi, formalności tej jako nieodzownej dopełnić zaniedba, w takim razie sam sobie winę przypisze, skoro do kary pieniężnej pociągniętym zostanie.

. . . . . .

Naczelnik Okręgu: *A. Masson.*
Naczelnik Kancellaryi: *E. Drac.*

Farba do wyciskania stempli była wymieniona w przepisach z drugiej połowy XIX wieku. Jak się daje zauważyć z rozmaitych oryginałów, pierwsze stemple (z tekstem łacińskim, umieszczonym w 2 wierszach) z początku XIX

wieku były wyciskane prawie wyłącznie czerwonym tuszem. Później napotykamy stemple odbite, zarówno czerwoną, jak i czarną barwą.

Rozporządzenie okólnikowe podstawowe Zarządu Poczt Królestwa z d. 15/27 marca 1858 r., tyczące się sposobów kasowania, omawiało już tę kwestję, a w szczególności nakazywało wyciskać w urzędach przyjmujących korespondencję stempel-kasownik numerowany *wyłącznie tuszem czarnym.* Mimo to daje się zauważyć, iż był używany tusz i innych kolorów. Spotykamy więc, jakkolwiek dość rzadko, stemple wyciśnięte czerwoną, niebieską i zieloną barwą. Takie zaniedbanie zmusiło Zarząd Poczt do powtórzenia poprzednich w tej mierze rozporządzeń i cyrkularz z d. 1/13 czerwca 1866 r. Nr. 7 zawiera ponowne ostrzeżenie, że winni niedopełnienia instrukcji narażą się na surową karę.

Stemple, ewentualnie sposoby stemplowania, stosowane wówczas w Królestwie Polskiem (jeżeli wyłączyć specjalny stempel-kasownik numerowany, który sam przez się tworzy odrębną grupę), są tak liczne i przedstawiają takie rozmaite rodzaje, iż ramy naszego dzieła nie wystarczyłyby do reprodukcji i wyszczególnienia wszystkich, tembardziej, iż istnieje mnóstwo warjantów, różniących się pomiędzy sobą tylko nieznacznemi szczegółami. Celem naszym jest tylko scharakteryzowanie *główniejszych i najważniejszych typów,* aby ułatwić zbieraczom wyszukiwanie i klasyfikowanie tych stempli.

Niełatwe jest podzielenie tych ostatnich na okresy i grupy, ponieważ pewna liczba stempli z okresu pierwszego ukazywała się również w czasach późniejszych, przy wprowadzaniu w użycie marek pocztowych, a niektóre stemple nowego typu znajdowały się w obiegu tylko przez bardzo krótki czas (z tego właśnie powodu spotyka się marki pocztowe polskie i koperty stemplowe, skasowane także, wyjątkowo za pomocą stempli, wskazujących miejscowość i datę, a należących do różnych grup i okresów).

Z drugiej strony niemożliwe jest ścisłe stwierdzenie okresu, podczas którego każdy z typów owych stempli był w użyciu. Dokumenty urzędowe, zbadane przez nas, nie zawierają prawie żadnych wskazówek co do charakteru używanych stempli. Następnie, nowe stemple, wprowadzone już podczas kursowania marek pocztowych, często powtarzają tylko ściśle typy, istniejące, przed wprowadzeniem w użycie takich marek. Wreszcie stemple te nie były zdaje się sporządzone przez Zarząd centralny, a to wywoływało, w pewnej mierze, powstawanie warjantów.

Poza tem możemy rozdzielić wszystkie stemple na dwie grupy główne:

I. Stemple, zawierające nazwę miejscowości i datę, używane do oznaczenia nadania i nadejścia korespondenji, a niekiedy, *tytułem wyjątku,* i do kasowania marek pocztowych.

II. Stemple specjalne, przeznaczone *wyłącznie do kasowania* marek pocztowych.

Te dwie główne grupy mogą jednak być podzielone z uwagi na typy, które reprezentują, na okresy i grupy drugorzędne.

ROZDZIAŁ I

STEMPLE WSKAZUJĄCE MIEJSCOWOŚĆ I DATĘ

A) Okres pierwszy — Tekst łaciński.

Stempel wskazujący nazwę miejscowości i zawierający datę i miesiąc; tekst po łacinie, ułożony w dwu wierszach; barwa przeważnie czerwona. Chociaż wszystkie takie stemple rozmaitych miejscowości wykazują w wykonaniu swojem ogólny kształt (typ), jednakże przedstawiają wydatne warjanty w tekscie. Tak, znajdujemy czasami nazwę miejscowości, wykonaną literami trochę większemi niż umieszczone pod nią data dnia i nazwa miesiąca. Nazwy miesiąca bywają czasem podane całkowicie, czasem zaś w skróceniu, w mianowniku lub dopełniaczu, jak to »Julius«, »Martii«, »Augusti«, »Feb.^{rii}«, »Jan.^{aii}« i t. d. (figury 1—10, tablica XXIII).

Mieliśmy w rękach kilkadziesiąt całych listów, datowanych w tekscie przez wysyłającego je, z których najwcześniejszy zawierał datę 12 sierpnia 1814 r., a najpóźniejszy — 9 lipca 1844 r.

B) Okres drugi — Tekst wyłącznie polski.

Okres ten przedstawia rozmaite stemple, które możemy podzielić na następujące grupy;

a) Stempel podłużny, bez ramki obwodowej, tekst ułożony tylko w jednym wierszu po polsku, wskazujący jedynie nazwę miejscowości. Litery drukowane ukazują się zwykle w rozmaitych wielkościach. Barwa czarna lub czerwona. Tekst niekiedy ułożony kursywą, jak to widzimy, na przykład, w stemplu »Wilna« (figura 12, tablica XXIII). Wysokość liter, począwszy, od $2^1/_4$ mm (jak na przykład w stemplu »Plecka Dąbrowa«), dochodzi do 9 mm (jak na przykład »Łęczyca«) (figury 11—21, tablica XXIII).

b) Idem, lecz w ramce obwodowej prostokątnej, podłużnej. Litery od 4 do 6 mm wysokości. Barwa czarna i czerwona (figury 22—30, tablica XXIII)

Widzieliśmy kilkadziesiąt stempli z grup (a) i (b), na całych listach, datowanych w tekscie przez wysyłającego, z których najwcześniejsza zawierała datę 13 kwietnia 1833 r., a najpóźniejsza 22 sierpnia 1870 r.

W tych dwuch grupach znajdujemy czasami datę, miesiąc i rok, wypisane atramentem obok stempla.

c) Stempel okrągły rozmaitych wielkości, zawierający nazwę miejscowości, w języku polskim, zwykle barwy czarnej, czasami jednak czerwonej.

Typ 1. — Mały stempel okrągły, około 18 do 19 mm średnicy, z półkulistą nazwą miejscowości, w którego centrum jest pozostawione miejsce do wpisywania atramentem daty dnia i miesiąca (figura 31, tablica XXIV).

Typ 1a. — Idem, lecz liczba, oznaczająca datę i miesiąc, jest wydrukowana (figury 32 do 35, tablica XXIV,; figura 3, tablica XXVI).

Typ 2. — Stempel okrągły, większy, około 21 do 23 mm średnicy, z półkulistą nazwą miejscowości w górnej części i ornamentami (skrzyżowane gałązki etc.) — w dolnej. Data i miesiąc wypisane cyframi atramentem (figura 36 tablica XXIV).

Typ 2a. — Idem, lecz liczba, oznaczająca datę i miesiąc, jest wydrukowana (figury 37, 38, tablica XXIV.

Typ 3. — Stempel okrągły, lecz jeszcze większy, około 21 do 25 mm średnicy, z półkulistą nazwą miejscowości, złożoną z liter rozmaitych wielkości. Data, miesiąc a czasami i rok wypisane cyframi, atramentem (figury 39 do 45, tablica XXIV i figury 4 i 8, tablica XXVII).

Typ 3a. — Idem, lecz data i miesiąc są wydrukowane (figury 46 do 51, tablica XXIV i figury 2, 4 i 7, tablica XXVI).

Typ 4. — Stempel o podwójnem kole obwodowem, średniej wielkości (średnica około 19 mm), z półkulistą nazwą miejscowości i dwiema pierwszemi cyframi liczby roku. Wypisane są poza tem atramentem data i miesiąc (w środku) i dwie ostatnie cyfry liczby roku (u dołu). (Figura 53, tablica XXIV).

Typ 5. — Duży stempel okrągły, około 27 mm średnicy, zawierający u góry półkulistą nazwę miejscowości, wydrukowaną dużemi literami. W środku znajdują się dwie małe literki, umieszczone jedna nad drugą, mianowicie »d« wyżej, a »m« u dołu, co oznacza »dnia« i »miesiąca«. W dolnej części stempla tekst jest umieszczony w dwu wierszach: w pierwszym »karty», a w drugim »No«. Taki stempel, w którym dopisywano atramentem cyframi datę dnia i miesiąc, odpowiednio do liter »d« i »m«, służył jednocześnie do zanotowania numeru korespondującej karty podróżnej, dołączonej

WARSZAWA
29 MARTII
1

ALEXOTA
1 AUGUSTI
2

KONIN
12 AUGUSTI
3

KONSKIE
19 DECEMBRIS
4

PUŁTUSK
10 JAN AII
5

IWANOWICE
21 FEB RII
6

MARYAMPOL
9 JULIUS
7

PŁOCK
16 NOVEMBS
8

STRZAŁKOWO
25. JANU
9

KIELCE
19 JANE:
10

ŁĘCZYCA
11

Wilna
12

KUTNO
13

BIEZUN
14

STASZOW
15

PINCZOW
16

KONIECPOL
17

ZGIERZ
18

MIŃSK
19

PLECKA DĄBROWA
20

PRAŻKA
21

GOMBIN
22

BIAŁA
23

WODZISŁAW
24

KRAŚNIK
25

MINSK
26

SZCZUCZYN
27

WĄCHOCK
28

ZŁOTORYA
29

SANNIKI
30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

РУДА ГУЗОВСКАЯ
RUDA GUZOWSKA
57

ТЕРЕСПОЛЬ
TERESPOL
58

ШИДЛОВЕЦЪ
SZYDŁOWIEC
59

ГОРЖКОВИЦЕ
GORZKOWICE
60

ПРЖИСУХА
PRZYSUCHA
61

ЛАНЕНТА
ŁANIĘTA
62

ДОМБРОВА
DĄBROWA
63

ПОРАЙ
PORAJ
64

ПНѢВО
PNIEWO
65

ГРОЕЦЪ
GROJEC
66

НЕШАВА
NIESZAWA
67

МАРКУШЕВЪ
MARKUSZOW
68

НОВОЕ МѢСТО Н/П
NOWE MIASTO N/P
69

НОВО
АЛЕКСАНДРІЯ
NOWO
ALEXANDRYA
70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

1
WIRBALLEN.
7
2
3
4
5
8
6
9
10
11
12

1
4
5
6
7
8
3
w domu
pod
w Warszawie

do całej ekspedycji, wyprawianej codziennie przez urząd pocztowy (figura 52, tablica XXIV).

d) Stempel owalny rozmaitej wielkości, z półkulistą nazwą miejscowości po polsku. Barwa czarna i czerwona. Data dnia i miesiąc wypisane cyframi atramentem (figury 54 i 56, tablica XXIV).

Widzieliśmy, mniej więcej setkę całych listów, opatrzonych stemplami, należącemi do grup (c) i (d). Listy te były datowane w tekscie przez wysyłającego. Najwcześniejszy z nich nosił datę z 1837 r. najpóźniejszy zaś 19 września 1868 r.

e) Stempel 8-miokątny, z nazwą miejscowości po polsku, umieszczoną półkulisto w górnej części, z datą i miesiącem, (cyframi) w dolnej. Barwa czerwona (figura 55, tablica XXIV).

C) Okres trzeci — Tekst po polsku i po rosyjsku

Te stemple mogą być podzielone na takie same grupy, jak podobne do nich typy stempli, wyszczególnionych w okresie drugim, mianowicie:

a) Stempel podłużny, bez ramki obwodowej, z tekstem w 2 wierszach w językach polskim i rosyjskim, wskazującym tylko nazwę miejscowości; druk wytłoczony z liter różnej wielkości. Barwa czarna i czerwona. Wielkość liter około 3 do 4½ mm. Te dwa teksty bywają przeważnie rozdzielone kreską poziomą (figury 57 do 60, tablica XXV i figura 5, tablica XXVII).

b) Idem, lecz w ramce obwodowej prostokątnej. Niekiedy z tekstem w 4 wierszach (figura 70, tablica XXV). Po większej części bez rozdzielającej kreski poziomej pomiędzy tekstem rosyjskim a tekstem polskim. Barwa czarna i czerwona (figury 61 do 70, tablica XXV).

Ta sama uwaga co do daty i miesiąca, jaką widzimy wyżej przy korespondujących grupach okresu drugiego.

c) Stempel okrągły, w różnej wielkości, mniej więcej od 22 do 25 mm średnicy, z półkulistą nazwą miejscowości w językach rosyjskim i polskim, jak również datą dnia i miesiąca pośrodku. Litery różnej wielkości. Rozmieszczenie półkulistego tekstu bywa rozmaite: to rosyjski u góry, a polski u dołu, lub odwrotnie; to rosyjski z lewej strony, a polski z prawej, względnie naodwrót. Spotyka się również tekst, umieszczony w dwóch wierszach, wydrukowanych półkulisto, wzdłuż koła obwodowego stempla, jak np. »Alexandrów Pograniczny« (figury 71 do 78, tablica XXV i figura 5, tablica XXVI).

d) Mały stempel owalny (o podwójnej ramce obwodowej) z obu tekstami (polskim — u góry, a rosyjskim — u dołu), jak również datą dnia

i miesiąca oraz dwiema ostatniemi cyframi roku — w środku. Litery i cyfry małe (figura 79, tablica XXV).

Widzieliśmy dużo listów ze stemplami, należącemi do grup (a), (b), (c), (d). Te listy były datowane w tekscie, przez wysyłającego je, a ekspedjowane pomiędzy r. 1860 a 1870.

D) Okres czwarty — Tekst wyłącznie rosyjski.

Mając na uwadze, iż zakres naszego studjum kończy się rokiem 1870, gdyż w tym właśnie czasie wszelkie ślady autonomicznej działalności poczty polskiej znikają, nie wyszczególniamy tu licznych grup i typów stempli, wykazujących nazwę miejscowości i datę, zarówno jak stempli-kasowników z tekstem rosyjskim, będących w obiegu w latach następnych w urzędach pocztowych Królestwa Polskiego. Oczywiście, stemple te są wytłaczane wyłącznie na markach pocztowych rosyjskich owego czasu i wychodzą poza ramy naszej pracy.

Jednakże napotykamy na markach pocztowych polskich z emisji 1860 r. stemple rosyjskie wcześniejszego trochę okresu, które możemy podzielić jak następuje:

a) Stempel okrągły, średniej wielkości, z półkulistą nazwą miejscowości tylko po rosyjsku, i z datą dnia oraz miesiąca w wydrukowanych cyfrach po środku (figura 80, tablica XXV; figura 6, tablica XXVI).

b) Stempel utworzony z punktów, wprowadzony w użycie w Rosji w tym samym roku, co stempel specjalnie utworzony z kół koncentrycznych (stempel-kasownik numerowany) dla Polski. Ten stempel-kasownik rosyjski mógł być używany tylko omyłkowo dla kasowania marek pocztowych polskich w ekspedycjach pocztowych pogranicznych. Ma on formę sześciokąta, zawierającego w środku numer odpowiadający ekspedycji pocztowej. Stempel, wykazujący No 16, który w reprodukcji przytaczamy (figura 81, tablica XXV i figura 8, tablica XXVI), był nadany w ekspedycji pocztowej pogranicznej »Wierzbołów«, a list przytoczony jest datowany 22 czerwca 1863 r., zapomocą stempla wagonu pocztowego No 2 kolei petersbursko-warszawskiej.

c) Stempel okrągły, dla wagonów pocztowych kolei rosyjskich (średnica około 26 mm) z napisem półkulistym rosyjskim, w skróceniu: «С. П. Б. ВАРШАВСК. Ж. Д.», w części górnej i »ПОЧТ. ВАГ. № ....« w dolnej, co znaczy: »Kolej żelazna St. Petersbursko-Warszawska, wagon pocztowy No...« Po środku widzimy datę dnia i miesiąca (ten ostatni w rosyjskim tekscie — w skróceniu), oraz rok w pełnej liczbie. Barwa czarna. Znamy takie stemple następujących wagonów pocztowych: Nra 1, 2, 3, 4 (figury 82 i 83, tablica XXV; figury 9 do 12, tablica XXVI).

ROZDZIAŁ II

SPECJALNE STEMPLE-KASOWNIKI

Wzmianka historyczna

Z dniem 27 marca 1858 r. Zarząd Poczt Królestwa Polskiego wprowadził dla biur pocztowych specjalny stempel, złożony *z 4 kół koncentrycznych i zawierający pośrodku cyfry* (w pewnych przypadkach *litery*), wyłącznie zastosowany do kasowania marek pocztowych. Pocztamt warszawski otrzymał stempel z numerem »1«, a pozostałe biura pocztowe Królestwa stemple, zawierające następne numery do No 269 włącznie. Te numery odpowiadały liczbie biur pocztowych, istniejących w owym czasie w Polsce, mianowicie: 1 pocztamt, 25 urzędów pocztowych i 243 ekspedycje pocztowe. Pierwsza lista, rozesłana przez Zarząd Pocztowy do każdego biura pocztowego w Królestwie Polskiem, dla ogólnego kierownictwa, zawierała 269 numerów (stempli).[1]

Ekspedycje pocztowe, otworzone po tym pierwszym podziale stempli, mianowicie pomiędzy dniem 27-ym marca 1858 r., a 15-ym września 1866 r, otrzymały numery bezpośrednio po sobie następujące od 270 do 345 włącznie. Wyjątek zrobiono tylko dla kilku ekspedycyj, którym były udzielone *numery, należące do ekspedycyj, wyszczególnionych w pierwszej liście, lecz już zawieszonych w tym okresie.*

Pomimo żmudnych poszukiwań w archiwach, nie udało się nam odnaleść listy pierwotnej, o której mowa, dołączonej do rozporządzenia okólnikowego Zarządu Poczt Królestwa Polskiego z dnia 15/27 marca 1858 r., No 5951, i zawierającaj pierwsze 269 numerów stempla-kasownika numerowanego. Wobec zniszczenia większej części dokumentów z owego czasu, dotyczących poczty, możemy być prawie zupełnie pewni, iż żaden egzemplarz

[1] Nazwy biur pocztowych są przytoczone w niniejszej pracy *z zachowaniem nomenklatury i ortografji*, używanej wówczas w tabelach traktów pocztowych i cyrkularzach urzędowych.

owego rozporządzenia okólnikowego (listy) już nie istnieje obecnie. (Wówczas rozporządzenia okólnikowe *nie były jeszcze ogłaszane perjodycznie, w formie zeszytów,* jak to wprowadzono dopiero od 1 września 1858 r.). Naturalnie, nie jest wykluczone, że jakiś pojedyńczy egzemplarz znajduje się w aktach któregoś z urzędów pocztowych prowincjonalnych, poszukiwania nasze jednak dotychczas pozostały bez rezultatu.

Aby posiąść całokształt *systemu*, zastosowanego przy rozdaniu pierwszej serji numerów stempla-kasownika poszczególnym odcinkom pocztowym na terytorjum Królestwa Polskiego, posiłkowaliśmy się kalendarzami i rocznikami urzędowemi z lat 1860—66 (»Tabella Traktów pocztowych w Królestwie Polskiem«), mapami uwzględniającemi trakty pocztowe (tabl. XXXIV), oraz kopertami i listami z tych czasów z naszych własnych zbiorów i zbiorów innych specjalistów — zbieraczy marek polskich. Tą drogą udało nam się zbudować podstawową listę schematyczną, jak również schematy poszczególnych odcinków, wykazujące, w jaki sposób i w jakiej kolejności urzędy pocztowe oraz podległe im ekspedycje otrzymały stemple (Tabl. XXXV do XL).

Bardzo być może, że do odtworzonych przez nas schematów wcisnął się jakiś jeden, dwa błędy, szczególnie na traktach z rozgałęzieniami i załamaniami. Takie ewentualne błędy nie mogą dotyczyć jednak całego systemu lecz conajwyżej dwuch — trzech sąsiadujących z sobą biur.

System, zastosowany przy rozdawaniu stempli-kasowników numerowanych pomiędzy ekspedycje pocztowe, był następujący:

Jako punkt wyjścia wzięty był odcinek warszawski z Pocztamtem w Warszawie na czele. Pocztamt warszawski, jak już wspominaliśmy, otrzymał stempel-kasownik »Nr 1«. Następnie zaopatrzono w stemple ekspedycje pocztowe odcinka warszawskiego, *położone wzdłuż istniejących traktów pocztowych*, nadając im następne numery kolejne. Rozpoczęto od traktu północno-zachodniego, posuwając się do Nowego Dworu (patrz schemat »1 — Warszawa« tabl. XXXVI), poczem, idąc w kierunku wskazówki zegarowej, na trakcie północnym — do Radzymina, na wschodnim — do Kałuszyna i t. d. Instytucje pocztowe, które nie ekspedjowały listów i przesyłek, lecz pełniły wyłącznie rolę stacyj przeprzęgowych, były opuszczane przy rozdawaniu numerów.

Zaznaczyć jednak należy, że nie na wszystkich odcinkach stosowano system wyżej opisany, t. j. niezawsze brano ośrodek odcinka za punkt wyjścia, lecz wprost przeciwnie, rozpoczynano numerację od stacji krańcowej danego traktu ku ośrodkowi (patrz tabl. XXXVIII »14 — Radom«, *trakt Brody — Radom*).

Z odcinka warszawskiego (Nr. 1—18) uczyniono skok na północ, do odcinka urzędu pocztowego Wejwery — NNr 19—21 (patrz schemat ogólny

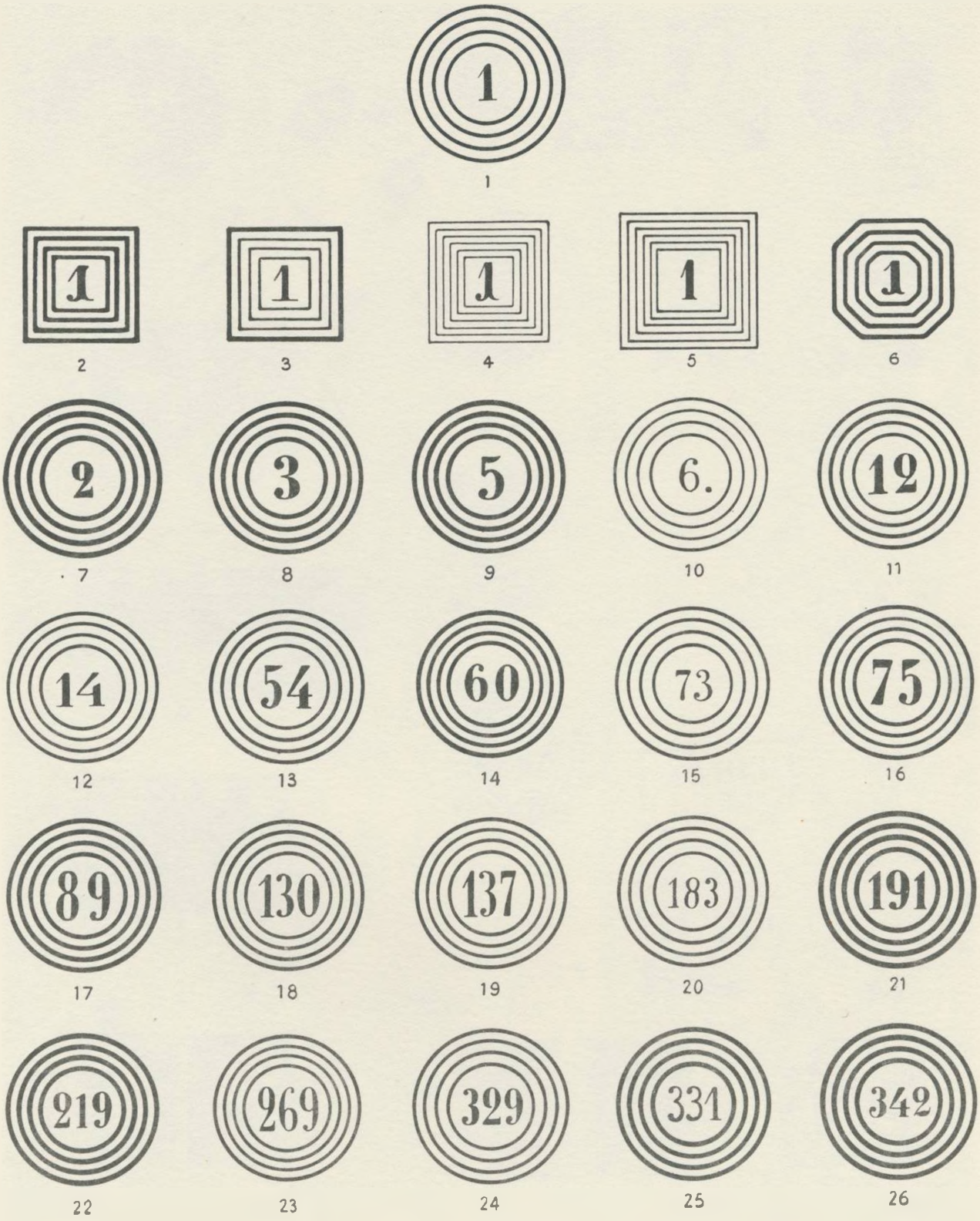
1
1
2
1
3
1
4
1
5
1
6
2
7
3
8
5
9
6.
10
12
11
14
12
54
13
60
14
73
15
75
16
89
17
130
18
137
19
183
20
191
21
219
22
269
23
329
24
331
25
342
26

10 КОП. ЗА ЛОТЪ
ДЕСЯТЬ КОП
ЛАНЕЦТА
ЕАНІЕТА
951
945
314
152

tabl. XXXV), leżącego na trakcie Warszawa-Kowno, poczem rozdzielono numery między odcinki wzdłuż tego traktu w kierunku ku Warszawie, więc Marjampol (NN 22—27), Suwałki (NN 28—36), Łomża (NN 37—44), i Pułtusk (NN 45—54). Następnie na trakcie Brzesko-Litewskim w ten sam sposób Biała otrzymała NN 55—59 i Siedlce NN 60—72. Na trakcie Warszawa-Bełzec odcinki Lublin (NN 73—96) i Zamość (NN 97—106) otrzymały numery w kierunku *odwrotnym*, t. j. w kierunku od Warszawy poczynając. Następne numery, znowu w kierunku ku Warszawie, znajdujemy na trakcie Krakowskim z odgałęzieniem ku Opatowu (NN 107—114). W kierunku od Krakowa widzimy Michałowice (NN 115—119), Kielce (NN 120—137) i Radom (NN 138—157). Jedyna podówczas w Królestwie kolej Warszawsko-Wiedeńska przecina odcinki pocztowe Częstochowa (NN 158—178) i Piotrków (NN 179—190) o numeracji również w kierunku Warszawy. Na trakcie Warszawa-Kalisz spotykamy odcinki Kalisz (NN 191—193), Sieradz (NN 194—208) i Łowicz (NN 209—218) z odgałęzieniem Łowicz-Strzałków z odcinkami Słupca (NN 219—222), Koło (NN 223—229) i Krośniewice (NN 230—237). Od Krośniewic idzie odnoga ku Toruniowi z odcinkiem urzędu pocztowego Służewo (NN 238—246), który później poddany został urzędowi we Włocławku.[1] Wreszcie znajdujemy jeszcze trzy odcinki na prawym brzegu Wisły, a mianowicie: Lipno (NN 247—252), Płock (NN 253—263) i Mława (NN 264—269).

Następne 76 numerów stempli-kasowników, począwszy od Nr. 270, przytaczamy ściśle podług wykazów, umieszczonych w cyrkularzach urzędowych, drukowanych w specjalnych zeszytach. Niektóre z tych cyrkularzy posiadamy w swej bibljotece. W archiwum dawnego Pocztamtu Warszawskiego znajdują się dwa zbiory kompletne tych cyrkularzy (r. 1858—66); są one zresztą, nawiasem mówiąc, rzadkością bibljograficzną.

Stemple-kasowniki, numerowane od 270 do 345, były rozdawane *w rozmaitych okresach i bez żadnego systemu* ekspedycjom pocztowym, rozrzuconym po całem Królestwie. Miejscowości więc, leżące na przeciwległych krańcach kraju, posiadają nieraz numery sąsiednie.

Dnia 13 kwietnia 1865 r. wycofano z obiegu marki i koperty pocztowe polskie i zastąpiono je markami i kopertami rosyjskiemi.[2] *Jednakże stempel-*

[1] Założony 1 stycznia 1863 r.

[2] Na mocy rozporządzenia Sekretarza Stanu przy Radzie Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 3/15 listopada 1864 r. N 7862 i cyrkularza Zarządu Pocztowego Kr. Pol. z dn. 5/17 listopada t. r. Nr. 7, koperty i marki pocztowe rosyjskie miały w Królestwie obieg narówni z polskiemi jeszcze przed 13 kwietnia 1865 r.

kasownik numerowany pozostał w użyciu do r. 1870,[1] a nawet w dalszym ciągu nadawano numery nowo-powstającym urzędom pocztowym. Stąd też spotykamy często marki i koperty rosyjskie wydań 1863, 1865 i 1866 r., skasowane polskim stemplem numerowanym. Stemple zaś z najwyższemi numerami, nadane ekspedycjom pocztowym w latach 1865 i 1866 znajdujemy niemal wyłącznie na markach rosyjskich.

Stempel-kasownik numerowany składa się z czterech kół koncentrycznych, pośrodku których umieszczony jest numer. Średnica koła zewnętrznego ma 24 do 26 mm., wewnętrznego — 13 do 14 mm.[2] Wymiary cyfr są rozmaite. Zanotowaliśmy stemple jednocyfrowe, na których cyfra ma wysokość 5½ do 7 mm., dwucyfrowe — 5 do 8 mm. i trójcyfrowe — 5 do 7½ mm. (patrz tablice XXVIII i XXIX).

O barwach tuszu, używanego do kasowania, mówiliśmy już poprzednio. Widzieliśmy więc stemple *czerwone* NN 70, 91, 177, 191 i 211; *niebieskie* NN 135, 180 i 184;[3] *zielone* NN 17, 167 i 245.

Istnieją również stemple *bez numeru.* W takich wypadkach daje się zauważyć czasami znak, wypisany ręcznie atramentem (fig. 8 i 9, tabl. XXIX). Zwrócił na to uwagę Zarząd Pocztowy Kr. Pol. i w cyrkularzu Nr. 5 z dn. 4/16 sierpnia 1864 r. przytoczył *instrukcję obowiązującą,* która nakazywała kasować marki dokładnie i starannie, by numer odnośnej ekspedycji pocztowej był wyraźnie uwidoczniony na samej marce, w celu uniknięcia powtórnego jej użycia do opłaty pocztowej.

A. Stemple-kasowniki numerowane, zastosowane dla Warszawy.

NUMER »1«.

a) Pocztamt Warszawski.

Stempel, składający się z czterech kół koncentrycznych, zawierający pośrodku cyfrę »1«. Wysokość cyfry około 6 mm. Widzieliśmy tylko czarne odbitki tego stempla (fig. 1, tabl. XXVIII; fig. 5, tabl. XXIX).

b) Ekspedycje pocztowe Pocztamtu Warszawskiego.

Stemple kwadratowe i ośmiokątne, rozmaitych wielkości, zawierające pośrodku cyfrę »1«.

[1] Niektóre urzędy pocztowe zachowały te stemple i kasowały niemi listy i w latach późniejszych.
[2] Czasami 12½ mm.
[3] NN 135 i 180 posiada w swoim zbiorze p. Ernst Baerwald (Berlin-Steglitz), o czem zakomunikował nam łaskawie w r. 1921, już po ukazaniu się naszej pracy w języku francuskim.

Typ 1 — (fig. 2, tabl. XXVIII; fig. 2, tabl. XXIX). Cztery kwadraty umieszczone jeden w środku drugiego. Długość boku kwadratu zewnętrznego — 19 do 20 mm., wewnętrznego zaś — 8 do 9 mm; odstępy pomiędzy bokami kwadratów koncentrycznych — $1^3/_4$ do 2 mm. W środku umieszczona jest cyfra »1«, której podstawa, rozszczepiona na dwa rozgałęzienia jest zakończona kropką z lewej, a przecinkiem z prawej strony. Wysokość cyfry około $5^1/_2$ do 6 mm.

Typ 1a — (fig. 3, tablica XXVIII; fig. 6, tabl. XXIX). Idem, lecz podstawa cyfry »1« nie jest rozszczepiona, lecz stanowi zwykłą bardzo cienką kreskę poziomą, około 4 mm. długości.

Typ 2 — (fig. 4, tabl. XXVIII; fig. 1, tabl. XXIX). Sześć kwadratów, umieszczonych jeden w środku drugiego. Długość boku kwadratu zewnętrznego około 20 mm.; wewnętrznego zaś około 8 mm.; odstępy pomiędzy bokami kwadratów koncentrycznych — 1 do $1^1/_4$ mm. Pośrodku umieszczona jest cyfra »1«, której podstawa, rozszczepiona na dwa rozgałęzienia, zakończona jest kropką z lewej, a przecinkiem z prawej strony. Wysokość cyfry około $6^1/_2$ mm.

Typ 2a — (fig. 5, tabl. XXVIII; fig. 13, tabl. XXIX). Idem, lecz większych wymiarów. Długość boku kwadratu zewnętrznego około 23 mm., wewnętrznego zaś około 10 do $10^1/_2$ mm.; takie same odstępy pomiędzy bokami kwadratów jak poprzednio. Podstawa cyfry »1«, jak w typie 1a, lecz posiada tylko 12 mm. długości.

Typ 3 — (fig. 6, tabl. XXVIII; fig. 3, tabl. XXIX). Cztery ośmiokąty położone jeden w środku drugiego. Długość boku ośmiokąta zewnętrznego 6 mm. — dla krótszych i 11 mm. — dla dłuższych; długość boku ośmiokąta wewnętrznego około 3 do 4 mm; odstępy pomiędzy stronami ośmiokątów koncentrycznych — 2 do $2^1/_2$ mm. Pośrodku figury umieszczona jest cyfra »1«, której podstawa jest rozszczepiona, jak w typach 1 i 2; kropka i przecinek są jednakże cokolwiek grubsze. Wysokość cyfry $5^1/_2$ do 6 mm.

Widzieliśmy kilkadziesiąt listów, opatrzonych stemplami typów 1, 1a, 2, 2a i 3, odbitemi tuszem czarnym. Przypuszczać należy, że typ 3 był wprowadzony w późniejszych czasach, bo spotyka się tylko na kopertach i markach rosyjskich.

B) Stemple-kasowniki numerowane, nadane Ekspedycjom Pocztowym Królestwa Polskiego dnia 27 marca 1858 r.

Lista zrekonstruowana zawierająca pierwsze 269 numerów (stempli). NN 1—269[1].

(Tablice XXXIV — XL).

Marki pocztowe skasowane stemplami oznaczonemi literą „*R*“ *są rzadkie i bardzo poszukiwane.*

1. Odcinek Pocztamtu Warszawskiego (NN 1 — 18)

1. Warszawa
2. Jabłonna *R*
3. Nowy Dwór *R*
4. Radzymin *R*

+. Miłosna [2]

5. Mińsk
6. Kałuszyn
7. Stara Wieś *R*
8. Piaseczno *R*
9. Góra Kalwarya
10. Sękocin *R*
11. Tarczyn *R*
12. Grójec
13. Mogielnica *R* [3]
14. Nowe Miasto (n. Pilicą) [3]
15. Mszczonów *R*
16. Ruda Guzowska
17. Błonie
18. Seroki *R* [4]

2. Odcinek Urzędu Pocztowego w Wejwerach (NN 19 — 21)

19. Wejwery [5]

+. Budka [6]

20. Poniemoń *R* [6]
21. Preny *R* [6]

3. Odcinek Urzędu Pocztowego w Maryampolu (NN 22 — 27)

22. Maryampol
23. Kalwarya
24. Wiłkowyszki [7]
25. Wierzbołów [8]
26. Władysławów [7]
27. Szaki *R* [7]

4. Odcinek Urzędu Pocztowego w Suwałkach (NN 28 — 36)

28. Suwałki
29. Szypliszki *R*
30. Sejny
31. Łozdzieje *R*
32. Sereje *R*

+. Szczepki

33. Lipsk
34. Augustów
35. Rajgród
36. Filipowo *R*

---

[1] Podajemy tu urzędy pocztowe *z zachowaniem nazw i ortografji*, używanej we współczesnych tabelach traktów pocztowych i cyrkularzach urzędowych.

[2] Znak „+“ oznacza stacje przeprzęgowe, które, jak zaznaczyliśmy wyżej, nie posiadały wcale stempli kasowników.

[3] Od 1 listopada 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Piotrkowie (cyrkul. 1859 r. Nr 11)

[4] Zawieszona 1 stycznia 1860 r. (cyrkul. 1860 r. Nr 1)

[5] Zawieszona 31 maja 1863 r. Ponownie otworzona 16 września 1864 r., lecz tylko jako Ekspedycja Pocztowa, podwładna Urzędowi Pocztowemu w Marjampolu (cyrkul. 1863 r. Nr 4 i 1864 r. Nr 7)

[6] Od 31 maja 1863 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Marjampolu (cyrkul. 1863 r. Nr 4)

[7] Od 1 czerwca 1863 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Kibartach (cyrkul. 1863 r. Nr 4)

[8] Od 1 lipca 1862 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Kibartach (cyrkul. 1862 r. Nr 6)

5. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Łomży (NN 37 — 44)*

37. Łomża
38. Stawiski *R*
39. Szczuczyn
40. Grajewo
+. Miastków
41. Zambrowo
42. Wysokie Mazowieckie
43. Ciechanowiec *R*
+. Mężenin
44. Tykocin

6. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Pułtusku (NN 45 — 54)*

45. Pułtusk
+. Szełków
46. Sieluń *R*
47. Ostrołęka
48. Serock
49. Wyszków
+. Budy-Dybki
50. Ostrów
51. Czyżew [9]
52. Nur *R* [9]
53. Nasielsk
54. Myszyniec *R*

7. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Białe (NN 55 — 59)*

55. Biała
+. Sycyna
56. Janów (Bialski)
+. Zalesie
57. Terespol (Nowa osada)
58. Kodeń *R*
59. Włodawa
+. Hola

8. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Siedlcach (NN 60—72)*

60. Siedlce
+. Zbuczyn
+. Królowa-Niwa
61. Międzyrzec
62. Radzyń
63. Parczew
64. Kock *R*
65. Łuków
66. Żelechów
67. Gończyce *R* [10]
68. Garwolin [10]
+. Mingosy
69. Węgrów
70. Sokołów
71. Sterdyń *R*
72. Łosice *R*

9. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Lublinie (NN 73 — 96)*

73. Lublin
74. Jastków *R*
75. Kurów
76. Puławy (Nowo-Alexandrya)
+. Zyrzyn
77. Moszczanka *R* [10]
78. Dęblin (Iwangród) [10]
+. Żabianka [10]
79. Lubartów
80. Piaski
+. Dorohucza
81. Chełm
82. Dryszczów *R*
83. Dubienka *R*
84. Stepankowice
85. Hrubieszów [11]
86. Dołhobyczów [12]
87. Wojsławice *R*
88. Krasnystaw
+. Fajsławice
89. Żółkiewka
90. Niędrzwica *R* [13]
91. Kraśnik
92. Urzędów *R*
93. Rachów
94. Kaliszany [14]
95. Opole *R*
96. Kaźmierz

---

[9] Od 1 marca 1864 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Łomży (cyrkul. 1864 r. Nr 3)
[10] Od 1 maja 1861 r. podwładna Pocztamtowi Warszawskiemu (cyrkul. 1861 r. Nr 5)
[11] Od 1 maja 1861 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Zamościu (cyrkul. 1861 r. Nr 5)
[12] Później podwładna Urzędowi Pocztowemu w Zamościu („Tabella traktów pocztowych", wydana przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866)
[13] Zawieszona 12 grudnia 1858 r. (cyrkul. 1859 r. Nr 1)
[14] Zawieszona 1 marca 1863 r. (cyrkul. 1863 r. Nr 2)

10 Odcinek Urzędu Pocztowego w Zamościu (NN 97 — 106)

97. Zamość (Nowa osada)
98. Chomęciska *R*
99. Tyszowce
100. Tomaszów (Lubelski)
101. Krynica
102. Zwierzyniec
103. Biłgoraj
104. Szczebrzeszyn (?) *R* [15]
105. Janów (Zamojski)
106. Tarnogród

11. Odcinek Urzędu Pocztowego w Opatowie (NN 107 — 114)

107. Opatów
108. Sandomierz
109. Staszów
110. Iwaniska *R*
111. Łagów *R*
112. Ostrowiec
113. Ożarów
114. Zawichost

12. Odcinek Urzędu Pocztowego w Michałowicach (NN 115 — 119)

115. Michałowice *R*
116. Słomniki *R*
117. Proszowice *R*
118. Brzesko (nowe) *R*
119. Koszyce *R*

13. Odcinek Urzędu Pocztowego w Kielcach (NN 120 — 137)

120. Kielce
121. Daleszyce *R*
122. Chmielnik *R*
123. Szydłów
124. Pinczów
125. Busk
126. Stopnica
127 Nowe Miasto Korczyn
128. Chęciny
+. Podzamcze
129. Jędrzejów
130. Wodzisław
131. Miechów
132. Skalbmierz
133. Wolbrom
134. Żarnowiec
135. Jaronowice *R*
136. Małogoszcz *R*
137. Włoszczowa

14. Odcinek Urzędu Pocztowego w Radomiu (NN 138 — 157)

138. Radom
139. Jedlińsk
140. Białobrzegi
141. Kozienice
142. Ryczywół *R*
143. Mniszew *R*
144. Gniewoszów *R*
145. Zwoleń *R*
146. Solec
147. Iłża
148. Brody
149. Wąchock *R*
150. Suchedniów
151. Szydłowiec
152. Orońsk *R*
153. Przysucha
154. Opoczno
155. Końskie
156. Radoszyce *R*
157. Przedbórz [16]

15. Odcinek Urzędu Pocztowego w Częstochowie (NN 158 — 178)

158. Częstochowa
159. Kłobucko
160. Krzepice *R*
161. Kłomnice *R*
162. Radomsk [17]
163. Wiewiec *R* [18]

---

[15] Otrzymała, prawdopodobnie, przy pierwszem rozdawaniu stempli, Nr 104. Zawieszona w 1859 lub 1860 r. Na nowo otworzona 24 maja 1862 r. otrzymała nowy stempel Nr 300 (cyrkul. 1862 r. Nr 4)

[16] Od 1 września 1860 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Piotrkowie (cyrkul. 1860 r. Nr 9)

[17] Od 1 listopada 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Piotrkowie (cyrkul. 1859 r. Nr 11)

[18] Zawieszona 1 sierpnia 1859 r. (cyrkul. 1859 r. Nr 7)

164. Działoszyn
165. St. Anna *R*
166. Koniecpol
167. Żarki *R*
168. Myszków
169. Pradła
170. Szczekociny
171. Pilica
172. Zawiercie
173. Siewierz
174. Strzemieszyce *R* [19]
175. Granica
176. Dąbrowa
177. Sławków *R*
178. Olkusz

16. Odcinek Urzędu Pocztowego w Piotrkowie (NN 179 — 190)

179. Piotrków
180. Bełchatów
181. Tuszyn *R*
182. Łódź [20]
183. Rokiciny
184. Rogów
185. Baby *R*
186. Wolborz
187. Tomaszów (Rawski)
188. Rawa
189. Gorzkowice
190. Kamieńsk *R* [21]

17. Odcinek Urzędu Pocztowego w Kaliszu (NN 191 — 193)

191. Kalisz
192. Ceków *R*
193. Błaszki

18. Odcinek Urzędu Pocztowego w Sieradzu (NN 194 — 208)

194. Sieradz
195. Warta *R*
196. Dobra *R* [22]
197. Zduńska Wola
198. Szadek
199. Łask
200. Pabianice [23]
201. Lutomiersk [23]
202. Widawa
203. Szczerców
204. Złoczew *R*
205. Wieluń [24]
206. Praszka [24]
207. Naramnice *R*
208. Wieruszów

19. Odcinek Urzędu Pocztowego w Łowiczu (NN 209 — 218)

209. Łowicz
210. Sochaczew
211. Skierniewice
212. Osiny *R* [25]
213. Stryków
214. Brzeziny [23]
215. Zgierz [23]
216. Bielawy *R*
217. Piątek
218. Plecka Dąbrowa

20. Odcinek Urzędu Pocztowego w Słupcach (NN 219 — 222)

219. Słupca
220. Pyzdry
221. Konin
222. Kleczewo *R*

21. Odcinek Urzędu Pocztowego w Kole (NN 223 — 229)

223. Koło
224. Turek
225. Uniejów
226. Sompolno *R*
227. Kłodawa
228. Przedecz *R*
229. Dąbie

---

[19] Zawieszona 27 października 1859 r. (cyrkul. 1859 r. Nr 11)
[20] Od 1 listopada 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Sieradzu (cyrkul. 1859 r. Nr 11). Ekspedycja Pocztowa w Łodzi była przemieniona od dnia 1 grudnia 1862 r. na Urząd Pocztowy (cyrkul. 1862 r. Nr 10)
[21] Zawieszona 1 listopada 1859 r. (cyrkul. 1859 r. Nr. 11)
[22] Później podwładna Urzędowi Pocztowemu w Kole („Tabella traktów pocztowych", wydana przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866)
[23] Po 1862 r., podwładna nowemu Urzędowi Pocztowemu w Łodzi, założonemu 1 grudnia 1862 r. („Tabella traktów pocztowych", wydana przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866)
[24] Od 1 listopada 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Częstochowie (cyrkul. 1859 r. Nr 11)
[25] Przeniesiona 1 września 1866 r. do m. Główno pod władzą tego samego Urzędu Pocztowego (Cyrkul. 1866 r. Nr 9)

22. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Krośniewicach (NN 230 — 237)*

230. Krośniewice
231. Lubień
232. Kutno
233. Gostynin
234. Gąbin
235. Łęczyca
236. Ozorków
237. Bałdrychów *R*[26]

23. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Służewie (Włocławku) (NN 238 — 246)*

238. Służewo[27]
239. Nieszawa
240. Ciechocinek
241. Włocławek[28]
242. Kowal
243. Brześć Kujawski
244. Izbica *R*
245. Osięciny *R*
246. Radziejów *R*

24. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Lipnie (NN 247 — 252)*

247. Lipno
248. Zbójno *R*
249. Lubicz *R*
250. Dobrzyń (n. rz. Drwęcą)
251. Rypin
252. Wielgie *R*

25. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Płocku (NN 253 — 263)*

253. Płock
254. Dobrzyń (n. rz. Wisłą)
255. Lelice *R*[29]
256. Sierpc
257. Bieżuń
258. Raciąż *R*
259. Góra (Płocka)
260. Płońsk
261. Zakroczym
262. Wyszogród
263. Bodzanowo *R*

26. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Mławie (NN 264 — 269)*

264. Mława
265. Szreńsk *R*
266. Przasnysz
267. Chorzele *R*
268. Ciechanów
269. Maków

UWAGA: Nazwy niektórych biur pocztowych, przytoczonych w niniejszej liście, są często wymienione we współczesnych dokumentach urzędowych i na stemplach pocztowych rozmaitego rodzaju ortografją. Tak naprzykład Nr 20 = „Poniemoń“ jako „Poniemonie“, Nr 98 = „Chomęciska“ — „Chomęciski“, Nr 234 = „Gąbin — „Gombin“, i t. d.

---

[26] Zawieszona 1 czerwca 1865 r. (cyrkul. 1865 r. Nr 10)
[27] Od 1 stycznia 1863 r. — Ekspedycja Pocztowa — podwładna Urzędowi Pocztowemu we Włocławku (cyrkul. 1863 r. Nr 1). Zawieszona zapewne przed 1866 r., ponieważ już nie znajdujemy jej w „Tabelli traktów pocztowych“, wydanej przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w 1866 r., ułożonej w lutym.
[28] Ekspedycja Pocztowa we Włocławku od 1 stycznia 1863 r. była przemieniona na Urząd Pocztowy w celu zastąpienia Urzędu Pocztowego w Służewie (cyrkul. 1863 r. Nr. 1)
[29] Zawieszona 1 października 1865 r. (cyrkul. 1865 r. Nr 13)

№ 8. Warszawa, d. 24 Sierpnia (5 Września) 1859 r.

CYRKULARZ

ZARZĄDU POCZTOWEGO

KRÓLESTWA POLSKIEGO.

I.

ROZPORZĄDZENIA ZARZĄDU OKRĘGU POCZTOWEGO

KRÓLESTWA POLSKIEGO.

O otwarciu nowej Ekspedycyi Pocztowéj w Sosnowicach i przesłaniu Drogą Żelazną korrespondencyi

W powołaniu się do rozporządzenia Zarządu Okręgu Pocztowego z dnia 5 (17) Sierpnia r. b. Nr. 15,274 o otwarciu nowéj Ekspedycyi Pocztowéj w Sosnowicach, w dniu 14 (26) b. m. i r., Zarząd Okręgu Pocztowego zawiadamia Urzędy i Ekspedycye Pocztowe:

W Ekspedycyi téj przyjmuje się i wydaje korrespondencya listowa jako też pieniężna w biletach bankowych i innych papierach. Stempel do kassowania marek w téj Ekspedycyi oznaczony jest Nr. 278, który dopisać należy do wykazu N^ów, jakiemi oznaczone są stemple do kassowania marek dla wszystkich Urzędów i Ekspedycyi Pocztowych, rozesłanego przy rozporządzeniu Zarządu Okręgu Pocztowego z dnia 15 (27) Marca r. b. Nr 5,951.

12

Ostemplach do kassowania marek pocztowych

Dla nowo zaprowadzonych Ekspedycyj Pocztowych wydane zostały stemple do kassowania marek pocztowych oznaczone następującemi numerami, a mianowicie:

w Alexandrowie Numer 270.
„ Grodzisku „ 271.
„ Łęczny „ 272.
„ Siedlszczu „ 273.

Zawiadamiając o tem Urzędy i Ekspedycye Pocztowe Zarząd Okręgu Pocztowego poleca im, wyżéj wymienione Ekspedycye i Nra stempli dopisać do wykazów N^ów jakiemi oznaczone są stemple do kassowania marek dla wszystkich Urzędów i Ekspedycyj Pocztowych rozesłanych przy rozporządzeniu Zarządu Okręgu z dnia 15 (27) Marca 1858 roku, N. 5,951.

Przytem nadmienia się, że Ekspedycya Pocztowa w Bełżycach ma ten sam stempel do kassowania marek, który wydany był dla Ekspedycyi Poczt w Niendawicy obecnie już nie istniejącéj, to jest oznaczony N. 90, o czem Urzędy i Ekspedycye Pocztowe winny zrobić adnotacyę w rzeczonym wykazie.

Mianowani.

Kassyer Magistratu m. Ozorkowa Józef Zdziennicki p. o. Ekspedytora Poczty tamże, niezależnie od obowiązków Kassyera.

Piotr Paweł Nowakowski Ekspedytorem Poczty w Gorzkowicach.

Zawiadowca Stacyi Kolei Żelaznéj w Babach Józef Pągowski p. o. Ekspedytora Poczty tamże niezależnie od obowiązków Zawiadowcy.

Spadli z etatu Konduktorzy Pocztamtu Warszawskiego: Krysztof Szylke, Szymon Wiński i Adam Oranowski, jako też dymissyonowany Kapitanarmus Straży Kwarantannowéj w Batalionie Odeskim Karol Sokołowski. Konduktorami Pocztamtu Warszawskiego do konwojowania Poczt Osobowo-listowych na trakcie Warszawsko-Lubelskim.

1

6

teczku Frampolu z odwozem poczt w jedną stronę do Biłgoraja o wiorst 16½ i nawzajem; w drugą stronę do Janowa o wiorst 18½ i nawzajem.

Od dnia ¹⁄₁₀ Stycznia r. b. 4. Pomiędzy Ostrołęką a Ostrowiem w osadzie Czerwin zaprowadzono Ekspedycyę pocztową i Poczthalteryę z odwozami poczt wózkowych dwa razy w tygodniu: z Czerwina do Ostrołęki o wiorst 19½ i nawzajem, i do Ostrowi o wiorst 19 i nawzajem.

Ekspedycye powyższe podwładne są Urzędom pocztowym jako to:

Ekspedycya w Warce, Pocztamtowi Warszawskiemu.

Ekspedycye w Krzeszowie i Frampolu: Urzędowi pocztowemu w Zamościu.

Ekspedycya w Czerwinie, Urzędowi pocztowemu w Pułtusku.

Stemple do kassowania marek pocztowych na listach w nowo ustanowionych Ekspedycyach pocztowych oznaczone zostały N. N. jak następuje:

1. w Warce . . . . . N. 283
2. w Krzeszowie. . . . . N. 284
3. w Frampolu . . . . . N. 285
4. w Czerwinie . . . . . N. 288

Które dopisać należy do wykazu Nrów stempli podobnych, rozesłanego dla wszystkich Urzędów i Ekspedycyi pocztowych przy rozporządzeniu Zarządu Pocztowego z dnia ¹⁷⁄₂₉ Marca 1858 r. N. 5951. Rzeczone wyżéj Ekspedycye pocztowe winny być oraz zamieszczone w tabelli traktów pocztowych.

Zmiany w biegu poczt

Od dnia [illegible] *186⁰/₀ roku.* 1. W miejsce poczt wózkowej i konnej dotąd po razu na tydzień kursujących od Tarnogrodu przez Biłgoraj i Zwierzyniec w jedną stronę do Zamościa, a w drugą do Janowa i Urzędowa, urządzonym został bieg poczt

3

7

dów pocztowych, Ekspedytorowie poczt i poczthalterowie w przyszłości dołożą starań w zapewnieniu podróżnym należytéj usługi, a tem samem zapobiegną tak znacznéj ilości skarg, jaka w roku upłynionym była zapisaną.

Od dnia [illegible] r. b.

Otworzone nowe Stacya i Kancelaryja pocztowa

1. Ekspedycyę poczt z poczthalteryą we wsi Kozubacie, położonéj na trakcie z Lublina przez Łęczną do Włodawy, w odległości od Łęczny wiorst 22½ od Włodawy wiorst 32½; na trakcie tym zaprowadzono bieg poczt wózkowych po dwa razy w tygodniu, dla połączenia z pocztami codziennie pomiędzy Lublinem a Łęczną kursującemi.

2. Ekspedycyę poczt bez poczthalteryi w mieście Rejowcu, położonem pomiędzy Krasnymstawem i Chełmem, i jednocześnie z Krasnegostawu przez Rejowiec do Chełma i nawzajem w odległości wiorst 30 zaprowadzono bieg poczt wózkowych dwa razy w tygodniu.

Od dnia [illegible] r. b.

3. Ekspedycyę poczt z poczthalteryą w mieście Bolesławcu z odwozem poczt wózkowych dwa razy w tygodniu do Wielunia i napowrót na przestrzeni wiorst 27 ½.

Ekspedycye w Kozubacie i Rejowcu podwładne są Urzędowi pocztowemu gubernialnemu w Lublinie, a Ekspedycya w Bolesławcu, Urzędowi pocztowemu w Sieradzu.

Stemple do kassowania marek pocztowych na listach w nowo ustanowionych Ekspedycyach pocztowych oznaczone zostały jak następuje:

1. w Kozubacie . . . 287.
2. „ Rejowcu . . . . 286.
3. „ Bolesławcu . . . 281.

które dopisać należy do wykazu stempli podobnych, rozesłanego wszystkim Urzędom i Ekspedycyom pocztowym przy rozporządze-

4

C) Stemple-kasowniki numerowane, dodatkowe, nadane Ekspedycjom Pocztowym Królestwa Polskiego, otworzonym po dacie 27 marca 1858 r. (NNo 270—345)

(Patrz figury 1—4, tablica XXX).

Numery stempli	NAZWA EKSPEDYCJI POCZTOWEJ	ODCINEK URZĘDU POCZTOWEGO (Pocztamtu)	Nry schematów poszczególnych odcinków	DATA OTWARCIA EKSPEDYCJI POCZTOWEJ	CYRKULARZE WPROWADZAJĄCE W UŻYCIE STEMPLE-KASOWNIKI
		1859			
270	Alexandrów Łęcz. *R* [1]	Piotrków	16	18 listopada 1858	22 lutego 1859, Nr 2
271	Grodzisk	Warszawa	1	„ „ „	„ „ „ „ 2
272	Łęczna	Lublin	9	22 stycznia 1859	„ „ „ „ 2
273	Siedliszcze [14]	„	9	22 lutego 1859	„ „ „ „ 2
274	Działoszyce	Kielce	13	13 sierpnia 1859	13 sierpnia 1859, „ 7
275	Radziwiłłów	Łowicz	19	22 kwietnia 1859	22 kwietnia 1859, „ 4
276	Gostków	Krośniewice	22	30 czerwca 1859	30 czerwca 1859, „ 6
277	Żytno *R* [2] [14]	Częstochowa	15	„ „ „	„ „ „ „ 6
278	Sosnowice	„	„	26 sierpnia 1859	5 września 1859, „ 8
		1860			
279	Żarnów *R*	Radom	14	1 września 1860	1 październ. 1860, Nr 10
280	Łazy	Częstochowa	15	1 październ. 1860	15 listopad. 1860, „ 12
		1861			
281	Bolesławiec *R*	Sieradz	18	1 marca 1861	15 marca 1861, Nr 3
282	Kibarty [3]	Maryampol	3	22 kwietnia 1861	27 maja 1861, „ 5
283	Warka *R*	Warszawa	1	1 stycznia 1861	28 stycznia 1861, „ 1
284	Krzeszów *R*	Zamość	10	„ „	„ „ „ „ 1
285	Frampol	„	„	„ „	„ „ „ „ 1
286	Rejowiec	Lublin	9	1 marca 1861	15 marca 1861, „ 3
287	Kozubat *R* [4]	„	„	„ „	„ „ „ „ 3
288	Czerwin *R*	Pułtusk	6	16 stycznia 1861	28 stycznia 1861, „ 1
289	Ząbkowice	Częstochowa	15	16 lutego 1861	15 marca 1861, „ 3
290	Sienna *R*	Radom	14	1 marca 1861	25 kwietn. 1861, „ 4
291	Lututow *R*	Sieradz	18	1 kwietnia 1861	27 maja 1861, „ 5
292	Stawiszyn *R*	Kalisz	17	16 września 1861	1 październ. 1861, „ 10
293	Rychwał	„	„	„ „	„ „ „ 10
294	Markuszow [14]	Lublin	9	3 październ. 1861	10 listopad. 1861, „ 11

[1] Od 1 listopada 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Sieradzu (cyrkul. 1859 r. Nr 11; po 1862 r. podwładna nowemu Urzędowi Pocztowemu w Łodzi („Tabella traktów pocztowych", wydana przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866).

[2] Po 1859 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Piotrkowie („Tabella traktów pocztowych" z r. 1860).

[3] Ekspedycja Pocztowa w Kibartach od 1 lipca 1862 r. była przemieniona na Urząd Pocztowy (cyrkul. 1862 r. Nr 6).

[4] Ekspedycja ta w dniu 25 czerwca 1865 r. była przeniesiona do sąsiedniej wsi Urszulina, pod władzą tego samego Urzędu Pocztowego (cyrkul. 1865 r. Nr 10).

			1862		
295	Soczewka (os. Moździerz)	Krośniewice	22	20 maja 1862	24 czerwca 1862, Nr 5
296	Porczyny *R*	Sieradz	18	1 stycznia 1862	31 stycznia 1862, „ 1
297	Złotorya	Łomża	5	„ „ „	„ „ „ „ 1
298	Stoczek *R*	Siedlce	8	„ „ „	„ „ „ „ 1
299	Przytyk *R*	Radom	14	1 marca 1862	15 marca 1862, „ 2
300	Szczebrzeszyn [5]	Zamość	10	15 kwietnia 1862	24 maja 1862, „ 4
301	Potworów *R*	Radom	14	1 czerwca 1862	24 czerwca 1862, „ 5
302	Gorzków *R*	Lublin	9	15 lipca 1862	19 sierpnia 1862, „ 7
303	Poraj *R*	Częstochowa	15	15 sierpnia 1862	„ „ „ „ 7
304	Pniewo	Łowicz	19	1 kwietnia 1862	15 kwietnia 1862, „ 3
305	Kolno	Łomża	5	„ „ „	„ „ „ „ 3
306	Klimontów	Opatów	11	25 sierpnia 1862	9 września 1862, „ 8
307	Brzeźnica (Książęca) *R* [11]	Lublin	9	1 listopada 1862	2 grudnia 1862, „ 10
308	Drzewica *R* [6]	Radom	14	1 październ. 1862	15 październ. 1862 „ 9
309	Maurycie *R* [7] [14]	Wejwery	2	„ „ „	„ „ „ „ 9
310	Ostrowy *R*	Krośniewice	22	16 grudnia 1862	2 grudnia 1862, „ 11
311	Alexandrów (Pogran.)	Służewo	23	„ „ „	„ „ „ „ 11
312	Waganiec	„	„	„ „ „	„ „ „ „ 11
313	Czerniewice [8]	„	„	„ „ „	„ „ „ „ 11
314	Łanięta *R*	Krośniewice	22	„ „ „	„ „ „ „ 11
			1863		
315	Łochów	Warszawa	1	21 stycznia 1863	4 lutego 1863, Nr 1
316	Małkin [9]	Pułtusk	6	„ „ „	„ „ „ „ 1
317	Srednica *R* [10]	Łomża	5	„ „ „	„ „ „ „ 1
318	Łapy	„	„	„ „ „	„ „ „ „ 1
319	Borzychy *R* [14]	Siedlce	8	„ „ „	„ „ „ „ 1
320	Kopciów *R*	Suwałki	4	1 lutego 1863	16 kwietnia 1863, „ 2
321	Sopoćkinie *R*	„	„	„ „ „	„ „ „ „ 2
322	Tłuszcz (?) *R* [11]	Warszawa	1	(?)	(?)
			1865		
323	Bychawa *R*	Lublin	9	1 września 1865	28 październ. 1865 Nr 13
			1863		
324	Sanniki	Łowicz	19	16 kwietnia 1863	27 maja 1863, Nr 3
325	Zaklików *R*	Zamość	10	1 czerwca 1863	31 lipca 1863, „ 4
326	Wola Więzowa *R* [14]	Sieradz	18	„ „ „	„ „ „ „ 4
327	Golina	Słupca	20	1 październ. 1863	14 październ. 1863, „ 9

[5] Patrz uwagę, odnoszącą się do stempla Nr 104.

[6] Po prowizorycznem zawieszeniu, na nowo otworzona w dniu 17 marca 1865 r. (Cyrkul. 1865 r. Nr 5).

[7] Od 31 maja 1863 r. podwładna Urzędowi Pocztowemu w Marjampolu (cyrkul. 1863 r., Nr 4).

[8] Zawieszona 1 sierpnia 1864 r. (cyrkul. 1864 r. Nr 5).

[9] Po prowizorycznem zawieszeniu na nowo otworzona w dniu 15 sierpnia 1865 r. (cyrkul. 1865 r. Nr 12).

[10] Ekspedycja ta 4 kwietnia 1863 r. otrzymała nazwę „Szepietów“ (cyrkul. 1863 r., Nr 2).

[11] Przypuszczalnie — Tłuszcz. Stempel Nr. 322 jest zupełnie pominięty w cyrkularzach pocztowych z lat 1858—1866.

			1866		
328	Piotrków Kujawski *R*	Włocławek	23	15 czerwca 1866	4 sierpnia 1866, Nr 8
			1864		
329	Nowa Praga *R* [12]	Warszawa	1	1 sierpnia 1864	16 sierpnia 1864, Nr 5
			1865		
330	Giżyce *R*	Kalisz	17	1 lutego 1865	13 lutego 1865, Nr 2
331	Łyszkowice *R*	Łowicz	19	15 marca 1865	13 kwietnia 1865, „ 7
332	Ujazd *R*	Piotrków	16	15 lutego 1865	17 marca 1865, „ 5
333	Poddębice *R*	Krośniewice	22	1 czerwca 1865	25 czerwca 1865, „ 10
334	Pruszków *R*	Warszawa	1	15 maja 1865	„ „ „ „ 10
335	Zagorów *R*	Słupca	20	1 lipca 1865	5 sierpnia 1865, „ 11
336	Zelów *R*	Sieradz	18	„ „ „	„ „ „ „ 11
337	Praga *R* [13] [14]	Warszawa	1	15 październ. 1865	28 paźdz. 1865, „ 13
			1866		
338	Simno *R*	Maryampol	3	1 grudnia 1865	3 lutego 1866, Nr 3
339	Olita *R*	„	„	„ „ „	„ „ „ „ 3
340	Wysztyniec *R*	Kibarty	27	„ „ „	„ „ „ „ 3
341	Wisznice *R*	Biała	7	4 maja 1866	13 czerwca 1866, „ 7
342	Konstantynów *R*	Łódź	28	25 maja 1866	„ „ „ „ 7
343	Mniszek *R*	Radom	14	4 maja 1866	„ „ „ „ 7
344	Osiaków *R*	Sieradz	18	15 maja 1866	„ „ „ „ 7
345	Skaryszew *R*	Radom	14	1 sierpnia 1866	15 września 1866, „ 9

D. Stemple-kasowniki numerowane, należące do Ekspedycyj Pocztowych, podwładnych nowym Urzędom Pocztowym, otworzonym w czasach późniejszych.

27. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Kibartach, założonego w dniu 1 lipca 1862 r.*

282. Kibarty
24. Wiłkowyszki
25. Wierzbołów
26. Władysławów
27. Szaki *R*
340. Wysztyniec *R*

28. *Odcinek Urzędu Pocztowego w Łodzi, założonego w dniu 1 grudnia 1862 r.*

182. Łódź
200. Pabianice
201. Lutomiersk
214. Brzeziny
215. Zgierz
270. Aleksandrów (Łęczycki) *R*
342. Konstantynów *R*

---

[12] Na dworcu Praga kolei Petersbursko-Warszawskiej.
[13] Na przedmieściu Warszawy.
[14] Ekspedycje te były, jak się zdaje, zawieszone przed 1866 r., ponieważ już się nie znajdują więcej w „Tabelli traktów pocztowych“, wydanej przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866 (ułożonej w lutym). Biuro pocztowe w Siedliszczach (No 273) w tej samej tabeli jest podane jako stacja przeprzęgowa, już bez czynności ekspedjowania przesyłek pocztowych.

E) Stemple-kasowniki numerowane, pozostałe wolnemi, z powodu zawieszenia niektórych Ekspedycyj Pocztowych, i powtórnie nadane innym, później otworzonym, Ekspedycjom Pocztowym.

Numery stempli	EKSPEDYCJE ZAWIESZONE					EKSPEDYCJE NOWO-OTWORZONE				
	NAZWA EKSPEDYCJI POCZTOWEJ	ODCINEK URZĘDU POCZTOWEGO (Pocztamtu)	NNry schematów poszczególn. odcinków	DATA ZAWIESZENIA EKSPEDYCJI	CYRKULARZE	NAZWA EKSPEDYCJI POCZTOWEJ	ODCINEK URZĘDU POCZTOWEGO	NNry schematów poszczególn. odcinków	DATA OTWARCIA NOWEJ EKSPEDYCJI	DATY I NNry CYRKULARZY NADAJĄCYCH STEMPLE-KASOWNIKI
18	Seroki *R*	Warszawa	1	1/I 1860	24/I 1860, Nr 1	Paradyż *R*	Radom	14	1/IX 1860	1/IX 1860, Nr 9
90	Niędrzwica *R*	Lublin	9	12/XII 1858	22/I 1859, Nr 1	Bełżyce	Lublin	9	12/XII 1858	22/II 1859, Nr 2
94	Kaliszany	„	„	1/III 1863	16/IV 1863, Nr 2	Józefów	„ „	„	1/III 1863	16/IV 1863, Nr 2
104	Szczebrzeszyn *R*	Zamość	10	1859/60 [1]	(?)	Sulejów *R*	Piotrków	16	1/IX 1860	1/IX 1860, Nr 9
163	Wiewiec *R*	Częstochowa	15	1/VIII 1859	13/VIII 1859, Nr 7	Brzeźnica *R* [2] [3]	Częstochowa	15	1/VIII 1859	13/VIII 1859, Nr 7
174	Strzemieszyce *R*	„	„	27/X 1859	13/XI 1859, Nr 11	Ruda Malen. *R*	Radom	14	1/IX 1860	1/IX 1860, Nr 9
190	Kamieńsk *R*	Piotrków	16	1/XI 1859	„ „ „ 11	Mniów *R*	Kielce	13	„ „	„ „ 9
212	Osiny *R*	Łowicz	19	1/IX 1866	15/IX 1866, Nr 9	Główno *R*	Łowicz	19	1/IX 1866	15/IX 1866, Nr 9
255	Lelice *R*	Płock	25	1/X 1865	28/X 1865, Nr 13	Bielsk *R*	Płock	25	1/X 1865	28/X 1865, Nr 13
287	Kozubat *R*	Lublin	9	25/VI 1865	25/VI 1865, Nr 10	Urszulin *R*	Lublin	9	25/VI 1865	25/VI 1865, Nr 10
313	Czerniewice	Służewo	23	1/VIII 1864	16/VIII 1864, Nr 5	Strzegów *R*	Mława	26	1/X 1865	28/X 1865, Nr 13

[1] Patrz uwagę, odnoszącą się do odcinka pocztowego w Zamościu.
[2] Później oznaczona jako Brzeźnica-*Kościelna*. Ostatni wyraz dołączono, aby odróżnić tę Ekspedycję Pocztową od innej, tej samej nazwy, otworzonej w r. 1862, (Nr 307). Ta ostatnia brzmiała — Brzeźnica-*Książęca*.
[3] Później podwładna Urzędowi Pocztowemu w Piotrkowie („Tabella traktów pocztowych" wydana przez Zarząd Poczt Królestwa Polskiego w r. 1866)

F. Stemple-kasowniki „literowe“ nadane Ekspedycjom Pocztowym kolei żelaznych polskich.

Jak już kilka razy poprzednio wzmiankowano, podstawowe rozporządzenie okólnikowe z dnia 15/27 marca 1858 r., Nr. 5951, dotychczas nie zostało odnalezione. Bardzo jest możliwe, iż rozporządzenie to traktowało również o stemplu-kasowniku »literowym«, przeznaczonym dla Ekspedycji Pocztowej na pierwszej linji kolei żelaznej, istniejącej w Królestwie Polskiem (w kierunku Wiednia).

Niestety i cyrkularze, ogłoszone w późniejszych czasach w zeszytach perjodycznych, któreśmy odnaleźli, nie zawierają żadnej wskazówki, dotyczącej późniejszych stempli-kasowników »literowych«, zastosowanych do użytku poczt kolejowych, które, jak się zdaje, były nadane w r. 1861/62 — dla biur pocztowych na linji Warszawsko-Bydgoskiej, w r. 1862/63 — na linji Warszawa-Białystok i w r. 1866 — na linji Warszawa-Siedlce.

Stempel, wskazujący datę i nazwę miejscowości (dworzec), odbijany na listach obok omawianego specjalnego kasownika »literowego«, pozwala bowiem ujawnić z pewnością tylko dwa dworce kolejowe, mianowicie: »Dworzec Warszawę« (t. zw. Wiedeński, obecnie Główny) i »Dworzec Pragę« (t. zw. Petersburski, obecnie Wileński); stemple-kasowniki, używane przez biura pocztowe na tych dworcach zawierały litery: »D. W.« i »D. P.«.

Istnieje stempel, zawierający litery »D. T.«. Łatwo odgadnąć, iż używało go biuro pocztowe na dworcu t. zw. Terespolskim (obecnie Wschodni). Hipotezę tę potwierdza fakt, iż spotkać taki stempel można na listach z datą nie wcześniejszą, niż październik 1866 r., t. j. po otwarciu linji kolejowej Warszawa-Siedlce.

Trudniej znacznie jest odcyfrować znaczenia pozostałych stempli-kasowników »literowych«, zawierających litery: »D. B.«, »$^{D.}_{1}{}^{B.}$«, »$^{D}_{2}{}^{B}$« i »B. W.«. Według naszego zdania litery »D. B.« oznaczają »Dworzec, lub Droga, Bydgoski (a)«. Ponieważ w Warszawie (mieście) istniał jeden tylko dworzec »Dworzec Warszawa«, który służył później dla obu linij — Warszawsko-Wiedeńskiej i Warszawsko-Bydgoskiej, wydaje się więc nam najprawdopodobniejszem, że litery te oznaczały linję (drogę) Warszawsko-Bydgoską.

Coprawda, w późniejszych czasach, do pociągów były przyczepiane wagony pocztowe, lecz te otrzymały specjalne stemple-kasowniki (stemple, złożone z sześciu kół koncentrycznych, z grubym punktem pośrodku), jak również stemple do odciskania, obok kasownika, numeru, odpowiadającego wagonowi pocztowemu. Jednakże, jak to, się daje zauważyć z cyrkularzy i innych

dokumentów ówczesnych, na razie nie było wagonów specjalnie przystosowanych do przewożenia przesyłek pocztowych; istniały z początku tylko *oddziały zarezerwowane dla poczty* w wagonach pasażerskich.

W sprawie tej czytamy w cyrkularzu z dn. 10/22 kwietnia 1859 r., Nr. 4, str. 5, co następuje. »*W oddziałach pocztowych* wagonów drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej od dnia 20 marca (1 kwietnia) r. b. zarządzone zostało przewożenie *oprócz korrespondencyi zwyczajnej listowej,* także posyłek pieniężnych w biletach i papierach, kurs pieniężny mających«.[1]

Późniejszy nieco cyrkularz, z dnia 24 sierpnia/5 września tegoż samego roku, Nr. 8, mówi o zmianie traktu, po którym kursują wagony z zarezerwowanemi oddziałami pocztowemi; poczynając od wymienionej daty, wagony te miały kursować nie do Granicy, lecz do Sosnowca.

W cyrkularzu wreszcie z 29 maja/10 czerwca 1861 r., Nr. 6, znajdujemy specjalne rozporządzenie Zarządu Poczt Królestwa Polskiego. Nr. 9717, dotyczące ulepszenia komunikacji pocztowej na kolei żelaznej, zwłaszcza pomiędzy stacjami Ząbkowice i Granicą i stamtąd do Austrji, oraz od Skierniewic do Łowicza ku ówczesnej granicy pruskiej i odwrotnie. Dla zapewnienia tej komunikacji miały być użyte *wagony, przewożące pocztę* na linji Warszawa-Sosnowiec. Ten sam cyrkularz nadmienia *o wprowadzeniu w użycie na tej ostatniej linji nowych wagonów* oraz o mianowaniu *czterech starszych konduktorów pocztowych,* mających objąć dozór nad przesyłkami pocztowemi, przewożonemi

[1] W tej samej sprawie znajdujemy wzmiankę w umowach przedwstępnych, zawartych w r. 1857 między Rządem Królestwa Polskiego a Radcą Handlowym,. Hermanem Epsteinem, i jego spólnikami, zatwierdzonych Ukazem, nadanym w dn. 28 września (10 października) 1857 r. w Warszawie (Dziennik Praw Królestwa Polskiego, Tom LI, r. 1857, Nr. 157, f. 396—399) — „w przedmiocie nadania dróg żelaznych w Królestwie Polskiem i z wolnością założenia dwóch Towarzystw bezimiennych, pod tytułem: 1. Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej; 2. Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Bydgoskiej. (Broszura pod tytułem: „Dokumenta dotyczące nadania Dróg Żelaznych w Królestwie Polskiem“ — W drukarni S. Orgelbranda). — W artykule 16, tych umów, (str. 37) czytamy:

„Towarzystwo obowiązuje się każdym pociągiem osobowym odbywać bezpłatnie przewóz korrespondencyi piśmiennej oraz Urzędników, przeznaczonych do służby w tej mierze. W tym celu nadanie otrzymujący, obowiązani są na żądanie Zarządu Pocztowego, w każdym pociągu osobowym przeznaczyć jeden osobny oddział powozu trzymający wewnątrz półtora sążenia długości. Jeżeliby ten oddział powozowy okazał się niedostatecznym, Zarząd Pocztowy ma prawo przyczepić do każdego pociągu osobowego jeden lub dwa powozy zastosowane do przewozu korrespondencyj. Droga żelazna otrzyma zapłatę za taki przewóz osobnych pocztowych wagonów w stosunku trzydziestu kopiejek za wiorstę przebiegu co do pierwszego wagonu, a po piętnaście kopiejek srebrem za wiorstę co do drugiego. Wagony pocztowe będą sprawiane i utrzymywane kosztem Zarządu Pocztowego, wszakże utrzymanie spodów powozowych i kół będzie ciężarem Towarzystwa.

Gdzieby na stacyi zaszła potrzeba urządzenia biura pocztowego lub telegraficznego, Towarzystwo jest obowiązane do przeznaczenia na ten cel bezpłatnie w swoich budowlach izby lub lokalu służbowego przyzwoitego“.

koleją żelazną. W tym samym cyrkularzu, w zakończeniu, znajdujemy następującą wzmiankę: »Aby nie opóźniać w biegu korrespondencyi zwyczajnej, nadchodzącej codzień z rana z traktu od Słupcy, przeznaczonej do Warszawy, Urząd Pocztowy w Łowiczu obowiązany jest takową w dnie Czwartkowe i Niedzielne wysyłać, jak dotąd do Warszawy, oddzielnie, pociągiem o godzinie 7 rano odchodzącym, *nie wagonem pocztowym, lecz w sposób dotychczasowy*, nie czekając przybycia poczt wozowych w tych dniach spodziewanych.[1] Po nadejściu zaś tych ostatnich poczt wysłać należy pocztę wozową, do Warszawy przeznaczoną, *w wagonie pocztowym* w Czwartek i Niedzielę pociągiem odchodzącym z Łowicza o godzinie 2 m. 5 po południu. który przybywa do Warszawy o godzinie 5 z południa«. Dalej, Zarząd Poczt w tym cyrkularzu dodał, iż »pod względem sposobu wyprawiania poczt i *formalności*, zachować się winnych *przy ekspedyowaniu ich po drodze żelaznej wagonami pocztowemi*, pomiędzy Warszawą a Łowiczem, Pocztamt Warszawski i Urząd Pocztowy w Łowiczu otrzymają oddzielnie stosowne rozporządzenia. Podobnież rozporządzenie otrzyma także Urząd Pocztowy w Częstochowie, co do ekspediowania poczt *wagonami pocztowemi* między Ząbkowicami a Granicą«.

Niestety, nie udało się nam odnaleźć tych »oddzielnych« rozporządzeń, któreby wyjaśniły, być może, również znaczenie wątpliwych stempli-kasowników »literowych«: rozporządzenia te nie były włączone do tekstu cyrkularzy pocztowych, lecz wysłane w formie oddzielnych rozkazów jedynie zainteresowanym w tej sprawie Pocztamtowi Warszawskiemu i wymienionym Urzędom Pocztowym.

Z instrukcyj, wyżej przytoczonych, widzimy wszakże, iż istniały trzy sposoby przewożenia poczt koleją, a mianowicie:

1) w oddziałach, zarezerwowanych w zwykłych wagonach,

2) w oddziałach, specjalnie przystosowanych w późniejszych nieco czasach. dla użytku pocztowego (ewentualnie i w wagonach pocztowych), i

3) wyjątkowo, 2 razy w tygodniu, specjalnym transportem w pociągach osobowych.

W tym ostatnim wypadku, jak się zdaje, transporty owe były dozorowane przez starszych konduktorów pocztowych, o których mówiliśmy wyżej. Taki, prowizoryczny widocznie, sposób przewożenia poczt był zastosowany tylko na linji Warszawa-Łowicz, i to nie codziennie.

Być więc może, iż wymienione odmiany stempli-kasowników »literowych« »$^{D.}_{1}{}^{B.}$ i $^{D.}_{2}{}^{B.}$« oznaczały właśnie te transporty, wykonywane w czwartki i w niedziele.

Analogiczne przypuszczenie jak wyżej (co do liter »D. B.«) może nas doprowadzić do hipotezy, iż stempel-kasownik, zawierający litery »B. W.«,

[1] Z innych traktów pocztowych. (Przyp. autora).

oznacza ten sam dworzec Warszawę, już po otwarciu eksploatacji kolei żelaznej przez Łowicz do granicy pruskiej. Mianowicie te 2 litery mogą mieć następujące znaczenie: »(Dworzec) Bydgosko-Wiedeński«, ponieważ ten sam dworzec obsługiwał 2 linje. Hipotezę ową potwierdza jeszcze i to, że stempel, wskazujący datę i dworzec, a dość często odbijany na korespondencji obok kasownika »literowego« »B. W.«, jest identyczny ze spotykanym na listach z markami, ostemplowanemi wcześniejszym kasownikiem »D. W.« — mianowicie zawiera taki sam napis: »Dworzec Warszawa«.

OPIS STEMPLA-KASOWNIKA »LITEROWEGO«.

Stempel, złożony z 4 kół koncentrycznych, zawierający pośrodku rozmaite litery. Średnica koła zewnętrznego od 25 do 26 mm; średnica koła wewnętrznego od 13 do 15 mm.

Typ 1 — »D. W.« = »Dworzec Warszawa«. Wysokość liter około 6 mm. Z prawej strony stopy każdej litery znajduje się kropka (figura 1, tablica XXXI).

Typ 2 — »D P« = »Dworzec Praga«. Wysokość liter około $6^1/_2$ mm. Kropek brak (figury 2 i 11, tablica XXXI).

Typ 3 — »D. B.« = Przypuszczalnie »Dworzec, lub Droga, Bydgoski (a)«. Wysokość liter około $5^1/_2$ mm. Z prawej strony stopy każdej litery znajduje się kropka (figury 3 i 13, tablica XXXI).

Typ 3a — **„DB“** = Idem, lecz litery grubsze i cokolwiek większe. Wysokość liter około $6^1/_4$ do $6^1/_2$ mm; szerokość 4 mm. (litery typu 3 mają tylko $2^1/_2$ mm. szerokości). Kropek niema (figury 4 i 14, tablica XXXI).

Typ 4 — »$^{D.}_{1.}{}^{B.}$« = Prawdopodobnie takie samo znaczenie, jak poprzednich. Wysokość literek i cyfry »1« około $3^1/_2$ mm. Z prawej strony stopy każdej literki i cyfry znajduje się kropka (figura 5, tablica XXXI).

Typ 4a — »$^{D.}_{2.}{}^{B.}$« = Idem, tylko zamiast cyfry »1« jest cyfra »2«. Ta sama wielkość i wykonanie (figura 6, tablica XXXI).

Typ 5 — »B W« = Przypuszczalnie »(Dworzec) Bydgosko-Wiedeński«. Wysokość liter około $5^1/_2$ mm. Kropek niema (figura 7, tablica XXXI).

Typ 6 — »D. T.« = »Dworzec Terespolski«. Wysokość liter około 6 mm. Z prawej strony stopy każdej litery znajduje się kropka (figury 9 i 12, tablica XXXI).

STEMPLE, WSKAZUJĄCE DATĘ I NAZWĘ DWORCA KOLEJOWEGO, ODBIJANE OBOK STEMPLA-KASOWNIKA »LITEROWEGO«.

a) Stempel okrągły, średnicy od 22 do 23 mm., zawierający pośrodku datę (dzień i miesiąc) cyframi, powyżej daty — napis półkolisty, po polsku,

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11 12 13 14

1

2

3

4

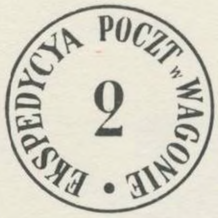

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

EKSPEDYCYA POCZTOWA WAGONIE
ZA LOT KOP.
EKSPEDYCYA POCZTOWA WAGONIE

małemi literkami: »Ekspedycya Poczt«, a poniżej w ten sam sposób: »Dworzec Warszawa« (figura 8, tablica XXXI).

b) Idem, z tą różnicą, iż napis w dolnej części stempla brzmi: »Dworzec Praga« (figury 10 i 11, tablica XXXI).

Wszystkie stemple opisanych grup sekcji »F« są odbijane w barwie czarnej. Jednakowoż, spotyka się również odbitki czerwone, jak to się dało zauważyć na stemplach-kasownikach »literowych« typów 3 i 3a, oraz na stemplach, wskazujących datę i nazwę dworca typu »b«.[1]

G. Specjalne stemple-kasowniki dla wagonów pocztowych, kursujących na polskich kolejach żelaznych.

Stemple, złożone z 6 kół koncentrycznych, zawierające duży punkt pośrodku. Średnica koła zewnętrznego od $24^1/_2$ do 25 mm.; średnica koła wewnętrznego od 6 do 7 mm.

Typ 1: średnica punktu środkowego 2 mm.
Typ 2: » » » $2^1/_2$ do 3 mm.
Typ 3: » » » $3^1/_2$ mm.

(Figury 1, 2, 3, tablica XXXII i figury 4, 5, 6, 10, 11, tablica XXXIII).

STEMPLE, WSKAZUJĄCE NUMERY WAGONÓW, ODBIJANE OBOK SPECJALNYCH STEMPLI-KASOWNIKÓW, UŻYWANE NIEKIEDY DO KASOWANIA MAREK POCZTOWYCH.

Stemple okrągłe, średnicy od 25 do 26 mm., zawierające pośrodku numer odpowiedniego wagonu pocztowego i wokół tego numeru napis w języku polskim: »Expedycya Poczt w Wagonie«.[2]

1.	Wagon	pocztowy	Nr.	1.	Wysokość	cyfry	»1«	około	7 mm.
2.	»	»	»	2.	»	»	»2«	»	7 »
3.	»	»	»	3.	»	»	»3«	»	8 »
4.	»	»	»	4.	»	»	»4«	»	7 »
5.	»	»	»	5.	»	»	»5«	»	$7^1/_2$ »
6.	»	»	»	6.	»	»	»6«	»	$7—7^1/_2$ »
7.	»	»	»	7.	»	»	»7«	»	10—11 »
8.	»	»	»	8.	»	»	»8«	»	$8—8^1/_4$ »

9. Idem, lecz zamiast numeru odpowiedniego wagonu pocztowego widnieje

[1] Marki pocztowe polskie, skasowane stemplami-kasownikami „literowemi", jak również specjalnemi stemplami-kasownikami wagonowemi (patrz następny ustęp „G") *są rzadkie.*

[2] Lub „Ekspedycya„ (Stemple wagonów pocztowych NN 1, 2, 3, 4 i 8 = figury 4—7 i 11 tablica XXXII).

data (dzień i miesiąc) w cyfrach (figury 4—12, tablica XXXII i figury 1—3, 7—10 i 12, tablica XXXIII).

Wszystkie stemple wagonów pocztowych są odbite barwą czarną; jednakże spotyka się również odbitki czerwone, jak to zauważyliśmy na stemplach-kasownikach typu »2« i na stemplach, zawierających numer wagonu, typu »6«.

Stemple, wskazujące godzinę nadejścia listów.

Aby jaknajdokładniej wyczerpać kwestję sposobów stemplowania korespondencji, nadchodzącej pocztą, przytaczamy tu także główniejsze typy stempli, wskazujących godziny nadejścia korespondencji. Stemple te, niekiedy, odbijane były częściowo na markach pocztowych, naklejanych na listach.

Typ 1. — Stemple, wskazujące godziny ranne przedpołudniowe: obwódka okrągła, rozmaitej wielkości, rozdzielona na dwie części. Górna część zawiera cyfry, oznaczające godzinę nadejścia, dolna zaś część wskazuje literę »R« co znaczy — »rano« (figury 13 i 14, tablica XXXII).

Typ 2. — Stemple, wskazujące godziny popołudniowe: kwadrat rozmaitej wielkości rozdzielony na dwie części. Górna część zawiera cyfry, oznaczające godziny nadejścia, dolna zaś — literę »P«, co znaczy — »po południu« (figury 15—21 tablica XXXII).

DODATKI

ПОЧТОВАЯ КАРТА
ЦАРСТВА ПОЛЬСКАГО
1860
MAPPA POCZTOWA
Królestwa Polskiego
MORZE BALTYCKIE
PRUSY
CESARSTWO AUSTRYACKIE
WARSZAWA
KRAKÓW
KOWNO
GRODNO
BIAŁYSTOK
ŁOMŻA
PŁOCK
TORUŃ
WŁOCŁAWEK
KALISZ
SIERADZ
PIOTRKÓW
KIELCE
SANDOMIERZ
LUBLIN
SIEDLCE
PUŁTUSK
KALWARYA
SUWAŁKI
KROLEWIEC

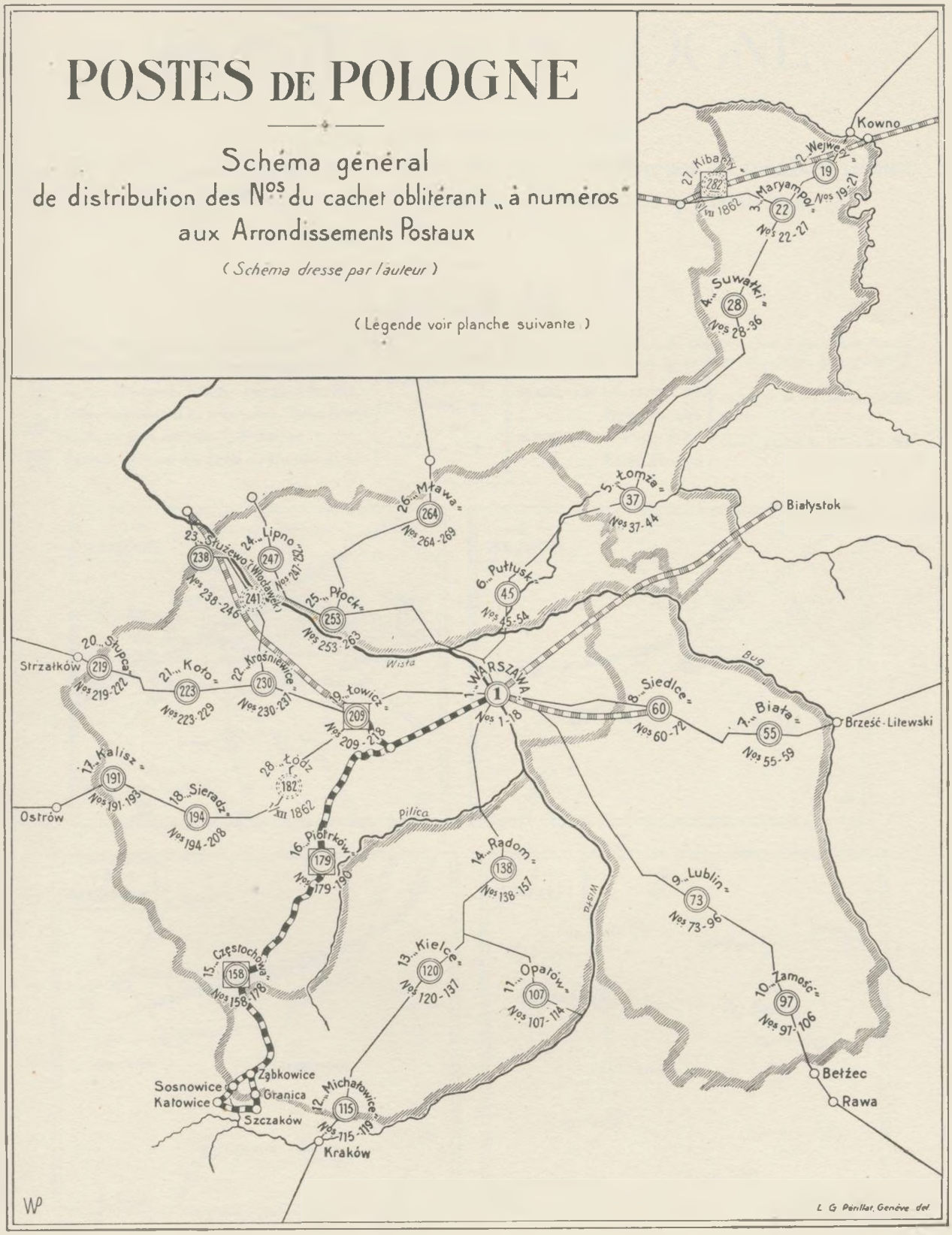
POSTES DE POLOGNE
Schéma général
de distribution des Nos du cachet obliterant „à numeros"
aux Arrondissements Postaux
(Schéma dresse par l'auteur)
(Legende voir planche suivante)
Kowno
2.. Wejwerzy
19
Nos 19-21
27.. Kibarty
282
VII 1862
3.. Maryampol
22
Nos 22-27
4.. Suwałki
28
Nos 28-36
5.. Łomża
37
Nos 37-44
Białystok
6.. Pułtusk
45
Nos 45-54
26.. Mława
264
Nos 264-269
23.. Służewo
238
Nos 238-246
24.. Lipno
247
Nos 247-252
Włocławek
241
25.. Płock
253
Nos 253-263
Wisła
1.. WARSZAWA
1
Nos 1-18
Bug
8.. Siedlce
60
Nos 60-72
7.. Biała
55
Nos 55-59
Brześć-Litewski
20.. Stupca
219
Nos 219-222
Strzałków
21.. Koło
223
Nos 223-229
22.. Krośniewice
230
Nos 230-237
9.. Łowicz
209
Nos 209-218
17.. Kalisz
191
Nos 191-193
Ostrów
18.. Sieradz
194
Nos 194-208
28.. Łódź
182
XII 1862
Pilica
16.. Piotrków
179
Nos 179-190
14.. Radom
138
Nos 138-157
Wisła
9.. Lublin
73
Nos 73-96
15.. Częstochowa
158
Nos 158-178
13.. Kielce
120
Nos 120-137
11.. Opatów
107
Nos 107-114
10.. Zamość
97
Nos 97-106
Bełżec
Rawa
Sosnowice
Katowice
Ząbkowice
Granica
Szczaków
12.. Michałowice
115
Nos 115-119
Kraków
WP
L. G. Perillat, Genève del.

POSTES DE POLOGNE

Schémas particuliers
aux 28 Arrondissements Postaux donnant tous les Bureaux d'Expéditions (et Relais) avec les Nos des cachets oblitérants „à numéros" y attribués.

(Schémas dressés par l'auteur.)

LEGENDE

- (22) Office Principal des Postes de Varsovie et Offices des Postes de Pologne („Pocztam", „Urząd Pocztowy")
- (203) Bureaux d'Expéditions Postales („Expedycya Pocztowa")
- ⊕ Bureaux n'expédiant pas des envois postaux. Stations de Relais („Stacya przeprzęgowa", „Przeprząg")
- (211) Bureaux de Poste des Gares de Chemins de fer

Existant le 27 mars 1858, au jour de la création du cachet oblitérant „à numéros" (Nos 1 à 269)

- (282) (326) (309) Offices des Postes et Bureaux d'Expéditions Postales crées après le 27 Mars 1858 (Nos 270 à 345)
- Chemins de fer — existant le 27 mars 1858
- Routes Postales — existant le 27 mars 1858
- Chemins de fer — crées après le 27 mars 1858
- Routes Postales — crées après le 27 mars 1858

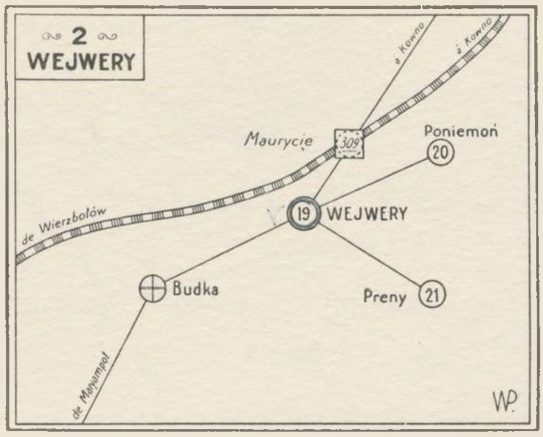

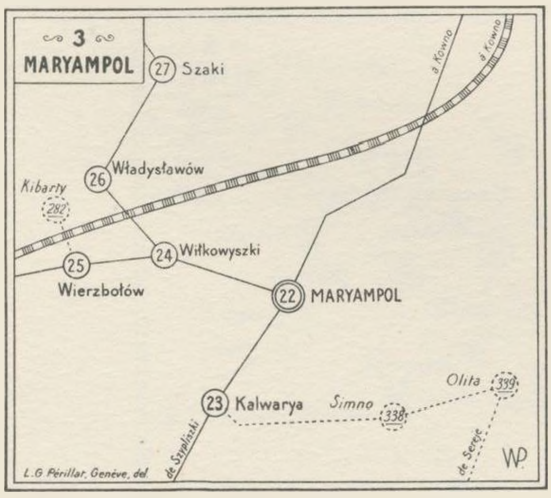

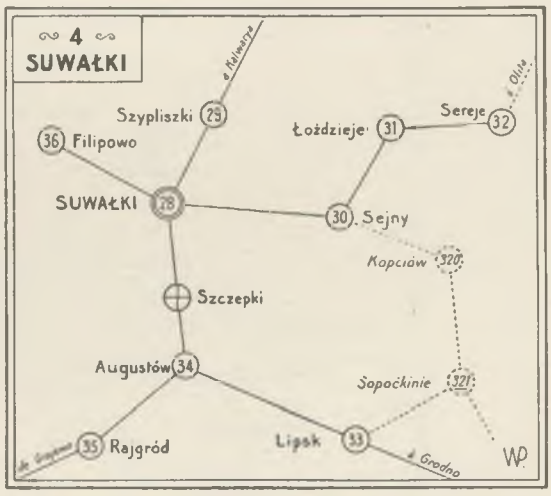

5
ŁOMŻA
de Ełk
à Rajgród
40 Grajewo
Szczuczyn 39
38 Sławiski
305 Kolno
Tykocin 44
Złotorya
291
Miastków
37 ŁOMŻA
Mężenin
à Białystok
de Ostrołęka
Wysokie Mazowieckie
318
Łapy
Zambrowo 41
42
317 Średnica (Szepietów)
WP.
de Ostrów
de Małkin
(1862 63)
à Nur
43 Ciechanowiec

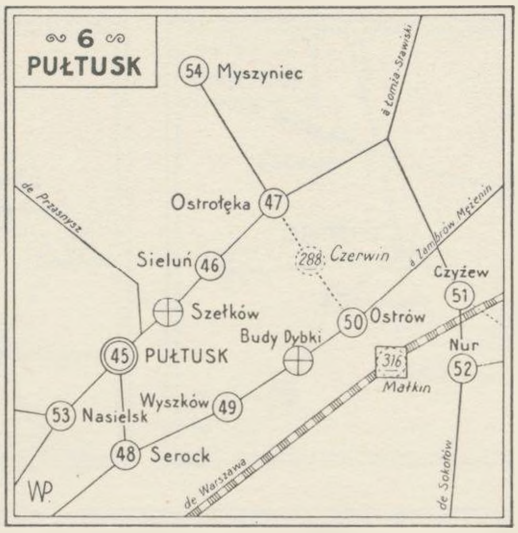
6
PUŁTUSK
54 Myszyniec
à Łomża Sławski
de Przasnysz
Ostrołęka 47
288 Czerwin
à Tamborów Mlęcin
Sieluń 46
Czyżew
51
Szełków
50 Ostrów
Budy Dybki
45 PUŁTUSK
316
Małkin
Nur
52
Wyszków 49
53 Nasielsk
48 Serock
WP.
de Warszawa
de Sokołów

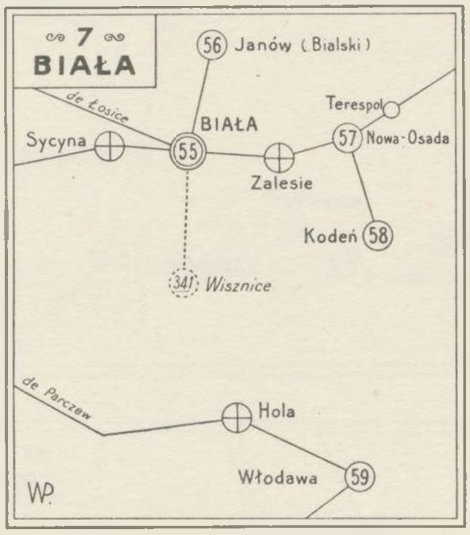
7
BIAŁA
56 Janów (Bialski)
de Łosice
Terespol
BIAŁA
Sycyna
55
57 Nowa-Osada
Zalesie
Kodeń 58
341 Wisznice
de Parczew
Hola
Włodawa 59
WP.

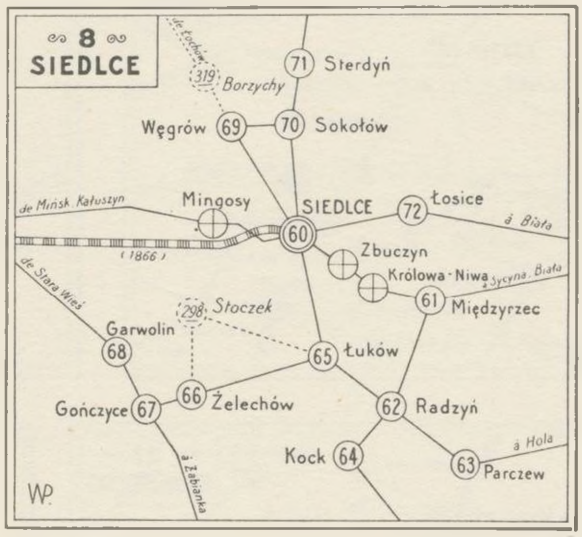
8
SIEDLCE
de Łochów
319 Borzychy
71 Sterdyń
Węgrów 69
70 Sokołów
de Mińsk Kałuszyn
Mingosy
SIEDLCE
72 Łosice
à Biała
60
(1866)
Zbuczyn
Królowa-Niwa
à Sycyna, Biała
61 Międzyrzec
de Stara Wieś
298 Stoczek
Garwolin
68
65 Łuków
66 Żelechów
Gończyce 67
62 Radzyń
à Hola
Kock 64
63 Parczew
à Żabianka
WP.

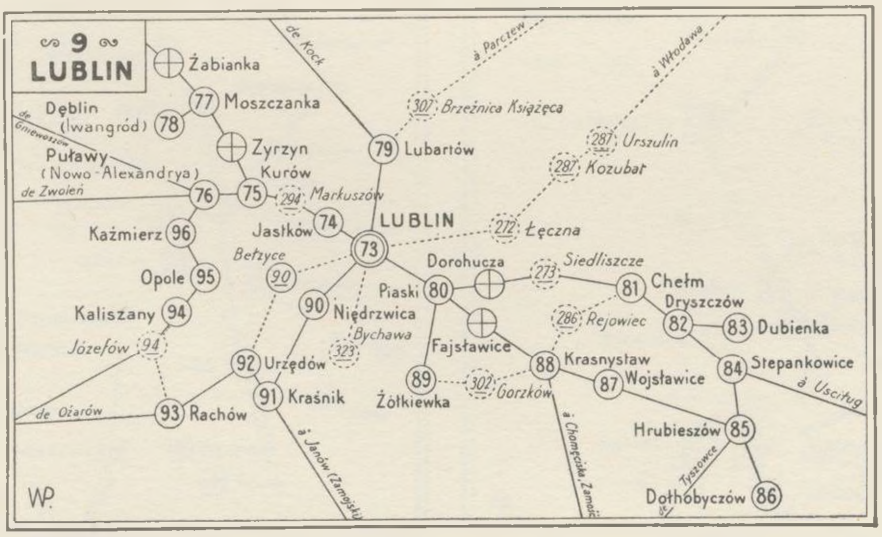
9
LUBLIN
Żabianka
de Kock
à Parczew
à Włodawa
Dęblin (Iwangród) 78
77 Moszczanka
307 Brzeźnica Książęca
de Gniewoszów
Puławy (Nowo-Alexandrya)
Zyrzyn
Kurów
79 Lubartów
287 Urszulin
287 Kozubat
de Zwoleń
76
75
294 Markuszów
74
LUBLIN
272 Łęczna
Kaźmierz 96
Jastków
73
Bełżyce
90
Dorohucza
273 Siedliszcze
Opole 95
Piaski 80
81 Chełm
Kaliszany 94
90 Niędrzwica
Bychawa
286 Rejowiec
Dryszczów
82
83 Dubienka
Józefów 94
323
Fajsławice
92 Urzędów
88 Krasnystaw
84 Stepankowice
89
302 Gorzków
87 Wojsławice
à Uściług
de Ożarów
93 Rachów
91 Kraśnik
Żółkiewka
à Chomęciska Zamość
Hrubieszów 85
à Janów (Zamojski)
Tyszowce
Dołhobyczów 86
WP.

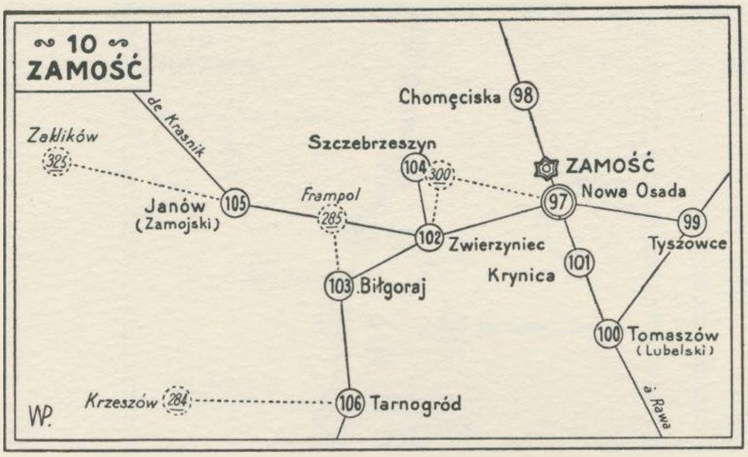
10
ZAMOŚĆ
de Krasnik
Zaklików
305
Chomęciska
98
Szczebrzeszyn
104
300
ZAMOŚĆ
Janów
(Zamojski)
105
Frampol
285
97
Nowa Osada
99
102
Zwierzyniec
Tyszowce
101
Krynica
103
Biłgoraj
100
Tomaszów
(Lubelski)
Krzeszów
284
106
Tarnogród
à Rawa
WP.

11
OPATÓW
de Iłża
de Wąchock, Brody
Ostrowiec
112
Ożarów
à Rachów
113
114
Zawichost
OPATÓW
107
Łagów
111
110
Iwaniska
108
Sandomierz
306
Klimontów
Staszów
109
WP.
de Stopnica

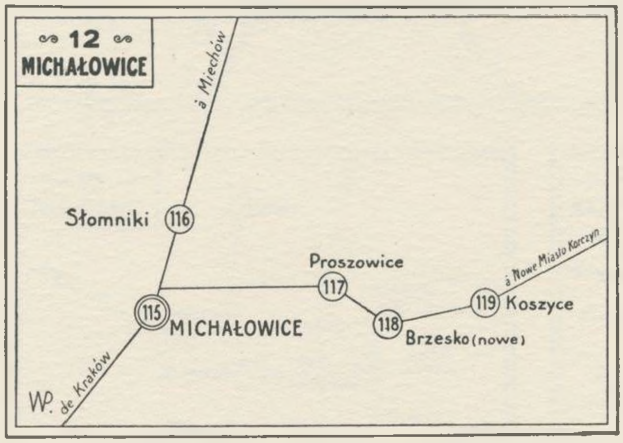
12
MICHAŁOWICE
à Miechów
Słomniki
116
Proszowice
117
à Nowe Miasto Korczyn
115
MICHAŁOWICE
118
Brzesko (nowe)
119
Koszyce
WP.
de Kraków

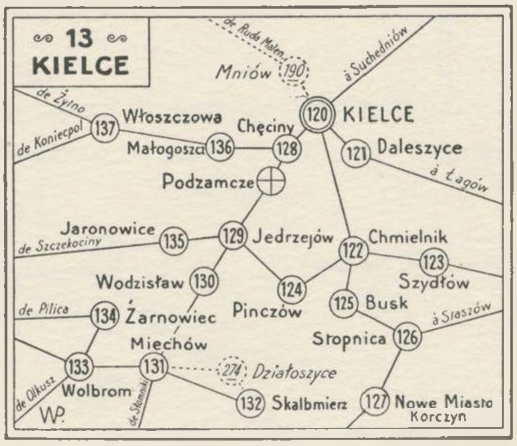
13
KIELCE
de Ruda Maleniecka
Mniów
190
à Suchedniów
de Żyrno
de Koniecpol
137
Włoszczowa
Chęciny
120
KIELCE
Małogoszcz
136
128
121
Daleszyce
à Łagów
Podzamcze
Jaronowice
de Szczekociny
135
129
Jedrzejów
122
Chmielnik
123
Szydłów
Wodzisław
130
124
Pinczów
125
Busk
de Pilica
134
Żarnowiec
à Staszów
Miechów
Stopnica
126
133
131
274
Działoszyce
de Olkusz
Wolbrom
de Słomniki
132
Skalbmierz
127
Nowe Miasto
Korczyn
WP.

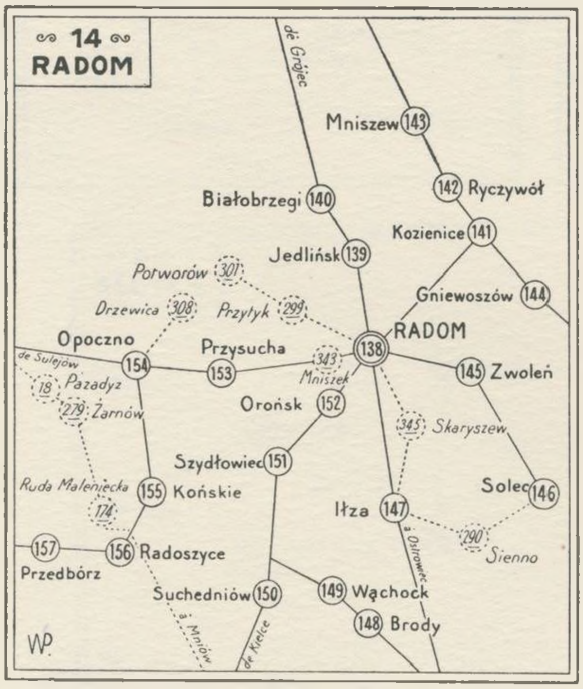
14
RADOM
de Grójec
Mniszew
143
142
Ryczywół
Białobrzegi
140
Kozienice
141
Jedlińsk
139
Porworów
301
Gniewoszów
144
Drzewica
308
Przytyk
299
RADOM
Opoczno
Przysucha
de Sulejów
154
153
343
Mniszek
138
145
Zwoleń
18
Pazdyż
279
Żarnów
Orońsk
152
343
Skaryszew
Szydłowiec
151
Ruda Maleniecka
155
Końskie
Solec
146
174
Iłża
147
à Ostrowiec
290
Sienno
157
156
Radoszyce
Przedbórz
Suchedniów
150
149
Wąchock
à Mniów
de Kielce
148
Brody
WP.

15
CZĘSTOCHOWA
Działoszyn
164
163
Wiewiec
Brzeźnica
(Kościelna)
163
162
Radomsk
à Przedbórz
de Pszczela
160
Krzepice
Kłomnice
161
277
Żyrno
à Włoszczowa
Kłobucko
159
CZĘSTOCHOWA
158
St Anna
165
166
Koniecpol
Poraj
303
Żarki
167
Szczekociny
169
170
Myszków
168
Pradła
Siewierz
173
172
Zawiercie
à Żarnowiec
Łazy
280
171
Pilica
Ząbkowice
289
Strzemieszyce
Dąbrowa
176
174
177
Sławków
à Wolbrom, Miechów
178
Olkusz
Sosnowice
278
175
Granica
à Kraków
WP.

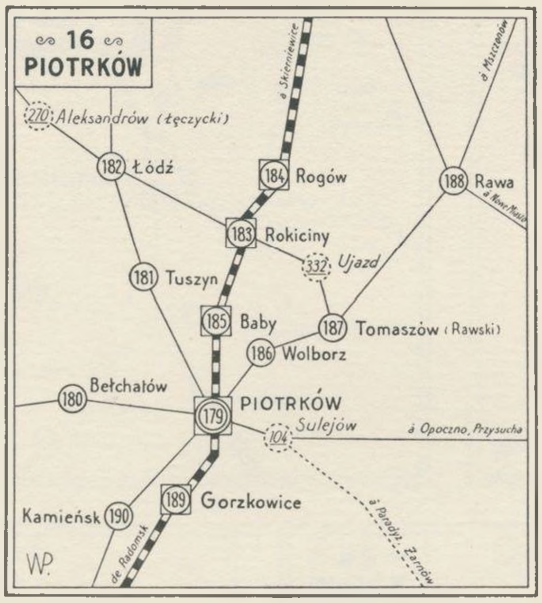
16
PIOTRKÓW
270 Aleksandrów (Łęczycki)
182 Łódź
184 Rogów
188 Rawa
183 Rokiciny
337 Ujazd
181 Tuszyn
185 Baby
187 Tomaszów (Rawski)
186 Wolborz
180 Bełchatów
179 PIOTRKÓW
104 Sulejów
189 Gorzkowice
Kamieńsk 190
WP.

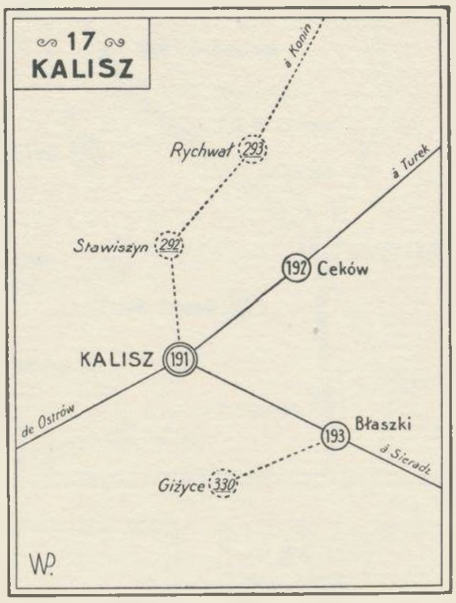
17
KALISZ
Rychwał 293
Stawiszyn 292
192 Ceków
KALISZ 191
193 Błaszki
Giżyce 330
WP.

18
SIERADZ
196 Dobra
Porczyny 296
Lutomiersk 201
Warta 195
Szadek 198
Łask
200 Pabianice
SIERADZ 194
197 Zduńska Wola
199
336 Zelów
Złoczew
Lututów
Wieruszów 291
204
202 Widawa
203 Szczerców
208
207 Naramnice
326 Wola Więzowa
281 Bolesławiec
205 Wieluń
344 Osiaków
206 Praszka
WP.

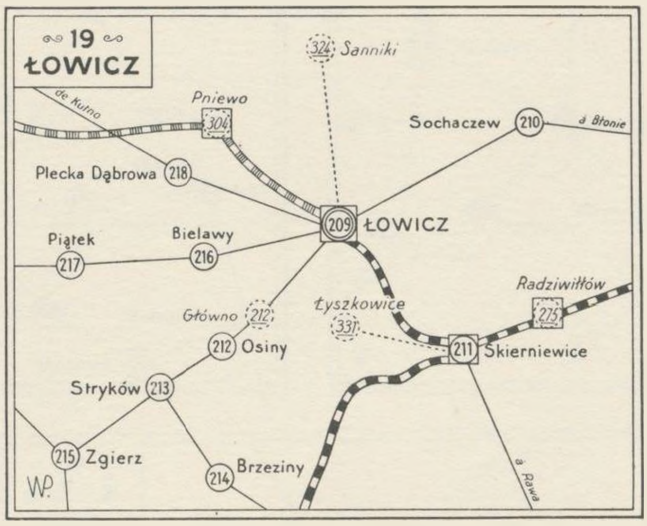
19
ŁOWICZ
324 Sanniki
Pniewo
304
Sochaczew 210
Plecka Dąbrowa 218
209 ŁOWICZ
Piątek 217
Bielawy 216
Radziwiłłów
Łyszkowice 337
Główno 212
212 Osiny
211 Skierniewice
Stryków 213
215 Zgierz
214 Brzeziny
WP.

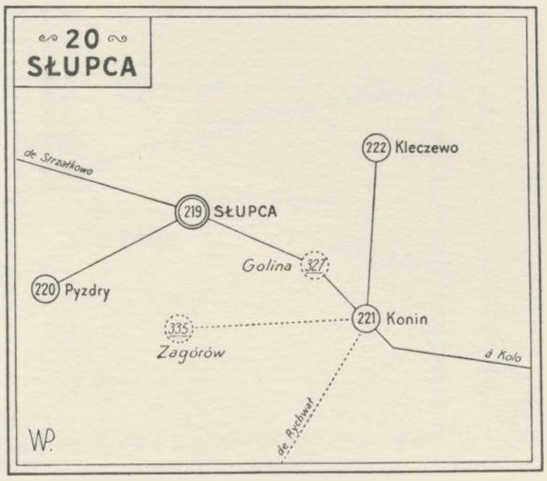
20
SŁUPCA
222 Kleczewo
219 SŁUPCA
Golina 327
220 Pyzdry
335 Zagórów
221 Konin
WP.

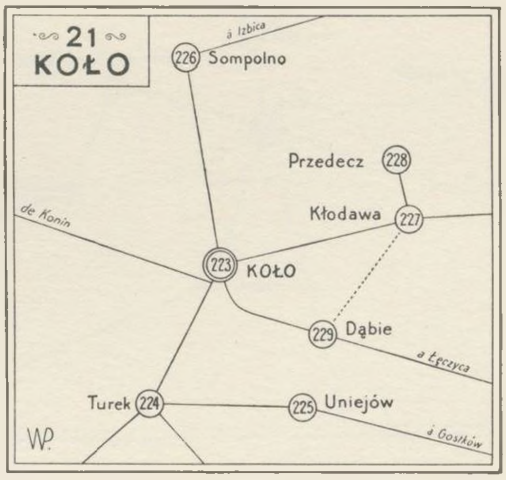
21
KOŁO
226 Sompolno
Przedecz 228
Kłodawa 227
223 KOŁO
229 Dąbie
Turek 224
225 Uniejów
WP.

22
KROŚNIEWICE
à Czerniewice
à Kowal
Soczewka (Moździerz) 295
Lubień 231
Gostynin 233
Gąbin 234
314 Łanięta
Ostrowy
310
KROŚNIEWICE
230
Kutno 232
à Pniewo
de Kłodawa
à Łowicz
(1862)
de Dąbie
Łęczyca 235
à Pątek. Bielawy. Łowicz
Gostków 276
333 Poddębice
236 Ozorków
237 Bałdrychów
à Zgierz
WP.

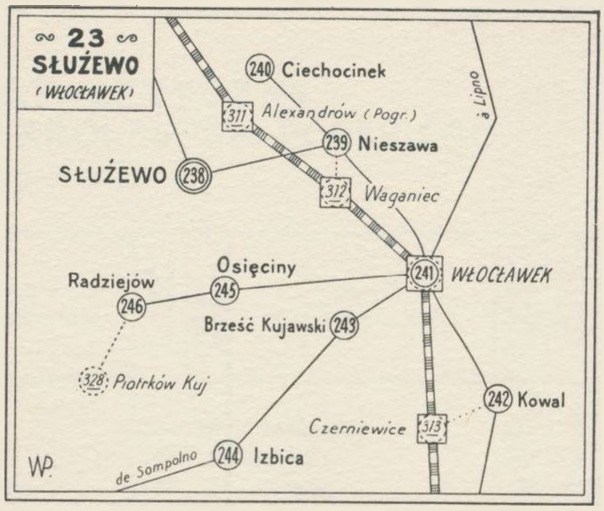
23
SŁUŻEWO
(WŁOCŁAWEK)
240 Ciechocinek
à Lipno
311 Alexandrów (Pogr.)
239 Nieszawa
SŁUŻEWO 238
312 Waganiec
Osięciny
Radziejów
245
241 WŁOCŁAWEK
246
Brześć Kujawski 243
328 Piotrków Kuj
242 Kowal
Czerniewice 313
de Sompolno
244 Izbica
WP.

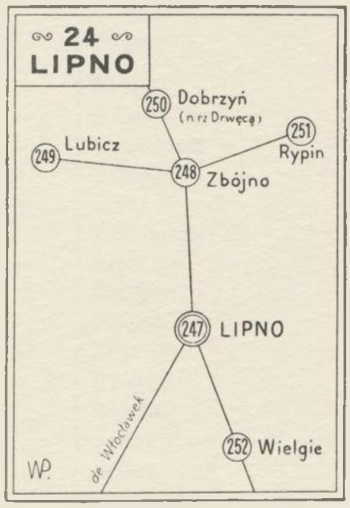
24
LIPNO
250 Dobrzyń (n. rz. Drwęcą)
251 Rypin
249 Lubicz
248 Zbójno
247 LIPNO
de Włocławek
252 Wielgie
WP.

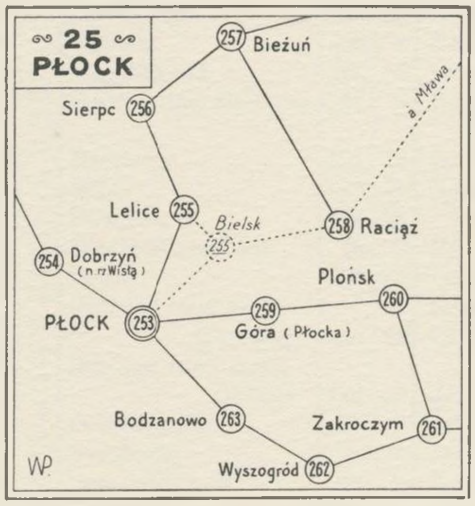
25
PŁOCK
257 Bieżuń
à Mława
Sierpc 256
Lelice 255
Bielsk 255
258 Raciąż
254 Dobrzyń (n. rz. Wisłą)
Płońsk
260
PŁOCK 253
259 Góra (Płocka)
Bodzanowo 263
Zakroczym 261
Wyszogród 262
WP.

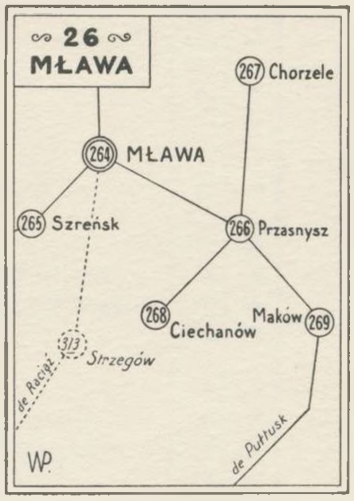
26
MŁAWA
267 Chorzele
264 MŁAWA
265 Szreńsk
266 Przasnysz
268 Ciechanów
Maków 269
313 Strzegów
de Raciąż
de Pułtusk
WP.

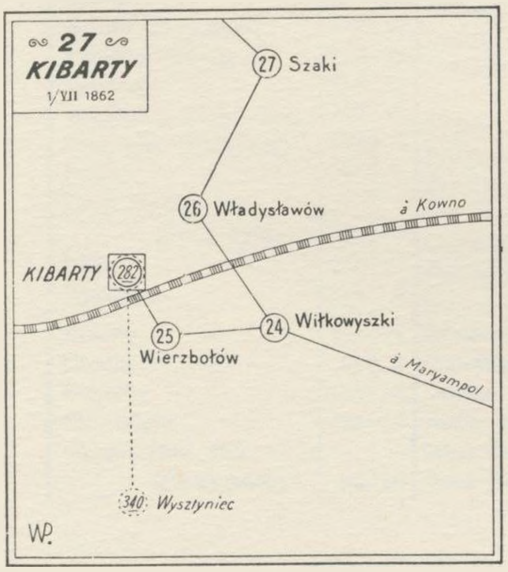
27
KIBARTY
1/VII 1862
27 Szaki
26 Władysławów
à Kowno
KIBARTY 282
25 Wierzbołów
24 Wiłkowyszki
à Maryampol
340 Wysztyniec
WP.

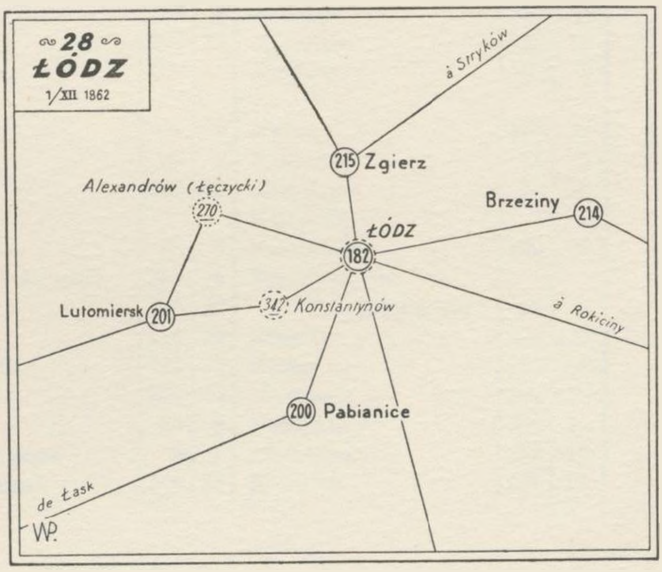
28
ŁÓDZ
1/XII 1862
à Stryków
215 Zgierz
Alexandrów (Łęczycki)
270
Brzeziny 214
ŁÓDZ
182
Lutomiersk 201
347 Konstantynów
à Rokiciny
200 Pabianice
de Łask
WP.

WYKAZ ALFABETYCZNY BIUR POCZTOWYCH KRÓLESTWA POLSKIEGO (1858—1866)

NAZWY BIUR POCZTOWYCH	Nr stempla kasownika	Odcinek pocztowy
Aleksandrów, lub Ale- [xandrów (Łęczycki)	270	16
Aleksandrów, lub Ale- [xandrów Pogran.	311	23
Anna St.	165	15
Augustów	34	4
Baby	185	16
Bałdrychów	237	22
Bełchatów	180	16
Bełżyce	90	9
Biała	55	7
Białobrzegi	140	14
Bielawy	216	19
Bielsk	255	25
Bieżuń	257	25
Biłgoraj	103	10
Błaszki	193	17
Błonie	17	1
Bodzanowo	263	25
Bolesławiec	281	18
Borzychy	319	8
Brody	148	14
Brześć (Kujawski)	243	23
Brzesko (Nowe)	118	12
Brzeziny	214	19
Brzeźnica (Kościelna)	163	15
Brzeźnica (Książęca)	307	9
Budka	+	2
Budy Dybki, lub [Budy-dybki	+	6
Busk	125	13
Bychawa	323	9
Ceków	192	17
Chełm	81	9
Chęciny	128	13
Chmielnik	122	13
Chomęciska, lub [Chomęciski	98	10
Chorzele	267	26
Ciechanów	268	26
Ciechanowiec	43	5
Ciechocinek	240	23
Czerniewice	313	23
Czerwin	288	6
Częstochowa	158	15
Czyżew, lub Czyżewo	51	6
Daleszyce	121	13
Dąbie	229	21
Dąbrowa	176	15
Dęblin (Iwangród)	78	9
Dobra	196	18
Dobrzyń (nad rzeką [Drwęcą)	250	24
Dobrzyń (nad rzeką [Wisłą)	254	25
Dołhobyczów	86	9
Dorohucza	+	9
Dryszczów	82	9
Drzewica	308	14
Dubienka	83	9
Działoszyce	274	13
Działoszyn	164	15
Fajsławice	+	9
Filipowo	36	4
Frampol	285	10
Garwolin	68	8
Gąbin, lub Gombin	234	22
Giżyce	330	17
Głowno	212	19
Gniewoszów	144	14
Golina	327	20
Gończyce	67	8
Góra Kalwarya	9	1
Góra (Płocka)	259	25
Gorzkowice	189	16
Gorzków	302	9
Gostków	276	22
Gostynin	233	22
Grajewo	40	5
Granica	175	15
Grodzisk	271	1
Grójec	12	1
Hola	+	7
Hrubieszów	85	9
Iłża	147	14
Iwangród (Dęblin)	78	9
Iwaniska, lub Iwaniski	110	11
Izbica	244	23
Jabłonna	2	1
Janów (Bialski)	56	7
Janów (Zamojski)	105	10
Jaronowice	135	13
Jastków	74	9
Jedlińsk	139	14
Jędrzejów	129	13
Józefów	94	9
Kalisz	191	17
Kaliszany	94	9
Kalwarya	23	3
Kałuszyn	6	1
Kamieńsk	190	16
Kaźmierz, lub [Kazimierz	96	9
Kibarty	282	3,27
Kielce	120	13
Kleczewo	222	20
Klimontów	306	11
Kłobucko	159	15
Kłodawa	227	21

Kłomnice	161	15
Kock	64	8
Kodeń	58	7
Kolno	305	5
Koło	223	21
Koniecpol	166	15
Konin	221	20
Końskie	155	14
Konstantynów	342	28
Kopciów, lub Kopciowo	320	4
Koszyce	119	12
Kowal	242	23
Kozienice	141	14
Kozubat	287	9
Kraśnik	91	9
Krasnystaw	88	9
Królowa-Niwa, lub [Królowaniwa	+	8
Krośniewice	230	22
Krynica, lub Krynice	101	10
Krzepice	160	15
Krzeszów	284	10
Kurów	75	9
Kutno	232	22
Lelice	255	25
Lipno	247	24
Lipsk	33	4
Lubartów	79	9
Lubicz	249	24
Lubień	231	22
Lublin	73	9
Lutomiersk	201	18
Lututów	291	18
Łagów	111	11
Łanięta	314	22
Łapy	318	5
Łask	199	18
Łazy	280	15
Łęczna	272	9
Łęczyca	235	22
Łochów	315	1
Łódź	182	16,28
Łomża	37	5
Łosice	72	8
Łowicz	209	19
Łozdzieje	31	4
Łuków	65	8
Łyszkowice	331	19
Maków	269	26
Małkin	316	6
Małogoszcz	136	13
Markuszów	294	9
Maryampol	22	3
Maurycie	309	2
Mężenin	+	5
Miastków	+	5
Miechów	131	13
Międzyrzec	61	8
Michałowice	115	12
Miłosna	+	1
Mingosy	+	8
Mińsk	5	1
Mława	264	26
Mniów	190	13
Mniszek	343	14
Mniszew	143	14
Mogielnica	13	1
Moszczanka	77	9
Moździerz, osada — [patrz Soczewka	295	22
Mszczonów	15	1
Myszków	168	15
Myszyniec	54	6
Naramnice	207	18
Nasielsk	53	6
Niędrzwica, lub [Niendzwica	90	9
Nieszawa	239	23
Nowo-Alexandrya, [lub Nowa Alek- [sandrya (Puławy)	76	9
Nowa Praga	329	1
Nowe-Miasto [Korczyn	127	13
Nowe-Miasto (nad [Pilicą)	14	1
Nowydwór, lub [Nowy Dwór	3	1
Nur	52	6
Olita, lub Olitta	339	3
Olkusz	178	15
Opatów	107	11
Opoczno	154	14
Opole	95	9
Orońsk	152	14
Osiaków, lub [Ossiaków	844	18
Osiny	212	19
Osięciny	245	23
Ostrołęka	47	6
Ostrów	50	6
Ostrowiec	112	11
Ostrowy, lub Ostrowo	310	22
Ozorków	236	22
Ożarów	113	11
Pabianice	200	18
Paradyz	18	14
Parczew	63	8
Piaseczno	8	1
Piaski	80	9
Piątek	217	19
Pilica	171	15
Pinczów	124	13
Piotrków	179	16
Piotrków Kujawski	328	23
Plecka Dąbrowa	218	19
Płock	253	25
Płońsk	260	25
Pniewo	304	19
Poddębice	333	22
Podzamcze	+	13
Poniemoń, lub [Poniemonie	20	2
Poraj	303	15
Porczyny	296	18
Potworów	301	14
Pradła	169	15
Praga	337	1
Praga (Nowa)	329	1
Praszka, lub Prażka	206	18
Preny, lub Prenny	21	2
Proszowice	117	12
Pruszkow	334	1
Przasnysz	266	26
Przedborz	157	14
Przedecz	228	21
Przysucha	153	14
Przytyk	299	14
Puławy (Nowo- [Alexandrya)	76	9
Pułtusk	45	6
Pyzdry	220	20
Rachów	93	9
Raciąż	258	25
Radom	138	14
Radomsk	162	15
Radoszyce	156	14
Radziejów, lub [Radziejewo	246	23

Radziwiłłów, lub [Radziwiłów	275	19
Radzymin	4	1
Radzyń	62	8
Raygród, lub Rajgród	35	4
Rawa	188	16
Rejowiec	286	9
Rogów	184	16
Rokiciny	183	16
Ruda Guzowska	16	1
Ruda Maleniecka	174	14
Rychwał	293	17
Ryczywół	142	14
Rypin	251	24
Sandomierz	108	11
Sanniki	324	19
Sejny	30	4
Sereje	32	4
Serock	48	6
Seroki	18	1
Sękocin	10	1
Siedlce	60	8
Siedliszcze	273	9
Sieluń	46	6
Sienno, lub Sienna	290	14
Sieradz	194	18
Sierpc	256	25
Siewierz	173	15
Simno	338	3
Skalbmierz	132	13
Skaryszew	345	14
Skierniewice	211	19
Sławków	177	15
Słomniki	116	12
Słupca	219	20
Służewo	238	23
Sochaczew	210	19
Soczewka (osada [Moździerz)	295	22
Sokołów	70	8
Solec	146	14
Sompolno	226	21
Sopoćkinie	321	4
Sosnowice	278	15
Srednica, później [Szepietów	317	5
St. Anna	165	15
Stara Wieś, lub [Starawieś	7	1
Staszów	109	11
Stawiski	38	5
Stawiszyn	292	17
Stepankowice	84	9
Sterdyń	71	8
Stoczek	298	8
Stopnica	126	13
Stryków	213	19
Strzegów, lub [Strzegowo	313	26
Strzemieszyce	174	15
Suchedniów	150	14
Sulejów	104	16
Suwałki	28	4
Sycyna	+	7
Szadek	198	18
Szaki	27	3
Szczebrzeszyn	104 300	10
Szczekociny	170	15
Szczepki	+	4
Szczerców	203	18
Szczuczyn	39	5
Szełków	+	6
Szepietów, uprzednio [Srednica	317	5
Szreńsk	265	26
Szydłów	123	13
Szydłowiec	151	14
Szypliszki	29	4
Tarczyn	11	1
Tarnogród	106	10
Terespol (Nowa osada)	57	7
Tłuszcz	322	1
Tomaszów (Lubelski, [lub Zamojski)	100	10
Tomaszów (Rawski)	187	16
Turek	224	21
Tuszyn	181	16
Tykocin	44	5
Tyszowce	99	10
Ujazd	332	16
Uniejów	225	21
Urszulin	287	9
Urzędów	92	9
Waganiec	312	23
Warka	283	1
Warszawa	1	1
Warta	195	18
Wąchock	149	14
Węgrów	69	8
Wejwery	19	2
Widawa	202	18
Wielgie	252	24
Wieluń	205	18
Wieruszów	208	18
Wierzbołów	25	3
Wiewiec	163	15
Wiłkowyszki	24	3
Wisznice	341	7
Władysławów	26	3
Włocławek	241	23
Włodawa	59	7
Włoszczowa	137	13
Wodzisław	130	13
Wojsławice	87	9
Wola Więzowa	326	18
Wolborz	186	16
Wolbrom	133	13
Wysokie Mazowieckie	42	5
Wyszków	49	6
Wyszogród	262	25
Wysztyniec	340	27
Zagorów	335	20
Zaklików	325	10
Zakroczym	261	25
Zalesie	+	7
Zambrowo, lub [Zambrów	41	5
Zamość (Nowa [osada)	97	10
Zawichost	114	11
Zawiercie	172	15
Ząbkowice	289	15
Zbójno	248	24
Zbuczyn	+	8
Zduńska Wola	197	18
Zelów	336	18
Zgierz	215	19
Złoczew	204	18
Złotorya	297	5
Zwierzyniec	102	10
Zwoleń	145	14
Żabianka	+	9
Żarki	167	15
Żarnowiec	134	13
Żarnów	279	14
Żelechów	66	8
Żółkiewka	89	9
Zyrzyn	+	9
Żytno	277	15

ŹRÓDŁA I BIBLIOGRAFJA

I. ARCHIWUM DAWNEJ RADY ADMINISTRACYJNEJ KRÓL. POLSKIEGO.

1. AKTA RADY ADMINISTRACYJNEJ.

a) „Urządzenie oraz koszt utrzymania Poczt Królestwa“ — Sek. V, Nr 7A, Vol. 299.
b) „Urządzenie Poczt“ — Sek. V. Nr 7A, Vol. 1178 *a, b, f.*
c) „Poczta“ — Sek. V, Nr 7A, Vol. 4326 *k, l, m, e.*
d) „Zapłata za sztafety i Porto od listów“ — Sek. V, Nr 7B, Vol. 305 *a, b.*

2. OGÓLNE AKTA KOMISJI RZĄDOWEJ SPRAW WEWNĘTRZNYCH I DUCHOWNYCH TYCZĄCE SIĘ CYRKULARZY ZARZĄDU POCZT KRÓLESTWA POLSKIEGO.

„Wydział Przem. i Kunszt. — Lit. C, Nr 4/5680, Vol. I.

II. ARCHIWUM DYREKCJI GENERALNEJ POCZT KRÓLESTWA POLSKIEGO I POCZTAMTU WARSZAWSKIEGO.

a) „Akta ogólne Dyrekcyi Generalnej Poczt tyczące się zaprowadzenia Poczty Miejskiej w obrębie Stolicy“. 1830—1863 — Vol. I, Lit. P, Nr 42, archiw. Nr 10.
b) „Akta Zarządu Poczt Królestwa Polskiego dotyczące Poczty Miejskiej“ — Vol. II, Lit. P, archiw. Nr 10.
c) „O umowach o biegu poczt osobowo-listowych“ — Vol. I, Fol. 189.
d) »Дѣло Варшавскаго Почтамта: Объ общихъ распоряженіяхъ« 1840—1870, Nr 1/2.
e) „Kontrola Dochodu i Wydatku Depozytowego“ 1861—1866.

III. RÓŻNE.

a) Volumina Legum.
b) Dziennik Praw Królestwa Polskiego: T. III, r. 1817, Nr 15, f. 297—366; T. XXII, r. 1838, Nr 77, f. 380—397; T. XXVIII, r. 1841, Nr 93, f. 137—213; T. XLIV, r. 1851, Nr 136, f. 325—335.
c) Cyrkularze Zarządu Pocztowego Królestwa Polskiego, 1858—1866 (wydanie urzędowe).
d) Zbiór Przepisów Pocztowych w Królestwie Polskiem. Warszawa, 1861. W drukarni J. Glücksberga, 8°.
e) „Tabella Traktów Pocztowych w Królestwie Polskiem“, lata: 1844, 1860 (z mapą) i 1866 (z mapą) (wydania urzędowe).
f) Kalendarze i roczniki z lat 1857—1866.
g) „O poczcie w dawnej Polsce“ („Gazeta Warszawska“, 1860, Nr 49 i 50).
h) „Karta Dróżna Królestwa Polskiego, z pokazaniem odległości na traktach pocztowych i bocznych, ułoż. i litogr, w Zarz. Jen. Kwat. I-ej Armii“, 1861.
i) „Dokumenta dotyczące nadania dróg żelaznych w Królestwie Polskiem“. W drukarni S. Orgelbranda, b. m. d. i r. (Warszawa 1857).

D

MINISTERSTWO
POCZT i TELEGRAFÓW

№ 948/RP

Warszawa, dnia [illegible] 191[illegible] r.

Do
JP. Władysława Poznańskiego
Warszawa-Śródm.

P I S M O P O C H W A L N E.

Ministerstwo Poczt i Telegrafów, otwierając pierwszą polską wystawę marek pocztowych w Gmachu Pocztowym w Warszawie w miesiącu maju 1919 roku, roku Odrodzenia i Zjednoczenia Polski po wojnie światowej, - wyraża Panu gorące słowa uznania i pochwały za zbiory prototypów, pieczęci, klisz, kopert, marek pocztowych oraz dokumentów, ilustrujących rozwój polskiej poczty, od pierwszych zaczątków.-

Ministerstwo Poczt i Telegrafów cieszy się, że do dowodów uznania, otrzymanych przez Pana na wystawach zagranicznych, może dołączyć swoje słowa pochwalne - i wypowiedzieć żywe zadowolenie, że zbiory wielkiego znaczenia dla historii poczty polskiej znajdują się w rękach, które z takiem znawstwem i pieczołowitością je przechowują.-

M i n i s t e r Poczt i Telegrafów

MINISTERSTWO POCZT I TELEGRAFÓW PREZYDENT

WYKAZ TABLIC

Tablica A *(barwna)*. — Pojazd pocztowy. Reprodukcja ryciny kolorowanej z I-ej połowy XIX w. . . . . (przed tekstem)

Po str.

Tablica B. — Reskrypt Króla Stanisława Augusta, nadany 19 listopada 1794 r., zalecający Komisji Ekonomicznej Skarbu J. K. M. delegacje do Urządzenia Pocztamtu 12

Tablica C. — Rozporządzenie Wydziału Bezpieczeństwa w Radzie Najwyższej Narodowej, z dn. 18 lipca 1794 r., w sprawie cenzurowania listów, pocztą wyprawianych 12

Tablice I—IV. — Prototypy marek pocztowych 16

Tablice V i VI. — Kwity i rewersy pocztowe 20

Tablica VII. — Cyrkularz Zarządu Pocztowego z dn. 2/14 grudnia 1859 r., Nr. 13 (stron.: 1, 2, 3 i 5), dotyczący wprowadzenia w użycie kopert i marek pocztowych polskich 24

Tablica VIII. — Klisza (model) oryginalna do wykonania marki pocztowej, wydania 1860 r. 24

Tablica IX *(barwna)*. — Facsimile marki pocztowej polsko-rosyjskiej z r. 1860 w rekonstruowanym bloku z 8 egzemplarzy oraz reprodukcja tej samej marki, wykonana z pomocą kliszy (modelu) oryginalnej 28

Tablice X i XI. — Marki pocztowe. Rodzaje gumowania i ząbkowania. Reprodukcja marki pocztowej, wykonana w r. 1913 z pomocą kliszy (modelu) oryginalnej 28

Tablica XII. — Błędy typowe w płytach drukarskich 32

Tablice XIII i XIV. — Raport Zarządu Poczt z dn. 6/18 grudnia 1858 r., Nr. 26098, dotyczący przygotowania kopert stemplowych dla poczty miejskiej warszawskiej 36

Tablica XV. — Próbna koperta stemplowa z r. 1858, wydania prowizorycznego, wartości 3 kop., wykonana w Zarządzie Poczt Królestwa 36

Tablica XVI *(barwna)*. — Facsimile okrągłych znaczków pocztowych, wydrukowanych na kopertach stemplowych z lat 1859 i 1860 36

Tablice XVII—XIX. — Koperty stemplowe poczty miejskiej warszawskiej z lat 1858 i 1859 40

Tablica XX *(barwna)*. — Herby Królestwa Kongresowego 40

Tablica XXI. — Próby oryginalne papieru, złożone przez fabrykę w Je-

Po str.

ziornie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, do fabrykacji kopert stemplowych 44
Tablica XXII. — Koperty stemplowe wydania 1860 r. 44
Tablice XXIII—XXV. — Stemple pocztowe. Stemple odbijające datę i nazwę miejscowości 56
Tablica XXVI. — Marki pocztowe polskie, skasowane stemplami z tekstem rosyjskim 56
Tablica XXVII. — Marki pocztowe rosyjskie, używane w Polsce . . 56
Tablice XXVIII i XXIX. — Stemple-kasowniki numerowane . . . 60
Tablica XXX. — Cyrkularze z lat 1859 i 1861, NNr. 8, 2, 1 i 3, dotyczące otwarcia nowych ekspedycyj pocztowych i nadania im odpowiednich stempli-kasowników numerowanych 68
Tablice XXXI—XXXIII. — Stemple-kasowniki, zastosowane do użytku poczt kolejowych 76
Tablica XXXIV. — Zmniejszona reprodukcja mapy pocztowej Królestwa Polskiego, dołączonej do tabeli traktów pocztowych z r. 1860 80
Tablica XXXV. — Schemat ogólny, wyjaśniający system rozdawania numerów stempla-kasownika pomiędzy odcinki urzędów pocztowych 80
Tablice XXXVI—XL. — Schematy poszczególnych 28 odcinków pocztowych 80
Tablica D. — Pismo pochwalne Ministerstwa Poczt i Telegrafów, otrzymane przez autora w r. 1919 84

SPIS RZECZY

Str.

Przedmowa 5

CZĘŚĆ PIERWSZA.
ZNAKI I MARKI POCZTOWE.

Wstęp. Powstanie marek pocztowych i ich prototypy. Kraje, które pierwsze wydały marki pocztowe 11

ROZDZIAŁ I.
Prototypy marek pocztowych w Polsce.

A. Specjalne znaki pocztowe, używane w rozmaitych miastach 13
B. Osobne znaki, używane do korespondencji rządowej 16
C. Specjalne znaki, używane do ofrankowania kopert, zawierających czasopisma . . 17
D. Sposób ofrankowania pocztowego, ustanowiony na korzyść korespondencji ubogich . 19
E. Znaki ogólnego typu „Franco", przeznaczone do ofrankowania korespondencji prywatnej 19
F. Znaki ogólnego typu, przeznaczone do notowania porta, przypadającego od korespondencji zagranicznej 21

ROZDZIAŁ II.
1860. Marki pocztowe w Polsce.

Wzmianka historyczna 22
Klisze do drukowania marki pocztowej z r. 1860 24
Jedyna emisja marki polsko-rosyjskiej wartości 10 kop. z dn. 1-go stycznia 1860 r.
A. Procedura wykonania 25
B. Opis marki 10-kopiejkowej 26
C. Błędnodruki i błędy typowe w płytach drukarskich 29
D. Nowodruki 31
Reprodukcje, wykonane z pomocą kliszy (modelu) oryginalnej na tablicach specjalnych: druk na papierze kredowym 31
Uwaga dla zbieracza (do katalogowania) 32

ROZDZIAŁ III.
Koperty stemplowe w Polsce.

A. Poczta miejska warszawska.
Wzmianka historyczna. Używanie w Warszawie kopert poczty miejskiej petersburskiej. Pierwsza koperta stemplowa (próbna) Królestwa Polskiego, przeznaczona dla poczty miejskiej warszawskiej 33
B. Koperty stemplowe poczty miejskiej warszawskiej emisji 1859 r. 36
1. Koperty do biletów wizytowych, gratulacyjnych i t. d. ($1^1/_2$ kopiejki = 3 grosze) 37
2. Koperty *prowizoryczne* do listów zwyczajnych zapieczętowanych (3 kopiejki = 6 groszy) 37
3. Koperty do biletów wizytowych, gratulacyjnych i t. d. ($1^1/_2$ kopiejki = 3 grosze), opatrzone znakiem-pieczęcią *nowego typu* 38
4. Nowodruk z r. 1869 40

Str.

5. Falsyfikaty 41

C. Koperty stemplowe wydane w r. 1860 przez Komisje Rządowe Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego:

a) Procedura fabrykacji kopert i przygotowanie klisz do tłoczenia znaczków 41

b) Papier używany do fabrykacji kopert 42

c) Opisanie kopert stemplowych:

1. Wydanie ostateczne z r. 1860 kopert stemplowych w cenie 3 kop. dla poczty miejskiej warszawskiej 43

2. Wydanie 1860 r. kopert stemplowych 10 kop. dla całego obszaru Królestwa Polskiego 43

d) Nowodruki 44

e) Falsyfikaty 44

Uwagi przy katalogowaniu 45

CZĘŚĆ DRUGA.
STEMPLE POCZTOWE.

Przegląd ogólny. Sposoby stemplowania 49

ROZDZIAŁ I.
Stemple, wskazujące miejscowość i datę.

A. Okres pierwszy — tekst łaciński 55

B. Okres drugi — tekst wyłącznie polski 55

C. Okres trzeci — tekst po polsku i po rosyjsku 57

D. Okres czwarty — tekst wyłącznie rosyjski 58

ROZDZIAŁ II.
Specjalne stemple-kasowniki.

Wzmianka historyczna 59

A. Stemple-kasowniki numerowane, zastosowane dla Warszawy 62

B. Stemple-kasowniki numerowane, nadane ekspedycjom pocztowym Królestwa Polskiego dnia 27 marca 1858 r. Lista zrekonstruowana, zawierająca pierwsze 269 numerów (stempli) 64

C. Stemple-kasowniki numerowane, dodatkowe, nadane ekspedycjom pocztowym Królestwa Polskiego, otworzonym, po dacie 27 marca 1858 r. (No 270—345) 69

D. Stemple-kasowniki numerowane, należące do ekspedycyj pocztowych, podwładnych nowym urzędom pocztowym, otworzonym w czasach późniejszych 71

E. Stemple-kasowniki numerowane, pozostałe wolnemi, z powodu zawieszenia niektórych ekspedycyj pocztowych, i powtórnie nadane innym, później otworzonym, ekspedycjom pocztowym 72

F. Stemple-kasowniki „literowe“, nadane ekspedycjom pocztowym kolei żelaznych polskich 73

G. Specjalne stemple-kasowniki dla wagonów pocztowych, kursujących na polskich kolejach żelaznych 77

Stemple, wskazujące godzinę nadejścia listów 78

DODATKI.

Mapa pocztowa Królestwa Polskiego z r. 1860 (tabl. XXXIV) . . . . . —

Schemat ogólny, wyjaśniający system rozdawania numerów stempla-kasownika pomiędzy odcinki urzędów pocztowych (tabl. XXXV) . . . . . —

Schematy poszczególnych 28 odcinków pocztowych (tabl. XXXVI—XL) . . . . . —

Wykaz alfabetyczny biur pocztowych Królestwa Polskiego, (1858—1866) 81

Źródła i bibliografja 84

Wykaz tablic 85

OD WYDAWCY

Zarząd Główny Polskiego Związku Filatelistów w 1987 roku podjął decyzję wykonania reprintu książki Włodzimierza Polańskiego „Znaki pocztowe w Polsce w XVIII i XIX wieku (1780—1870)". Tytuł ten stanowi jedno z najoryginalniejszych osiągnięć w dziedzinie polskiej literatury filatelistycznej okresu międzywojennego.

Praca Włodzimierza Polańskiego ukazała się w 1922 roku nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego w Warszawie, „Filatelisty Polskiego" w Krakowie oraz E. Turnowskiego „Postal Hall" w Genewie. Wydrukowano wówczas 500 egzemplarzy, przy czym w języku polskim zaledwie 65: 10 na papierze czerpanym z numeracją rzymską od I do X i 55 egzemplarzy na papierze kredowanym z numeracją arabską od 1 do 55. Większość nakładu ukazała się w językach obcych, głównie francuskim.

Tak więc polska wersja wydana była w bardzo małym nakładzie. Stąd trudno dziwić się, że obecnie egzemplarze tej publikacji są praktycznie nieosiągalne. Nie są dostępne nawet w największych polskich bibliotekach czy w najbogatszych księgozbiorach prywatnych kolekcjonerów.

Oczywiście dzisiaj, po ukazaniu się wielu nowych opracowań na temat polskich znaków pocztowych, książka Włodzimierza Polańskiego ma wymowę raczej historyczną. Niemniej jednak zawarta w niej wiedza o pierwszych polskich znakach pocztowych stanowi fundamentalne źródło informacji na ten temat. Z jej treści dowiadujemy się o szczegółach druku pierwszego polskiego znaczka pocztowego, genezie jego powstania i wprowadzenia do obiegu w 1860 roku.

Wiele miejsca poświęcił autor pierwszym stemplom poczty miejskiej, warszawskiej z 1859 roku oraz kopertom Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego z 1860 roku. Nie pominął także stempli-kasowników, które szczegółowo omówił dokumentując je licznymi reprodukcjami i fotokopiami. Te wartości publikacji Włodzimierza Polańskiego zadecydowały o wydaniu jej w formie reprintu, w celu udostępnienia zainteresowanym czytelnikom.

Za podstawę reprintu posłużył egzemplarz Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu, wydrukowany na papierze czerpanym z rzymską numeracją II. Niestety egzemplarz ten posiada nową indywidualną biblioteczną oprawę. Posiada także nową okładkę i wyklejki. Pierwotny wystrój zachował jedynie blok książki, który posłużył do wykonania fotografii.

W obecnym, reprintowym wydaniu ze względów technicznych i także finansowych dokonano częściowo zmian w druku i oprawie książki. Tekst wydrukowano jak w pierwodruku w kolorze czarnym. Nieco uproszczono druk tablic. W oryginale tablice były drukowane na kartonie białym i chamois jako oddzielne wklejki. Obecnie część włączono do tekstu, część wydrukowano jako wklejki na papierze kredowanym.

Dla informacji warto odnotować, że w pierwodruku wielobarwne tablice oznaczone literą A oraz tablice B i C były wydrukowane na kartonie białym, przy czym dwie ostatnie B i C w kolorze czarnym. Tablicę D wydrukowano na kartonie chamois w kolorze sepii.

Również tablice oznaczone rzymską paginacją od I do XXXIX wydrukowane były na różnych kartonach. Część z numeracją I—VI, X—XIV, XVII—XIX—XXIX, XXXI—XXXIII oraz XXXV—XXXIX była wydrukowana w kolorze czarnym na kartonie białym. Podobnie wielobarwne tablice IX, XVI i XX były wydrukowane na podobnym kartonie. Natomiast tablice oznaczone paginacją VII—VIII, XV, XXX i XXXIV w kolorze sepii na kartonie chamois.

Trzeba także dodać, że w pierwodruku przy tablicach znajdowały się cienkie bibułki białe. W reprintowym wydaniu pozostawiono bibułki jedynie w przypadkach, gdy były na nich nadrukowane teksty.

Oczywiście dokonane zmiany w wystroju książki nie mają żadnego znaczenia merytorycznego. Upraszczają jedynie proces techniczny. Dzięki tym zabiegom było możliwe wydrukowanie reprintu i przybliżenie tytułu zainteresowanym czytelnikom.

Na zakończenie warto jeszcze podkreślić, iż wznowienie książki Włodzimierza Polańskiego „Znaki pocztowe w Polsce w XVIII—XIX wieku" należy niewątpliwie uznać za jedno z ważniejszych osiągnięć naszego Związku w bieżącej kadencji. Wydane egzemplarze są trwałym dorobkiem w polskim piśmiennictwie filatelistycznym. Dokumentują zbliżającą się 100 rocznicę zorganizowanego ruchu filatelistycznego na ziemiach polskich, 100 rocznicę polskiej prasy filatelistycznej, a także 40-lecie Polskiego Związku Filatelistów.

Jan Malik

Kraków 19 X 1989 r.

Reprint

pracy Włodzimierza Polańskiego „Znaki pocztowe w Polsce w XVIII i XIX wieku (1780—1870)" przygotowano z egzemplarza Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu na zlecenie: **Dyrekcji Generalnej PPTT, Muzeum Poczty i Telekomunikacji** oraz **Polskiego Związku Filatelistów.**

Do druku przygotował: Jan Malik

Nr 527

Printed in Poland

Druk i oprawę w nakładzie 1000 egzemplarzy numerowanych od 1 do 1000 wykonały Bielskie Zakłady Graficzne w Bielsku-Białej. Diapozytywy sporządziła Drukarnia Wydawnicza im. W. L. Anczycy w Krakowie. Papier offset. chamois z Fabryki Papieru w Dąbrowicy kl. III, 61 × 86 cm, 120 g. Zam. 1543/90